

ЊЕГОШЕВ ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ
Покренут 2007.

Главни уредници

академик Александар МЛАДЕНОВИЋ (2009–2010)

академик Мило ВУКСАНОВИЋ (2012–)

Штампање овог зборника омогућило је
Министарство културе и информисања Републике Србије

ЊЕГОШЕВ ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ

4

Уредништво

академик Миро ВУКСАНОВИЋ, главни уредник
академик Јасмина ГРКОВИЋ-МЕЉОР
проф. др Мато ПИЖУРИЦА

НОВИ САД
2020

САДРЖАЈ

Миро Вуксановић, <i>Њеџошев дан у Мајници српској</i>	7
<i>О Речнику Њеџошева језика</i>	
Миро Вуксановић, <i>Треба нам свака Њеџошева реч</i> (За ново издање Речника Њеџошева језика)	11
Михаило Стевановић, <i>Сврха и начин израде овога дела</i>	15
<i>Језик у Њеџошевим делима</i>	
Јасмина Грковић-Мејџор, <i>Језик обичајнога љрава у Њеџошевим делима</i>	45
Јелица Стојановић, <i>Ујоштреба консирукције к+дашив у Њеџошевом дјелу</i>	57
Радмило Маројевић, <i>Тексолошки аспекти љроучавања Њеџошевих дјела (кришичка, акценашка и основна издања)</i>	69
Александар Милановић, <i>Њеџош и славеносрпска љтрадиција</i>	91
Исидора Бјелаковић, <i>Елементи славеносрпског у језику Њеџошевих љисама</i>	103
Ана Пејановић, <i>Њеџошев идиолек љ са аспекти фразеологије</i>	127
Мато Пижурица, <i>Како љговориш Њеџоша?</i>	161
Миодраг В. Јовановић, <i>Неке морфолошке и синтаксичке особине Горског вијенца у љоређењу са сљароцрногорским љговорима</i> .	171
<i>Прилози</i>	
Горан Максимовић, <i>Пред рељрезенташивним књижама најисаним о Њеџошевом дјелу</i>	189
Програм Научног скупа <i>Језик у Њеџошевим делима</i> (фототипија)	197
Фотографије	205

Андрей Моргунов: Њеѡш, литографија, 1833.

ЊЕГОШЕВ ДАН У МАТИЦИ СРПСКОЈ (14. новембар 2019)

У Матици српској, у њеном укупном деловању, од оснивања до данас, главна пажња је усмеравана на српски језик и књижевност на том језику, без одвајања да ли је то било у предвуковском добу или по Вуковом мерилу, с основном намером да изучава развој, континуитет и природну целовитост српске културе, науке, просвећености и уметности, да мири традицију и савремено, указујући где је суштина националног и цивилизацијског, историјског и верског, духовног и митског, да доследно подсећа на Србе који су обележили епохе и стваралачке сусрете са другим народима. Јесте одвишно овако истицати оно што траје безмало два века и што је познато. Међутим, ради свих који су заборавни и поводљиви, потребно је понављати истину. Од таквог посла нема бољег начина да пут ка високом циљу постане шири и светлији, да на том путу знање буде водич и подстицај. Овде је именица *знање* узета са својим свеколиким значењима која су покривена расуђивањем и умећем вишег реда, способним да иду од човека човеку и с језика на језик, као у сваком пожељном споразуму. То се најбоље објашњава одабраним примерима. А Његош је пример који је одабрала Матица српска, онако као што је Његош одабрао Матицу српску, постао њен члан 1845. године и ту остао, на месту где је и раније био.

Није случајно Његошев одбор Матице српске основан у години кад се Црна Гора издвојила из државне заједнице са Србијом, јер се тако почела одвајати и од Његоша. Сведочимо да је требало, тада и касније, под Његошевим именом да буде много више од онога што говоре чињенице о трајним везама песника *Луче* и *Вијенца* с Матицом српском, где је приказана његова прва књига, где су заједно прва и наредна издања његових дела, с литературом о њима, у толиком броју да можемо рећи: нема сигурнијег места за Његошев стих, реч и мисао. Први разлог за оснивање Његошевог одбора Матице српске јесте осмишљено и непрекидно изучавање поезије и сваког списка, личности и узора црногорског владике и владара. Такав посао је започет давно и овде није реч о почетку, реч је о систематизованом настављању. То се остварује кроз научне скупове и зборнике са таквих скупова. Теме се мењају, а намере остају исте.

Овај уводник отвара четврти *Његошев зборник Матице српске*, који је продужетак претходних и доказ да се зборници складно уједињују, да имају исту концепцију а различите тематске кругове, да садашњи научници одају признање претходницима и тако удружени хоће да буду што ближи његошевском завету. Његошева библиографија је огромна, непребројива. Нема другог српског писца о коме је објављено толико књига, расправа, огледа и сродних радова, чији су стихови један по један тумачени, чије су написане речи сакупљене у два тома, чија главна дела имају по неколико критичких издања. Све то није чудно. Реч је о јединственом чуду у српској књижевности. Што се такво чудо више објашњава оно још чудније постаје.

Прошле године, први пут под таквим именом, приређен је Његошев дан у Матици српској. Најпре је одржана седница Његошевог одбора. Одата је почаст преминулим члановима, академицима Владу Стругару и Љубомиру Зуковићу. Предложено је да се у Одбор именују епископ будимљанско-никшићки Јоаникије, академик Милосав Тешић и професори универзитета Јелица Стојановић и Радмило Маројевић. Потврђена је пракса да организациони одбори за научне скупове приређују за штампу зборнике радова и остале прилоге, а да следећи скупови буду посвећени издањима и тумачењима *Горског вијенца*, *Луче микроkozма* и осталих Његошевих књига. Усвојен је предлог да Матица српска буде издавач другог, допуњеног и редигованог издања *Речника Његошева језика* из 1983. године. Због тога, у овом броју, без измена, у целости, преносимо предговор првом издању *Речника* академика Михаила Стевановића.

На отварању Његошевог дана пренели смо поруке митрополита црногорско-приморског и архиепископа цетињског Амфилохија, који је био спречен да то лично саопшти. Скуп су поздравили председник Матице српске проф. др Драган Станић, епископ моравички Исихије и градоначелник Новог Сада Милош Вучевић. Трећи број *Његошевог зборника* приказао је проф. др Горан Максимовић, а његов текст, са факсимилом програма и фотографијама, штампамо у завршном делу ове књиге.

Главни догађај Његошевог дана у Матици српској, 14. новембра 2019. године, био је научни скуп о језику у Његошевом делу. Организациони одбор (академик Јасмина Грковић-Мејџор, проф. др Мато Пижурица, академик Миро Вуксановић) обратио се позивним писмом српским научницима с молбом и препоруком да укажу како се у Његошевим спевовима на уметнички начин сједињују различити слојеви српског језика, од славеносрпске традиције до народног говора који је Вук узео као основу савременог књижевног српског језика.

Захваљујемо свима чије радове са задовољством објављујемо у четвртом броју *Његошевог зборника Матице српске*.

(Август 2020)

Миро Вуксановић

О РЕЧНИКУ ЊЕГОШЕВА ЈЕЗИКА

Анастас Јовановић: *Њеџош*, литографија, 1852.

Миро Вуксановић

ТРЕБА НАМ СВАКА ЊЕГОШЕВА РЕЧ (За ново издање *Речника Њеђошева језика*)

1.

Дуго понављам да су речници најбоље и најпотребније књиге, да су у великим речницима назнаке укупног памћења народа и његових векова, да писци језик на уметнички начин употребљавају а лингвисти на научни начин изучавају, да речи стварају сви и свуда, да су сви на истом послу с основном намером која каже: познавати свој језик значи познавати себе. Тим путем долазимо и до истине да не можемо ни разумети ни тумачити Његоша ако нисмо разумели његов језик и протумачили његову реч. Одавде бих да одем у предговорчић предговору књиге, велике и по значењима, и по значају, и по обиму. Њен наслов је *Речник Њеђошева језика* Михаила Стевановића и сарадника. Ту књигу је објавило седам издавача из Србије и Црне Горе, у три хиљаде примерака, 1983. године. Све је у претходној реченици одвише далеко, све се променило, померило и донело сметње, толико да понекоме ни Његош није исти, како пишу и говоре, како чине и не погађају. Његош је рекао ко је и од кога је. Њега не треба подучавати. Најсигурнији пут до њега је његова реч. Зато је *Речник Њеђошева језика* капитална књига за српску књижевност, науку, просвећеност, културу и духовност.

Мислим да би требало да запишемо још неколико чињеница. Немамо речнике водећих српских писаца. Немамо њихова критичка издања. Оно што имамо није настало у националним установама и институтима. Такве послове су урадили или сада раде прегаоци којима „Бог даје махове”. Још немамо ни потпун речник српског народног и књижевног језика. Није у свему усклађена сарадња на стварању мањих а неопходних речника. Зато је сваки лексикографски посао драгоцен. Има добру прилику да постане део велике целине. Матица српска води највише таквих подухвата и могла би да добије још један, природно повезан с радом Његошевог одбора. Тај подухват је друго, допуњено и редиговано издање *Речника Њеђошева језика*.

2.

Чини ми се да би ваљало да на почетку зборника са овог скупа објавимо предговор Михаила Стевановића *Речнику Његошева језика*. Тако не бисмо само ту јединствену књигу отворили већ бисмо, уз признање издавачима, уреднику и његовим сарадницима, отворили и врата велике радионице. У Стевановићевом предговору се чита кратак осврт на српске лексикографске радове, из српскохрватског периода, где за хрватски речник Броза и Ивековића каже да је то „у ствари изврсно посебно издање Вуковог Рјечника, допуњено речима из Вукових дела”. Истиче Стевановић да је Његошев језик био и народни и богатији од народног, да је Његош „један од твораца нашег књижевног језика”. Објашњава зашто у изради *Речника* није учествовао Радосав Бошковић, када је и како је посао у САНУ започет, које издање је узето као основа, како је делио посао с Милицом Вујанић, Миланом Одавићем и Милосавом Тешићем, а потом све објединио и редиговао, снебивајући се да саопшти збир Његошевих речи, наводећи пример за примером као упућивање не само лексикографа но и свих који Његоша читају и тумаче. Сваки такав одељак открива понешто занимљиво, фино запажено, образложено и корисно. Очигледан је поступак који се и данас примењује, али и специфичности које су обавезне док се саставља речник једног писца. Слојевитост Његошева језика нуди слојевитост лексикографског и лексиколошког посла. Није ни чудо – Његош је изазов који не застарева.

3.

Потребно је, у овој прилици, ради разјашњења, у подршци предлогу, користећи уреднички предговор и своје искуство у тражењу речи с њиховим значењима, да укажем тек на два поступка при изградњи *Речника Његошева језика*.

Прво, Стевановић образлаже зашто су скупљали Његошеве речи само из књиге изабраних писама у целокупним делима, а нису обухватили све три књиге Његошевих писама како их је приредио Мираш Кићовић уз помоћ Љубомира Дурковића Јакшића. Верује, с правом, у избор Николе Банашевића, Вида Латковића и Јевта Миловића, који су издвојили „писма која нам не показују њихова аутора само као управљача него и као човека и, нарочито, као писца и мислиоца”. Помињући, као илустрацију, велики број пословних писама представницима власти у црногорском суседству, проблем ауторства, улогу Песникових секретара и друго, Стевановић, убеђен да „свакога несумњиво више интересује песнички језик”, закључује да би „исписане речи из свих Његошевих писама” и њихов број „био несразмерно велик у односу на примере из песничких дела његових”.

Друго, Стевановић образлаже зашто такав приступ није примењен на *Огледало српско* кад се зна да је тамо тек понека песма Његошева, да је то

његова антологија, да је он њен редактор и издавач. У *Речник* су унете „све речи из Огледала, уколико нам која није, сасвим нехотично, испала из вида”, пише Стевановић.

Према томе, за *Речник* су узимане речи из одабраних Његошевих писама а нису узимане из свих Његошевих писама и узимане су све речи из збирке где велики део песама није Његошев. Осим тога, понегде нису сви изрази тачно пренети и протумачени или немају сва значења. То је у замашним пословима ове врсте природна појава и тражи детаљну проверу.

4.

Да бисмо добили целовит *Речник Њеџошева језика* требало би да поново још пажљивије осмотримо његову укупну поезију, али и његову прозу, која је, доиста, у сенци, затурена и занемарена као помоћно књижевно средство, али каква год – та проза је Његошева. Јесте, није лако утврдити која је писма Његош састављао, која је диктирао или редиговао, која је читао па потписивао или некако друкчије поступао. Ако се то не може установити, боље је узети све с његовим потписом него изоставити нешто само његово. Посебан проблем чине преписи и разлике у Његошевим писмима, као што је оно упућено Скопљаку које у једној од верзија у целости преноси Иво Андрић. А требало би из *Огледала српског* узети само речи из оно мало Његошевих песама. То нимало не би шкодило истини да је цео Његош огледало српско.

5.

Ове напомене су и јавна молба да професор Маројевић уз своја први пут свеобухватна критичка издања Његошевих дела уради и критичка издања Његошевих писама и Његошевих песама из *Огледала српског*, а да уз тај велики текстолошки посао видимо како ћемо, по договору с носиоцима ауторских права, добити друго, допуњено и редиговано издање *Речника Њеџошева језика*, поштујући, разуме се, рад његових састављача и предговор Михаила Стевановића који треба поново да прочитамо у зборнику са данашњег скупа.

(Научни скуп *Језик у Њеџошевим делима*,
Матица српска, 14. новембар 2019)

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ВУК КАРАЏИЋ • НАРОДНА КЊИГА • ОБОД
ПРОСВЕТА • СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА

РЕЧНИК ЈЕЗИКА ПЕТРА II ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША

КЊИГА ПРВА
А — О

Израдили
Михаило Стевановић
и сарадници Милица Вујанић,
Милац Одавић и Милосав Тешић

Уредник
Академик Михаило Стевановић

БЕОГРАД
1983.

Михаило Сїевановић

СВРХА И НАЧИН ИЗРАДЕ ОВОГА ДЕЛА
[Предговор двотомном *Речнику Њеџошева језика*, 1983]

I

Рад на лексикографији српскохрватског језика код нас почиње већ у XVI веку. Затим се у току више од два stoleћа, један за другим, појављује неколико речника, углавном речника језика већине оних области у којима се у XVI, XVII и XVIII веку развијала наша књижевност и култура на народном језику. И ти речници нису били без икаква утицаја на оне касније.

А већ у XIX веку Рјечником Вука Карацића и лексикографским делом Ђ. Даничића, његовим Рјечником из књижевних старина српских (објављеним 1863–1864. године) и од Даничића заснованим великим Рјечником Југославенске академије знаности и умјетности (Даничић је израдио I и почетак II књиге) постављени су солидни основи српскохрватске лексикографије. Израдом пак овога Рјечника у 23 велика тома (последњи је довршен 1976. г.), у међувремену израђеним Рјечником хрватског језика И. Броза и Ф. Ивековића (1901), који је у ствари изврсно посебно издање Вукова Рјечника, допуњено речима из Вукових дела којих није било у његову Рјечнику; израдом једанаест досад објављених првих томова Речника српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности, за који је ова установа преко пола века претходно прибирала грађу из језика наше књижевности и културе од краја XVIII в. до најновијег времена и откупом великог броја збирки у народу сакупљених речи, а који се ради у Институту за српскохрватски језик, и израдом Речника српскохрватскога књижевног језика у шест томова Матице српске (прва два од њих у заједници с Матицом хрватском), ми смо у овој области научно-културне делатности достојно стали у ред осталих културних народа.

Први од наведена три велика описна речника покрива културу и литературу на хрватском или српском од њихове појаве на народном и овоме блиском језику до Вука Карацића, а обухвата и Вукову епоху; други – време наше

културе од последњих деценија XVIII в. до најновијег времена. А трећи је Речник савременог књижевног језика, уколико се и за један речник већег обима, за израду којег је потребан мало дужи период, може рећи да је то у потпуноме смислу речи, с обзиром на чињеницу што се за трајања израде таквих речника увек појави новина у језику и уопште, а највише у његовој лексици. Али будући да је Речник Српске академије само за мало више од једне трећине готов, у току даље израде његове, која ће трајати још коју деценију, сабираће се и обрађивати новија и најновија грађа. И то ће, када се заврши, бити Речник савременог језика наших нових књижевности, науке и осталих културних делатности. И последњи поменути Речник ће се, иако до краја завршен, допуњавати најновијом језичком грађом, која ће се обрадити у суплементу, тако да ће и он, са израђеним тим додатком, бити Речник савременог српскохрватског књижевног језика, који у себе укључује и народни, разуме се, јер је најзначајнија карактеристика и природа нашег књижевног језика то што је постао на широко заснованој народној основи. И стално је чувао и чува ту основу. Па да би и речници били у потпуности тога карактера, они се не смеју радити без увида у оно што имају у себи наши народни говори. А то нам налаже што скорију израду и више дијалекатских речника, у којима смо веома оскудни (досад имамо само један такав потпунији речник: Глише Елезовића Речник косовско-метохијског дијалекта), али се њиховој изради већ озбиљније приступило – припремом и обрадом речника кајкавског дијалекта у Институту за језик Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу, за који је нађено да је сада најургентнији. А раде се и речници мањих дијалеката, засад бар уз поједине дијалекатске студије језика.

Имамо ми и добрих двојезичних речника: Ристић-Кангрин Енциклопедијски речник српскохрватског и немачког и немачког и српскохрватског језика, Deyre-Dejanović-Maixnerov Rječnik hrvatskosrpsko-francuski i francusko-hrvatskosrpski и Ристић-Симић-Поповићев Речник енглеског и српскохрватског језика – да само ове најпознатије нам поменемо, иако је израђен још знатан број, такође добрих, иако нешто мањих, речника ове врсте. Међутим, ми досад нисмо имали ни једног јединог речника било којег писца-појединца. А већ и сама потпуност опште језичких речника захтева израду и речника појединих писаца, значајнијих дакако, и по језику што интересантнијих.

Нарочито научне и општекултурне потребе за упознавањем односних писаца и њихових епоха, за свестраним проучавањем њихових дела, изискују такве речнике. И они се у културно развијеном свету раде. У већем или мањем броју, већ су по један, два или по неколико таквих речника и израђени у скоро свих културних народа. Схватање задовољавања ових потреба гонило је и нас да приступимо изради оваквих речника. И први такав описни речник на нашем језику смо већ ево израдили. Како успешно – рећи ће стручна критика, а оцениће то и корисници овога дела служећи се њиме,

између осталих и његови аутори. Унапред, међутим, ни они не могу рећи, нити је ред да сами о томе говоре. Ипак ће потписани, заједно са својим сарадницима, нескромно рећи да су свакако направили добар избор међу нашим књижевницима чији је језик пре свих других било потребно лексички обрадити, да се, штавише, бољи избор није могао направити. Али ће и признати да то није било тешко учинити.

Како само Његошево дело, тако и језик којим је оно писано, одавна су се наметали за потпуну лексичку обраду. Не само тиме што Његош иде у најзначајније наше књижевнике него што је он један од твораца нашег књижевног језика. Он, прво, иде међу писце, ако не и испред свих других писаца новијег времена, који су за основицу свог књижевног језика узели народни, за шта се залагао, беспштедно борио и што је коначно изборио Његошев велики савременик Вук Карацић. Осим тога, Његошев језик није био само народни него богатији од народног, а у сваком случају је знатно шире основе; он је укључивао у себе и извесне творачке елементе дотадашњег језика наших књижевности. Велики је песник из овога језика спонтано узимао оно што је у њему било најпозитивније; допуштао је себи, штавише, и позајмљивање из књижевног руског језика, ако не много из најновијег, свакако из црквено-руског, тј. из руског књижевног језика до Пушкинове епохе, али срећно одабране тако да је доста шта од тога ушло у наш савремени књижевни језик и не крћећи му много, да не кажем ни мало, народни карактер, захваљујући највише томе што га је управо и Његош употребљавао. И из књига се, не само из Његошевих дела него и из дела неких других наших писаца, улило у народни језик. Ово се донекле може рећи и за извесне елементе старог српскословенског језика.

У Његошеву језику има и нешто старијих турцизама, речи тј. из турског и из других оријенталних језика преко турског унесених у наш језик. И ти архаизми и „варваризми”, као и други који су тим путем улазили у наш језик, узети у целини, махом су пролазили кроз доста танано сито пуританства, које је после Његоша владало код нас, уколико су одолели у нашем новијем језику, проширили су базу његову и чине не баш безначајне елементе његова богатства.

То се исто може казати за бројне Његошеве лексичке, али не и за обличне наравно, дијалектизме. Ни синтаксичке одлике Његошева језика овога карактера нису се баш свакад могле срећно улили у савремени књижевни језик. Али синтаксичко богатство народног језика Његошева завичаја, гномски карактер његове фразеологије, проткан филозофском рефлексом песника-мислиоца изузетне песничке даровитости, а нелишеног ни извесне филозофске учености, чине Његошев језик у тим правцима још недосегнутим у књижевном стваралаштву наших народа. Зато смо и рекли да је он више од било којег другог појединог нашег песника – стваралац широке основице српскохрватског књижевног језика. А не значи, наравно, ни да речи и изрази

његова језика који су одолели струји понарођивања, у складу са општим раз-
витком нашег књижевног језика после Његоша, нису од значаја за нашу науку.
Они су, напротив, те још колико од интереса за проучавање дела нашег великог
песника, културе његова времена, па и историје наших народа. И с обзиром
на ово што кратко рекосмо о језику Његошеву, мислили смо, и мислимо да ће
наш труд на сабирању и обради лексичке грађе, дефинисању речи и израза
употребљених у Његошеву делу, уколико у томе будемо успели, наравно,
бити од користи за нашу науку, књижевност и културу у целини.

Писца ових редака на одлуку да се прихвати овога задатка подстицали
су чести захтеви који су му преко четврт века, с времена на време, упући-
вани од појединаца из редова бројних читалаца П. П. Његоша.

Већини читалаца је познато да је уз јубиларно издање Целокупних Ње-
гошевих дела од стране београдске Просвете, поводом стогодишњице пе-
сникове смрти (1951), као посебна књига тога издања, спремљен један краћи
речник мање познатих и необичнијих песникових речи да би се читаоцима
колико-толико олакшало схватање Његошевих текстова. Уређивачки одбор
је тај задатак поверио двојици својих чланова лингвиста: проф. Р. Бошковићу
и овде потписаном. Ми смо тај посао, уз добру помоћ и трећег члана Одбо-
ра, поч. проф. Р. Лалића, урадили на основу у брзини прибрране грађе. Услед
заузетости свих чланова приређивањем и тумачењима песникових дела и
другим дужностима, ексцерпирање грађе за тај речник поверено је томе
послу не много вичним лицима, уместо да је сваки члан Одбора нашао вре-
мена и прегледајући стих по стих дела уз давање тумачења означио речи и
изразе који су се наметали за уношење у речник. А тај Речник ни уз даља
Просветина издања Његошевих дела, којих је од 1967. до данас било још
једанаест, није много побољшаван. Он је ипак послужио својој намени, али
не најпотпуније. Често су нам појединци који су се њим служили замерали
што Речник није опширнији. А већина њих је, како већ рекосмо, и усмено и
преко писама, захтевала да израдимо потпун Речник језика нашег великог
песника, па је то био и један од подстицаја више да се прихватимо овога
задатка.

На остварење раније замисли и жеље да речник Његошева језика ради
заједно са својим давнашњим другом, пријатељем и колегом Р. Бошковићем,
после погоршања Бошковићева здравља и одласка на дуже време из Београда,
те његова наговора да нађе сарадника, једног или више њих, и ради овај реч-
ник без њега, – потписник овога текста се најзад одлучио на то. И почетком
1977, преко Одељења за језик и књижевност, обратио се Српској академији
наука и уметности са планом о изради Речника језика Петра II Петровића
Његоша и захтевом да се рад на овоме делу уврсти у Академијине пројекте.
И Одељење и Академија радо су прихватили овај предлог, а Академијин фонд
за научни рад одобрио је финансијска средства, прво за ексцерпирање лек-
сичке грађе из Његошевих дела, за неопходне књиге и хартију, а потом је у

току неколике наредне године одобравао извесне суме новаца за сам рад и друге узгредне послове. По завршетку припремања грађе, које је у току једне године и неколико месеци обављено, одмах се, већ у првој половини 1978, приступило изради Речника. На њој су ангажовани лексикографском раду вични сарадници означени на насловном листу, те је општи и главни део Речника завршен до краја 1980. Посебни пак део, речник-регистар властитих имена израђен је у 1981. години. И тиме је Речник Његошева језика потпуно завршен.

II

Грађа за овај Речник ексцерпирана је из Целокупних дела Петра II Петровића Његоша у IV издању београдског Издавачког предузећа Просвете и цетињског Обода. И ми сматрамо да смо с разлогом за исписивање речи узели Његошева дела баш у овоме издању јер ни једно друго издање дела нашег песника не обухвата потпуније цело стваралаштво његово, мада ни ово, како ћемо ниже рећи, није сасвим комплетно узето. Такође ћемо рећи и зашто није. А нисмо узели ни прво Просветино издање, везано за стогодишњицу Његошове смрти, које је у нечему комплетније од свих једанаест следећих издања истих предузећа. Једноме од даљих тих издања смо дали предност што су она колико-толико критичкије припремљена, што је, поред осталог, у њима примењен најновији правопис. А непотпунија су од првог по томе што су у овоме издата сва Његошева доступна писма, а у издању одабраном за ексцерпирање, као и у свима осим првог, Писма су дата у избору, у једној књизи од две стотине и неколико страница, док су у првом Просветином издању објављена у три позамашне књиге од преко хиљаду страна. Није, према томе, тешко претпоставити да би речник Његошева језика с речима из неексцерпираних његових писама био свакако обимнији. Али се намеће, прво, питање: колико су те Његошове у Речник недоспеле речи лексички вредне, а друго – и колико су Његошове. Несумњиво има неких и које јесу. У те свакако иду углавном сва имена личности којима се наш велики песник, владика и владар Црне Горе обраћао, или их у својим писмима спомиње, а у ексцерпираним их писмима или у другим његовим делима не срећамо. Има тамо сигурно и нешто таквих топонима. Али би погрешно било ценити да је број тих речи адекватан броју страница за колико су Писма Његошева опсежнија у првом, јубиларном Просветину издању од Писама у избору, која су узета за исписивање речи из њих. Овде, пре свега, треба имати на уму да у издању с великим бројем писама нема много више адресата него у избору писама, већ је несразмерно много више писама упућених истој личности у првом случају него у другом. На шест стотина и неколико десетина писама упућиваних – узимамо најдрастичнији случај – Габриелу Ивачићу, окружном капетану которском, којему се Његош сваки час био принуђен

обраћати због многобројних, по много чему врло сличних, спорова Црногораца с аустријским држављанима из которског округа – свега је само једном Његошеву писму овој личности дато место у избору објављених Писама. А та и таква бројна писма упућивана истој личности само су по томе Његошева што су по његову налогу и у име њега писана, а речи су у њима више оних који су их писали него што су Његошеве. По броју је, после ових, највише Његошевих писама руском конзулу у Дубровнику Јеремији Гагићу, па и њему упућених је знатно мање него Ивачићу. Међутим, у избору има највише Његошевих писама Гагићу, нешто близу четрдесет. А и ту је опет број више од десет пута мањи него у Писмима из првог Просветина издања.

Редактори Писама у избору, који су тај избор вршили и писма у њему приредили: Н. Банашевић, В. Латковић и Ј. Миловић, управо прва двојица од њих пишу Белешку, испред објашњења Писама, која је дао трећи. У Белешци кажу како су се трудили да између великога броја изаберу она „писма која нам не приказују њихова аутора само као управљача него и као човека и, нарочито, као писца и мислиоца”. Ми сматрамо да су они у томе успели. А у свакоме се случају може рећи да се и о стилу и језику пишчеву много тачније може судити на основу ових у избору датих него на основу свих заједно узетих Писама Његошевих. И одређеније, писма која су други по Владичину налогу писали (а то су углавном били његови секретари) не сматрамо аутентичним извором за његов речник, па смо због тога за исписивање речи из њих узели само она за која се поузданије може мислити да су Његошева, и по цену осиромашења његова речника за коју десетину, лексички, зацело, не много интересантних речи. А осим тога, да су исписане речи из свих Његошевих писама, онда би примери из њих за те речи, у које још нисмо сигурни да су Његошеве, био несразмерно велик у односу на примере из песничких дела његових. А свакога несумњиво више интересује песнички језик његов, тако да ће, бојимо се, засметати коме број примера узетих и из овако малог броја изабраних писама песникових.

Сасвим смо друкчији став заузели у односу на речи из другог једног дела Његошева којега је он само делимично аутор, тј. на речи из Огледала српског. И не без разлога. О овоме се делу и раније знало да је то збирка народних, односно по народном испеваних десетерачких песама, у којој је незнатан број њих самога Његоша, а претежно су то у народу забележене песме од овог или оног znalца, односно певача, па и од појединих познатих састављача гусларских песама у десетерцу. А у новије време више проучавалаца народне поезије и Његошева дела, посебно В. Латковић и, нарочито, Н. Банашевић (у неколико расправа), затим Р. Меденица (у књизи *Наша народна епика и њени творци*) и др. и анализом песама показали су колико је мало њих у Огледалу за које се може поуздано рећи да су Његошеве, али и колико је знатно учешће великог песника у давању коначног облика, који су песме добиле у овој збирци. Иако је Његош лично прави аутор само незнатног броја

песам у Огледалу српском, он је био редактор целе ове збирке изузимајући песме о ослобођењу Србије (под бр. XXXVIII–XLVI), за које он сам у Предисловију (на стр. 11) каже: „Пјесме пак о бесмртним подвизима књаза и избавитеља Србије Карађорђа и његовијех храбријех војводах преписане су из пјесмарице већ печатане” (мислио је из Вукове збирке). И више од тога, Његош је био антологичар Огледала српског; поједине је песме одабирао између више варијаната о истом догађају, у извеснима је и преиначивао по који детаљ према своме укусу, односно према постављеном циљу који је имао пред собом када је замислио да састави Огледало српско, у коме су стил и језик гусларске народне песме Његошеве завичаја потпуно сачувани, и поред тога што не споримо да ће и ту већи познаваоци песника запазити покоју индивидуалну ноту његову. Али зар Његош цео народни карактер језика свога краја и све његове особине и елементе није носио у својој души и имао у своме језику? И зар се све речи и изрази у целој збирци не могу сматрати његовим? Ми мислимо да могу, без икакве оградe. И зато смо узели све речи из Огледала, уколико нам која није, сасвим нехотично, испала из вида, изузимајући од самог песника изузете песме наравно, које су прескочене при екскерпирању грађе за наш Речник.

Осим шест познатих Његошевих књига у горе наведеном издању, грађа за овај Речник исписивана је и из Његошеве Биљежнице, која је с правом названа овим именом јер садржи разноврсне песникове белешке, и сасвим приватне и прозаичне каткад, а затим записе, присећања, подсећања и поуке, реминисценције из историје, више старих, па и изумрлих народа него народа из времена после настанка наше ере, нотирања и датирања значајних догађаја, одломака из разних митова, из библијских прича, спомињања више уметничких споменика и других знаменитости које је лично видео или о њима из литературе што сазнао. Даље су у тој Биљежници на неколико страница записани извесни стихови В. Ига и А. Ламартина на језику оригинала, па неколика Владичина писма на руском језику, што и једно и друго само узгред спомињемо, а ни једно ни друго за нас овде наравно нема интереса. На крају Биљежнице је и песников оригинал његове врло интимне и свакако најлирскије песме *Ноћ скуйља вијека*, објављене први пут пре скоро 70 година по једном препису с оригинала. А осим ове, у Биљежници су још две лирске песме Његошеве: *Југ завија* и *На албум Балащевим* – обе објављене у свим издањима Просвете и Обода. А има у Биљежници и неколико Његошевих медитација, које иду међу занимљиве мисаоно-поетске текстове песникове, такође донете у екскерпираном издању Његошевих дела, уз његову прозу. Ипак се ми, што се грађе за Речник тиче, нисмо могли задовољити са ове неколике у екскерпирана дела већ раније доспеле ствари, него смо осим њих и, разуме се, осим поменутих текстова на француском и руском језику, за исписивање речи из ње узели целу Биљежницу, коју је као посебну књигу, аутограф пишчев и препис заједно, штампао Историјски институт на Цетињу

(1956) на преко 200 страница. Али више од две трећине тога чини аутограф. И када се к овоме додају текстови на страним језицима и оно што је већ ушло у целокупна дела Његошева за ексцерпирење узетог издања, од Биљежнице је остало још свега неколике (3–4) десетине страна. Ипак разноврсност садржине овога списка Његошева и овај део његов чини врло богатим у речима, како се то може закључити и по сразмерно великом броју у Речник наведених примера из Његошеве Биљежнице.

У новије време, када се рад на речницима писаца-појединаца знатно умножио, мислимо тамо где се они раде, пада у очи њихова разноврсност. Ту дођу, прво, речници типа општих речника, само са значењима речи, без њихове потврде примерима, који се раде с циљем да се дају у по једној што мање гломазној књизи; затим опсежнији речници у којима се значења потврђују мањим или већим бројем примера, такође по типу општејезичких великих описних речника; речници у којима се наводе примери, и то што више примера, за употребу појединих речи, а без дефиниција њихових значења. Гдекад се ту иде толико далеко да се раде такви речници, али то обично појединих дела овог или оног писца, с претензијом да се за сваку посебну реч наведу сви примери и за сва њена значења, тако да се може бројати колико пута је ову или ону реч дотични писац употребио. А, ваљда ради уштеде хартије, често у таквим речницима, иза низа исписаних примера, налазимо поређане бројеве страница и редака књиге где се још у њој односна реч употребљава. Негде се опет поједине речи дефинишу, а за друге се наводе само примери њихове употребе, без икаквих дефиниција њихових значења. Више претпостављамо него што можемо бити сигурни да састављачи таквих речника сматрају да ће односна значења корисницима бити позната. А не може бити никаквога спора да речници свих наведених типова нису добро дошли за различне врсте студија, за проучавање стила писаца, с лексичке стране, рецимо, па за живот и животност појединих речи и израза, за фреквентност употребе – речници са што више примера за поједина значења речи, нарочито речници са свим примерима нађеним код дотичног писца, управо су драгоцени. Али они претпостављају обиље у кадровима, и у материјалним средствима, разуме се, а без употребе компјутера, и нерачунање с временом за које ће се такви речници спремити. А, што је најважније, речници без значења речи мањкави су, по нашем мишљењу, и за специјалне студије било које врсте. Њима се без претходне тачне оцене лексичко-семантичке садржине речи мало ко несметано може користити.

За нас је од много већег значаја било уочити сва значења, односно функције речи *а* и *е*, рецимо, у Његошеву језику, и потврдити их одговарајућим примерима, него тачно утврдити колико је пута који од ова два везника песник употребио.

Одлучивши се да радимо Речник Његошева језика, ми смо замислили да изградимо речник класичног типа, тј. да у њему дамо све речи које се употре-

бљавају у делу нашега писца, са свим њиховим значењима, и да свако значење потврдимо примерима – једним примером где их више нисмо нашли, или смо сматрали да је за то и један пример довољан. А обично смо наводили по неколико примера за свако значење, највише пет-шест њих, осим по изузетку или тамо где је и неки пример више промакао нашој пажњи. Мислили смо, дакле, да ће наше научне потребе, и општекултурне, најбоље задовољити речник у коме су речи дате не само у њихову основном облику него и у значењима њиховим и у функцијама, дакако, које се често садрже у синонимима и дефиницијама, хтели смо рећи у оним описним, а редовно потврђују примерима. Поред описних дефиниција и, по правилу, испред њих објашњења речи давали смо њиховим општепознатим синонимима, врло често једним синонимом, али нисмо зазирали да дајемо и по више њих, када смо сматрали да ће некоме један од њих више одговарати, а другоме коме више други.

Уз претпоставку да су све речи које је наш писац употребио у делима својим при ексцерпирењу уочене и ушле у овај Речник, чему су аутори приликом прибирања грађе посветили велику пажњу, а при обради и редиговању Речника настојали да се евентуални пропусти отклоне, – не значи то да је било могуће дати све речи којима се наш велики песник у своме раду и животу служио и тачно знати колико је он речи у своме речнику имао. Као доказ за ово навешћемо само неколика примера. Његош је, нема сумње, употребљавао све бројеве који у нашем језику постоје, када му је који од њих затребао, а несразмерно је мали број ових речи употребио у писаним делима својим, одакле су једино у наш Речник уношене. У овоме ће се Речнику наћи бројева свих врста: *седам*, *седми* и *седморо*, рецимо. У односу на први: *седамнаест* и *седамдесет* такође се налазе у Речнику, а поред другог – и редни број *седамнаест*и, али *седамдесет*и у Његошевим делима није забележен; међутим, нема збирних бројева ни *седамнаест*оро ни *седамдесет*оро, што никако не значи да их наш песник није имао у своме језику.

Ако не толико много колико бројева, Његош је, живећи и радећи, у свакодневном говору употребљавао и велик број властитих имена, личних имена и топонима, од ових последњих изведених етника, а и од првих и од других изведених придева и изведених речи уопште, којих нема у нашем Речнику – надамо се зато што их исписивачи грађе у његовим делима нису нашли, а биће, можда, и да им је која промакла. Ова објашњења дајемо ради многих радозналаца који нам често постављају питања: колико је Његош имао речи у своме језику? – да бисмо им одговорили да то није могуће знати ни за Његоша, ни за било кога другог писца. Може се рећи само, и то приближно, колико је овај или онај писац употребио речи у своме делу. И не само то него се свако радознао, бројањем речи и израза у нашем Речнику, може лично обавестити о приближном броју песникових речи у његовим делима, о броју значења појединих речи, о нијансама тих значења, о односу њихових реалних и фигуративних значења, о карактеру те фигуративности

и фреквенцији Његошеве фразеологије. И зато немамо потребе давати одговор на та питања, већ ћемо место тога рећи да смо се, у току израде Речника Његошева језика, на томе послу осведочили колико је овај језик, и свестрано и по речнику своме, богат и апсолутно, а не само релативно, у односу на језик појединих других наших писаца његова времена.

Радећи овај Речник ми смо се држали углавном устаљених принципа, мада не у свему оних што су уобичајени у лексикографском раду. Имајући на уму да радимо Речник писца-појединца, али не губећи при том из вида да је он намењен: од домаћих – корисницима одређеног нивоа образованости, и да ће се њиме странци служити – у првоме реду при превођењу Његоша на свој језик и у проучавању његова дела, – ми смо стали на становиште да је у раду умесно придржавати се општих принципа, али се и прилагођавати посебности Речника, па смо, узев једно с другим, сматрали да је за све кориснике Речника потребно давати:

уз именице у облику ном. једнине (а по изузетку, где је нужно и ном. мн.), само ознаку рода; уз инфинитив глагола завршетак 1. л. јд. презента и ознаке вида; а уз облик м. рода придева, заменица и променљивих бројева – завршетке ж. и ср. рода – друге облике: само када то захтева разлика у акценту, односно у облику уопште, у односу на основни облик. А у заградама још и двојакост других облика када је потврђена употребом у Његошеву језику: двојакост аориста и рад. придева, нпр., и кад је двојство заједничко језику нашег писца са општекњижевном употребом, као у случају с глаголом *смрзнуџи*, -нџм сврш. (аор. *смрзнух*, *смрзну* и *смрзох*, *смрже*; рад. прид. *смрзнуо* и *смрзао*), и с глаголом *смркнуџи се*, -нџм се сврш. (аор. *смркнух се*, *смркну се*, и *смрче се*; рад. прид. *смркнуо* и *смркао*).

Из оправданог разлога какав дијалекатски облик својствен језику Његошеву, једнако и када се јавља напореда с општекњижевним тим обликом, у Речнику се заједно са овим уноси у заграду пре давања значења дотичне речи, комп. придева, рецимо, *џла̀снџ уз џла̀снџџ, зџдднџ уз зџдднџџ, мџдрџ уз мџдрџџ, сла̀внџ уз сла̀внџџ, сја̀јнџ уз сја̀јнџџ* и сл. Ово је нарочито потребно зато што су наведени дијалекатски и други такви облици компаратива потпуно једнаки с облицима позитива одређеног прид. вида (*џла̀снџ, зџдднџ, мџдрџ, сја̀јнџ, сла̀внџ*), уз апстраховање акцента, наравно.

Поједини облици речи архаичног, дијалекатског и простонародског карактера, и поред тога што се наводе у заградама уз опште књижевне облике, уколико наш писац и ове употребљава, мислимо, – уносе се у Речник и као посебне одреднице и објашњавају се, одговарајућим облицима данашњег књижевног језика, или се упућују на ове у њихову основном облику. И с разлогом свакако, јер није мали број читалаца који не препознају архаично-дијалекатске облике императива, нпр., *виџи* или презента *виџу*, енклитичке облике датива мн. личних заменица *ни* и *ви*, још мање такве облике акуз. мн.

не и ве; облике акуз. мн. личних зам. 3. л. и, одн. *ји*; заменице 1. и 3. л. јд. *òвѣ* и *òнѣ*, напореда са *òвѣј* и *òнѣј*; императив глагола *диѣ се* (Диг се ствари општег творитеља), облик 3. л. през. мн. *хоѣ* (од глагола *хѣјетѣ*), посесивну заменицу *чѣ*, ген. заменице *чеса* од *чѣшо*, придев *веѣ* итд. Због тога се ови и овакви облици у Речнику увршћују у одреднице, сваки од њих на одговарајуће место и са објашњењима, како малочас рекосмо.

Од поступка уобичајеног у другим нашим речницима, у овоме је највише одступљено у обележавању прозодијских знака. Да бисмо образложили зашто, – на овоме ћемо се мало дуже задржати. Пашће у очи, прво, да овде ти знаци нису бележени само на речима као одредницама и њиховим облицима у којима је било потребно означити разлику према основном облику њихову, већ понеки пут и на речима у дефиницијама, па гдекад и у примерима. Овоме се прибегавало да би се отклониле честе двоумице и недоумице, у које се читалац доводи једнакошћу речи, односно њихових облика – када год је могуће помоћи се обележавањем разлика, у колико их има, наравно у било коме знаку међу њима. Али је познато да има случајева у језику где таквих разлика нема, где су и речи (хомоними) и облици речи различни по значењу, а у свему другом иначе једнаки, и где интерпретаторима текста, и читаоцима уопште, остаје да у контексту трагају за смислом и функцијама односних језичких средстава. И једино тим путем откривају које од више могућих значења ти облици на одређеном месту имају. То, међутим, коментаторе, као ни писце Речника, не разрешава обавезе да било које врсте недоумице отклањају где год је то могуће. Свесни те обавезе, аутори Речника Његошева језика ишли су гдекад доста далеко од онога што је досад било уобичајено. Најдаље, свакако, у обележавању знака дужине на крају речи, и на свим слоговима иза акцената, што ће свакоме кориснику овога Речника најпре пасти у очи на означавању дужине везника и везничког прилога *ка* (*као* и *како*).

Дужина гласа *а* настала контракцијом у Речнику Његошева језика обележавана је знаком дужине - (цртицом) изнад њега, на начин, дакле, како се обележава у стручној лингвистичкој литератури. Међутим, сви досадашњи приређивачи и коментатори Његошевих дела, између осталих и чланови Уређивачког одбора издања из којег су исписиване речи за овај Речник и узимани примери за потврду дефиниција у њему, као и уопште у пословима ове врсте, где се јавља потреба за тим – свуда су ту дужину обележавали знаком $\cap$, који је истоветан са знаком дугосилазног акцента. Настојање уредника овога Речника, као члана тога одбора, да остале сараднике на односном издању Његошевих дела убеди у оправданост промене праксе учвршћене употребом акценатског знака $\cap$ за обележавање дужине и крајњег и свих других слогова иза акцента од стране Вука Карацића онда нису уродили плодом. Па ни сам се лично раније у својим, у међувремену писаним, *Језичким шумачењима*

у коменџарима *Горског вијенца* (Посебна издања Српске академије наука и уметности књ. CDXCIII, Београд 1976), рецимо, није осмелио да ову промену дотадањег начина обележавања дужине вокала на крају речи изврши. Своје сараднике на изради Речника Његошева језика, све лингвисте по струци, лакше му је било убедити у оправданост поступка за који се раније залагао ради отклањања могућности мешања дугосилазног акцента са неакцентованом дужином. И у овоме је Речнику везник *kā* (од *као*) свуда означен као у примерима: Момци дивни исто *kā* звијезде (ГВ, 270); Без ње с' простор и порфира мрачи / *kā* дворови тамнога Ереба (Пј. 78, 7–8); Е он оно и презири *kā* маленкост једва видну (Св. VIII, 12–13); Не оста ли нама Црна Гора /... *kā* гнијездо крај ријеке плахе? (ШМ V, 157–159) итд. Тако исто и *kā* (од *како*) у функцији везничког прилога: И доста је добро примарило / *kā* је ово брдо вазда хладно (ГВ, 169–170); Почеше се шалит *kā* умију / како су им неки од старијех / оградили негђе воденицу / *ће* нити је сплаке ни потока (ГВ, 829–832) и у више сличних случајева. Неко ће можда рећи, или боље да кажемо: многи ће рећи – како ће било ко неакцентоване речи изговарати са ма којим акцентом? А ми на то одвраћамо да смо гдекад и у речницима налазили акцентоване везнике у обичним њиховим функцијама, што значи да ни сви језички стручњаци нису свакад с тиме начисто.

Нарочито у овоме другоме случају, тј. у случају употребе прилога-везника *kā* (= *како*) вокал *a* је било потребно обележити одговарајућим знаком да би се већ на самом сусрету с њим уочила разлика у значењу које има у случајевима с везничком функцијом у два последња малочас наведена примера и оних других у којима визуелно иста реч има праву прилошку службу и свој акценат, разуме се, као у стиховима: *Мили божје, на свему њи хвала / kā њокличе Радојев Савићу, у зелено њоље Лукавицу* (ОС XXXIV, 1–3); *Ах, kā с' игда уџуџиџаџи мога, / славољубна руко Вукаџина / заклаџи млада вјенце-носца срјска?* (Пј. 90, 234–236); *Али kā ће шака војске / љреварене црногорске / азијаџиског, брзоџичног океана усџавиџи?* (Св. II, 698–701). Обележавање одговарајућим, једним или другим, а не свуда истим знаком, наметала нам је тежња за отклањањем несумњивих недоумица у каквим се функцијама који пут употребљава реч *ка*, досад увек обележавана само једним несразмерно ређим знаком – рекосмо већ каквим, у којим случајевима. Осим тога, и настојање на могућем чувању Његошева ритма и интонације, а гдекад и да се отклони могућност мешања с предлогом *ка*, који се увек кратко изговара, и никад не допушта обележавање било каквим знаком.

У делима Његошевим издања из којег је узета грађа за овај Речник исти дуг крајњи самогласник, такође настао контракцијом с истом претходном асимилацијом, тј. самогласник *a* на крају облика глаг. радног придева м. рода обележаван је такође знаком дугосилазног акцента: *засија̇, развија̇, дија̇, гледа̇* итд. Тако је ова дужина обележавана и у више других издања песникових дела. У једнима је, међутим, овај тако постао глас, поред осталих и у

првим издањима, бар Горског вијенца и Лажног цара Шћепана Малог, о којима поуздано можемо говорити јер их имамо у рукама, још безуспешније обележаван апострофом поред њега. Аутори овога Речника ни овде, као ни било где другде, дужину нису бележили акценатским, него правим знаком дужине. А с обзиром на то што је завршетак односног облика с контрахованим *a* одвише познат дијалектизам Његошева ужег завичаја (али је и много шири, такође је познато), – аутори су у примерима којима су потврђивали значења речи обележавали ту дужину, стављајући осим ње обично и акценат дотичног облика, само тамо где је њом било потребно означити и разлику од истоветног иначе облика: *на̋щā*, рецимо, да се не би мешало са *на̋ща*; *мòžā* – за разлику од *мòža*; *йòщā*, за разлику од *йòща*. А једнако су поступали и са истим и на истоветан начин добивеним обликом неких именица са једнаким завршетком, именице – *кòйīā*, нпр., да се ова, без прозодијских знака, не би мешала са именицом *кòйīа*, или именице *йāкā* да се не би мешала с речцом истог облика у примеру рецимо: Већ би свијет црњи *пāкā* био (ШМ IV, 239), или именице *мīсā* – да би одмах пала у очи разлика између ње и именице *мīса* итд.

Примери: Шта те људској вуче колијевци / *ћē* кукање и плач окруњено, / *ћē* вјенчана глупост са тирјанством (ЛМ I, 324–326) и Чујте Турци, њему браћо драга, / *ћē* од цара ферман допануо (ОС LII, 66–67) у тексту одакле су узети овде су тачно пренесени, са знаком дугосилазног акцента на неакцентованој речи *ће*. У наш Речник, међутим, они нису тако пренети, већ са измењеним знаком акцента у знак дужине. С потпуним оправдањем, мислимо, јер би се без икаквог знака на везнику *ће* пореметио ритам песникова стиха, а осим тога не би била довољно јасна ни употреба глаголског придева без финитног глагола *је* ишчезлог у везнику *ће*. Са остављањем знака, пак, какав су узимали скоро сви приређивачи Његошевих дела – још више: била би преиначена и функција и значење ове речи; од везничког знака добио би се прилог. Дуго *ће* у Речнику је бележено знаком дугосилазног акцента само у његовој служби упитног прилога, као у примеру: А *ћē* био Драшко Поповићу? (ГВ, 1384).

Бесмислено је знаком $\cap$ обележавати контраховану дужину и речи-везника *e* добивеног од *e је* (после испадања сугласника *j* између два *e*), каква је постала у последњем стиху примера: Тад би ми се управо чинило / да ми св'етли круна Лазарева / $\hat{e}$ слетио Милош међу Србе (ГВ, 783–785). Зато је у Речнику и овде, као и у свим сличним случајевима, место уобичајеног знака $\cap$, дужина обележена такође знаком дужине, а не знаком акцента. Једнако је поступано и с дужином самогласника *e* у везника *īе* добивеног од *īе је*, исп.: Боже драги, да га сан не вара / *tē* овако старац узлетио (ГВ, 593–594), са тим стихом у песникову спеву, где је *īе* обележено знаком $\cap$. После образложења детаљно датог у објашњењу уз контракцијом добивено *ће*, ни овде, као ни у непосредно претходном случају, никакво подробније разлагање није потребно. Али неће бити сувишно напоменути да се ни *e*, ни *īе*, за разлику од *ће*,

никад не јављају под акцентом, што је сасвим разумљиво када се зна да су ово свагда само везници, док је *ђе* прилог, који се, поред праве своје службе, јавља и у функцији везника.

И свуда углавном где је читалац или интерпретатор текста, све је једно, у прилици да место једног облика речи узме други, односно где се мора задржавати док изађе из недоумице – које је значење дотичног облика речи у питању, а стављањем тачно одређеног знака се недоумица отклања, – у нашем Речнику су стављани ти знаци, и што прецизнији, уколико је то могуће. Тако смо *òkò* у значењу *лоџор* редовно овако означаавали да се та реч, макар и за један тренутак, не би мешала с именицом *òко* или с предлогом *око* (= *около*); *ђавољѝ* (кад значи *ниједан*): Не пушт' Бајо, жива *ђавољѣѝа* (ГВ, 1852) – за разлику од *ђавољѝ* у значењу *ђавољскѝ*, *вра́жјѝ*; *сѝйѝан* са значењем *врло сѝйѝ*: *сѝйѝ сѝйѝан*, за разлику од *сѝйѝан*, -тна, -тно (= *врло сѝйѝан*, *дробан*); придев *ѝòйѝчинѝ* (= *ѝòйѝчињенѝ*): О *пòтчинѝ* мени војевode (ЛМ V, 91) – да се не би схватило да говорник од онога коме се обраћа тражи да му потчини војевode; односно: да би се у примеру: Лук на плећи и колчан носећи / крилатијем закрѝтѝ стрелама (Прев. ППИ, 86–89) – придевизирани облик трп. придева глагола *за́крѝйѝи* – јасно одвојио од инфинитива истог глагола, тај је облик неопходно било обележити означавањем акцента и дужина његових.

При читању стиха: Злѝ причина, а злѝ предвештатељ (ЛМ V, 141), написаном без ознаке акцента, наметала би се претпоставка да је ту реч о *злòј ѝричини* (*злом узроку*), коју песник није имао на уму, већ је мислио о *ѝричини* (тј. *узроку*) *злѝ* и о *ѝредвѣщѝйѝељу* (*ѝредсказивачу*) *злѝ*, што ће сваки читалац по стављеном акценту (уколико зна читати акценте, дакако) закључити, и зато је акценат и означен у Речнику. У њему је и реч *òнѝ* обележена акцентом на првом и дужином на другом слогу, не свугде где се она јави, наравно, него тамо где је потребно ову показну придевску заменицу дијалекатског облика разликовати од личне заменице 3. л. м. *òни*; глагол *ѝѝѝѝѝѝи* (= *храниѝи*) такође је упутно било обележити акцентом да се когод од читалаца не би питао – да то није глагол *ѝѝѝѝѝѝи*. Такође ће се у примерима нашег Речника наићи на акценатом обележен аорист глагола *дòчекиваѝи* – *дòчеки́ва* да се који читалац не би двоумио: није ли то облик презента *дòчѣкѝвѝ* (= *дòчекује*); а и инфинитив глагола сврш. вида *рѝзѣледаѝи* је неопходно било означити стављањем акцента да би се разликовао од несвршеног глагола истог корена *разѣле́даѝи*, као што је поред истоветног акцента у презенту оба ова глагола за истицање разлике међу њима потребно било и на средњем слогу овога облика означити дужину – *рѝзѣлѣ́дѝм* (према *рѝзѣлѣдѝм*).

Стих: *Они ѝòѝѝ кафу кѝ ракију* (ШМ II, 408), одвојен од ширег контекста, па и са знацима којима су у тексту овако обележене две речи, могу оставити читаоца у недоумици пред питањем ко је субјекат и шта је предикат у реченици коју чини тај стих. Читалац се може запитати: да ли је *они* црногорски дијалектизам облика ном. једнине прид. заменице са предикатом *ѝòѝи*

у облику 3. л. аориста, или је пак означена заменица општи облик ном. мн. личне заменице, а *йойи* његов предикат у облику дијалекатског приповедачког императива. Обележени одговарајућим знацима прозодије: *Они йодѣй кафу кѣ ракију*, како су и означени у Његошеву Речнику, никога не остављају у недоумици. А колико је неки облик било коме остао непознат, моћи ће га наћи у овоме Речнику.

На исти иачи, пред речју *жива* у стиху: Појетина душа шта је? Што и жйва у кристалу (Пј. 213, 21) без акценатског знака, који је стављен и у тексту из кога је пример узет, – већина читалаца песме би застала да размишља шта та реч значи: именицу са означеним акцентом, или пак придев женског рода, који је друкчије наглашен? Зато су и састављачи Речника сматрали да ће стављањем одговарајућег знака, отклонити могућност јављања недоумице било код коментатора текста, било код читалаца.

Иако некоме може засметати често бележење прозодијских знака у обичном тексту (мислимо на примере Речника), аутори нису зазирали да их ставе тамо где су сматрали да ће се с њима текст лакше и тачно схватити. Уверени су, штавише, да их је неопходно било ставити, на реч *сѣрасѣи* у стиху: *Океан ће сѣрасѣи сѣишиаѣ* (Пј. 249, 102) јер би читалац без њих био у прилици да у њему ову реч протумачи као објекат, који ће океан (као субјект) стишати. Са обележеним знацима на њој, свакоме ће, међутим, бити јасно да се ту говори како ће у непосредно претходном стиху поменути субјекат стишати океан, тј. – немерљиво много необузданих страсти. С правом мислим: да се нико неће питати чему обележавање акцента именице *када* (= кадуна) кад је неозначену није могуће разликовати од везничке речи (прилога *када*), која је овде управо непосредно иза ње дошла. Тако исто би се, по нашем мишљењу, узвик *йша врани* у: *Иша врани, обиљежје градно!* (ОС XLIX, 14), та веза ових двеју речи, без ознаке, могла схватити као саопштење врановима да је неко ишао, или да је неко вран ишао. Даље, није несхватљиво тумачење једног интерпретатора Његошева стиха: *Олтар прави на камен кржави* (ГВ, 675), према коме песник позива да се прави (подиже) олтар на кржавом камену, зато што је *йрави* у њему схватио као императив глагола *йравѣи*. И доиста га је могао тако схватити. Међутим, да је ова реч била обележена прозодијским знацима с којима је дата у нашем Речнику: *Олѣтар йрѣвѣи на камен кржави*, видело би се да *йрави* овде није глаголски облик, већ придев, и да се у стиху с њим говори о правом, истинском олтару. А иако су: *јѣка* и *јѣк* и по значењу, а не само по облику, сличне речи, већина приређивача разних издања Горског вијенца тачно је осећала да ритам песникових стиха: *Гледа јѣком града стравичнога / Ће с' пода мном јалове облаци* (ГВ, 57–58) треба заштитити ремећење, до кога би свакако морало доћи евентуалном могућом заменом датог облика именице *јѣка* – истим обликом именице *јѣк*. Аутори Речника Његошева језика су се управо тим руководили када су, такође, дотичног облик именице *град* обележили мало час означеним акцентом.

Истим су акцентом обележили и непосредно следећу именицу, не само ради чувања ритма него и да се значење односне именице евентуално не би замењивало именицом *ġrađ*.

Ми смо – да најзад завршимо ову и нехотице продужену реч о стављању прозодијских знака на поједине речи дефиниција и примера употребе речи у овоме Речнику – уверени да је ово најпростији, управо једини начин којим се могло указати на разлику (кад у значењу, кад у функцији, а свакад у ритму) визуелно једнаких речи или облика речи као што су: *сѿарѿна* (тј. старо, давно прошло време, давнина) и *сѿѿѿрина* (= стар човек); *ваљѿна* (= вредна) и *ваљѿнѿ* (тј. добивена ваљањем), *ѿланѿнѿ* и *ѿлѿнѿне* у стиху, рецимо, *Нека свѿѿи не буде ѿланѿне / без ѿѿѿѿѿѿѿ моѿѿ ал' Лимова* (ГВ, 1853–1854), у коме овако, без прозодијских знака на речи *ѿланѿне*, како је остављено код већине приређивача Његошева пева, читаоцу није јасно да ли је дотични облик акуз. мн. или Ген. јд. јер тај прави објекат може бити у једном колико и у другом облику. Са означеним прозодијским знацима, које су приређивачи у ексцерпираном издању пева ставили, за читаоца нема недоумице. И у Речнику је зато дотични облик тако обележен.

Остаје нам да укажемо на још један случај посебног обележавања појединих речи у тексту примера у овоме Речнику. Када се за једно од више значења неке речи наведе изванредан пример у коме се иста реч јавља и у другом којем значењу, онда се реч с одговарајућим значењем пише курзивом, а у било којем другом значењу – та је реч, као и све друге, написана обичним слогом, како нам то потврђује и пример с речју *кад* у двама различитим функцијама, односно с два различна значења, који гласи: *А кѿд кука, не веселила се? / Баѿѿ кѿд јој је вакаѿѿ и вријеж, / о несрећном дневу Видовоме* (ОС LVII, 5–7), који је у Речнику дат за значење упитног прилога (у тач. 1 а). И ту је *кад* написано курзивом. Нешто ниже (тач. 3а) исти је пример за исту реч наведен да се њим потврди функција односног везника, у значењу *онда кад*, па је тада ова реч курзивом написана, у другој по реду стиху, а у првом обичним слогом. У примеру: *Дивљу памет а ђуд отровану / дивљи вепар има, а не човек* (ГВ, 1153–1154) – везник *а* написан је курзивом на првом месту, где је употребљен у функцији спојног (копулативног) знака везе, зашта је пример и наведен, а на другој месту употребљено *а* спољни је знак супротног односа, за које значење дотични пример овде није наведен, и тај се везник (*а*) сад ничим не издваја од осталог текста. Реч *како* налазимо двапут употребљену у примеру: *Но почујте мене, соколови, / како сјутра сјајна зора сине, / устаните како соколови* (ОС LI, 69–71), који је у Речнику наведен за потврду временског значења (чим), па је у томе значењу написан курзивом, а у другом значењу, у значењу везника „као”, та реч је написана обичним слогом, као и остале речи у томе примеру, јер се она овде не наводи за потврду овог другог њеног значења.

Овим смо се начином служили и за диференцирање двеју по облику истих речи, односно њихових облика, и када су оне различне по етимоло-

гији, а не само када су различних значења, као у случају с облицима глагола *биѣи* (= *ѣосѣојайѣи* и *насѣѣайѣи*) и *биѣи* (= *ѣуѣи*), подвлачећи облик речи на чије се значење дотично објашњење односи, а остављајући онај други који се ту случајно, тако рећи, стекао. Потврђујући значење глагола *биѣи* (*esse*) и наводећи за њ пример: Док свануло и док зора *била*, / све бијаху према себе Турке – ми смо, како је то овде тачно пренето, *била* написали курзивом, а „бијаху” је остало ничим неозначено јер се не односи на значење које се објашњава.

Сваком читаоцу Његошевих дела: Горског вијенца, Луче микрокозма, Његових Пјесама и др. пада у очи употреба екавизама у њима, нешто чешћа него што би се то очекивало, јер је изговор у народном језику Његошева завичаја, може се рећи, доследно ијекавски. Али то ипак није чудно када се има на уму да је, како смо већ рекли, основа Његошева језика и нешто шира, да се тај језик не може у свему одвајати од нашег књижевног језика песничка времена и језика књижевности времена које је овоме претходило, и на којој се он добрим делом књижевно образовао. У свакоме случају, питање екавизама у Његошеву језику, општејезички посматрано, доста је сложено, и дати одговор на њ на 2–3 странице текста, како је то покушао да учини Д. Вушовић (у својим *Прилозима њроучавању Његошева језика*) очевидно није могуће; врло је поједностављено рећи, иако је то унеколико тачно, и да је оно књишког карактера. А сигурно му се не може наћи објашњење у метричком узусу, по коме би екавизми долазили тамо где је потребно дати једнословну место вредности од два слога, јер и Његош, као и други песници (и)јекавци, уосталом, у томе случају прибегава елидирању првог вокала, замењујући га у писању знаком апострофа. И што је још важније, код Његоша срећамо екавизме не само тамо где гласу *е* одговарају два слога, већ једнако и у случајевима где и у (и)јекавском имамо једнословну одговарајућу гласовну вредност. При тражењу објашњења Његошевим екавизмима се, осим свега тога, не може испуштати из вида ни ритамско-мелодијски моменат. Но без претензија да томе проблему овде дамо решење, враћамо се својој обавези да кажемо какав је био наш однос према пишчевој употреби екавизама. Никоме се, сигурно, није тешко уверити да он ни у чему није био друкчији већ управо као у свим осталим случајевима с мање обичним ликовима речи у Његошеву језику.

Пошто се у песникову језику чешће срећемо са речима: *чѣвек*, *вѣѣтар*, *млѣко*, *ѣѣсма*, *кѣлено*, *наѣмера*, *свѣѣи*, *цвѣѣиѣиѣ*, *свѣѣѣла*, *слѣѣи*, *ослѣѣѣиѣиѣиѣ*, *ѣсеѣѣѣѣиѣиѣ*, *ѣѣѣѣѣѣѣѣиѣ*, *овде*, *онде* и са још неким екавизмима (гдекад, узгред ћемо напоменути, и у истом стиху, и непосредно један до другог, налазимо ијекавизам и екавизам у две речи истог корена, у стиховима, нпр.: Виловни су престроги закони – / сестре ће те устријелит стрела! (Пј. 88, 125–126) поред несравњиво чешћих ијекавизама и у овим и у свим другим речима са некадашњим гласом *ѣ*, – ми смо све речи и у екавским ликовима, уколико нам то није промакло, разуме се, уносили у наш Речник упућујући их на њихов ијекавски и за нашег

у делима песниковим нису нашла. Ово је, једно колико и друго, сасвим природно, јер аутори Речника нису себи могли постављати друге задатке него да речи објашњавају значењима с којима су употребљене у делима писца чији су Речник радили. Ипак су они, нарочито када се деси да се код Његоша наиђе на фигуративно употребљену реч које у грађи за његов Речник нема са реалним значењем, почешће давали дефиниције и за ово значење речи, и то на првоме месту, али наравно без примера уз њих, зато што код Његоша, како рекосмо, нису нађени, а одмах иза те дефиниције, после тачке са зарезом, стављали су ознаку фиг. и дефиницију, синонимску или описну, или по потреби и једну и другу, са примером, разуме се, једним или више њих, као и редовно у другим случајевима.

Нашавши се пред стиховима, рецимо: Гледа јаком града стравичнога / ђе с' пода мном јалове облаци (ГВ, 157–158), читалац ће, односно интерпретатор, осетити потребу и да сазна реално значење речи *јаловиџи*, али ће правилно схватити дотични стих тек када овај глагол веже за субјекат *облаци*. Зато је у Речнику и дато: *ја́ловџи се*, -џм се несврш. *доносиџи мрџав љлод на свеџ*; фиг. *месџо љлодоносне кише доносиџи убиџачан ѓрад*. Из истих разлога и: *џзниџи*, -кнџм сврш. *развиџи се из семена и избиџи из земље*, *исклијаџи*; фиг. *насиџаџи*, *родиџи се*, *уљледаџи свеџ*. До врата сам изника тартара (ЛМ, Посв. 156); *главџоља ж бол*, *болесџ ѓлаве*; фиг. *бриџа*, *невоља*; *за̋*, *зл̋*, *зл̋*, – *зао*, *рђав*, *лоџ*; фиг. *џосрамљен*, *џосџиђен*; *жа́ркџси*, -ости ж *врелина*, *жеџа*; фиг. *ваџреносџ*, *занос*; *вјенчаваџи*, *вјенчаваџм* несврш. *везиваџи браком*; фиг. *џесно*, *чврсџо везаџи*.

Још чешће су у фигуративном значењу речи даване само са одговарајућом ознаком, а без указивања на реално значење њихово: *рџмица*, нпр., м и ж фиг. *онај који*, као *сломљен брав*, *џешко иде*, *који је увек џоследњи*, *најџори*, *најбе-значајнији*: – Што мудрујеш без преше, Лазаре? / А довести ни ромице нећеш (ШМ II, 137–138); *џуџи*, *џуџа*, *џуџо* фиг. *безизразан* (у вези с погледом); *узавереџи*, -џм фиг. *размилеџи се*, *разлеџеџи се*.

Само се по себи разуме да су и речи с реалним значењима нађеним у употреби код Његоша даване само у томе, а без икаква наговештаја о било којем другом значењу које би се пре код њега очекивало; реч *блијеџиџи*, -џм *засењиваџи се* (обично светлошћу), *џубиџи моћ ѓледања* (о очима), а немамо: *биџи обасјан јаком свеџлошћу*; *дуваџи*, такође, у мање обичном значењу *џуџиџи*, а ни помена нигде о другим, врло обичним значењима те речи; имене *калџуз* такође нема у основном и обичном значењу справе за отварање закључаних врата без кључа, а иста се реч налази у значењу *водич*; па *закуџиџи* – *куџиџи* (обично у већој количини) а нема: *узеџи у закуџи*; *нџсџа* ће се, свакако под утицајем руског језика, наћи у Речнику у значењу које не одговара природи нашега језика народног карактера, а нема је у значењу *џрудна*, у коме је она иначе у широкој употреби у српскохрватском језику; *замџниџи се* не у значењу *учиниџи с ким замену нечеџ за друџо џиџо*, односно *дружчије џиџо*,

већ убиџи сойсѣвеноѡ убиѡу; ѣушкар је, по грађи из дела Његошевих, онај који носи ѣушѡу, а није том именицом означен и занайлија који ѣрави ѣушке итд. итд. Једном речју, у нашем Речнику су обрађене речи у значењима нађеним у грађи спремној исписивањем из дела Његошевих.

У свим уоченим значењима свакој речи општег дела Речника дата су објашњења. У посебном делу, тј. у Речнику-регистру властитих имена, који се налази на крају II књиге, наћи ће се, међутим, недефинисаних речи, из простог разлога што нам, и поред трагања по многим енциклопедијама и разним приручницима, и поред тражења обавештења и код многих појединаца, који су се, сви од реда, љубазно одазивали и радо нам излазили у сусрет – на чему им топло захваљујемо, – нисмо свакад могли доћи до података помоћу којих бисмо сваки појам идентификовали. Нарочито нам је стало било да тачно дефинишемо повећи број властитих имена из Његошове Биљежнице, који су сведочанство о пишчевом широком интересовању, па и о познавању значајних датума из историје и митологије, нешто мало и новијих, а нарочито старих народа: Грка, Римљана, Египћана, низа блискоисточних и неколико средње- и далекоисточних народа. Где се нисмо могли помоћи одговарајућом литературом, или нисмо могли доћи до ње, ми смо се обраћали односним стручњацима – колегама из Академије и институтâ, и са факултета (Филолошког, Филозофског и Теолошког). Код свакога од њих наилазили смо на свесрдан одзив и готовост да жртвују кадгод драгоцено време и помогну нам у трагању за непознатим, а поготову да нас љубазно обавесте о њима познатим чињеницама и појавама. Нека им је свима на томе колегијална и пријатељска хвала.

Тамо где ниједним од ових путева нисмо успели да дођемо до поузданих података помоћу којих бисмо могли дефинисати одређени појам, ми смо реч остављали без дефиниције и са две тачке иза ње наводили пример у коме је реч нађена. Такве речи су само регистроване, али не и објашњене, зато смо ми цео део Речника с властитим именима и назвали речник-регистар.

Но ипак не треба мислити да је таквих, само регистрованих а необјашњених, речи (одредница) остао велик број у нашем Речнику. Без дефиниције, а само с примерима нису остале једино речи поменуте у непосредно претходном ставу већ и више оних за које би свака дефиниција била сувишна, јер се садржи у примеру, као у случајевима:

Грăнд Нѣгус м: Император абисински назива се Гранд Негус (Биль. 177).

Мијан Чинг м. Садашњи император китајски зове се Мијан Чинг (Биљ. 185).

Мйтар-барјактѣр м: И делија Митар барјактаре / од крвава Села Добрскога (OC LVI, 492–493).

Трагедија и Комедија: Двије статуе с врата светог Јоана од Акре (Биљ. 188).

Сарић, хоџа м: Оно слуша једно Туре зорно, / хоџа Сарић са дно Гацка равна (ОС XLIX, 111–112) и њима сличним.

Поред ових, без дефиниција су остала: имена извесних личности које су учествовале у појединим окршајима с Турцима, односно из редова ових такође, или, упадљиво ређе, називи појединих локалитета за које је везан неки детаљ из опеваног догађаја, а до других података о дотичним лицима или местима се није могло доћи, ни уз озбиљан труд који смо у сваком посебном случају за то улагали. Најзад, број тих властитих имена без дефиниција у Речнику је скоро занемарљиво мали. А уз то можемо рећи да овај недостатак дефиниције ни у једном од тог и иначе невеликог броја случајева не онемогућава, па и не успорава, разумевање текста с дотичним речима осим можда у неколика случаја с таквим речима из Његошеве Биљежнице*. Највише допуштамо да ће због тога гдекад чија радозналост остати незадовољена, или сујета којег далеког потомка повређена.

У вези с настојањем аутора да при изради Речника облике речи пишчева језика што верније пренесу у његов Речник, потребно је учинити још две напомене. Прва од њих тиче се акцента, а друга правописа.

Већ оно неколико примера акцентованих речи које смо дали за илустрацију семантике и функција, одн. диференцирања значења речи – бар онима којима је позната природа акцента и који разликују акценатске знаке – јасно говори да смо акценте у овоме Речнику бележили држећи се Вук-Даничићева система, а не онога што карактерише говоре Његошева ужег завичаја, од којег се наш песник није могао много разликовати својим акцентом. Ово још не значи да се акценат бележен у Његошеву Речнику свуда подудара са акцентом Вука и Даничића, нити опет да се ретко слаже са акцентом који је морао бити у нашега песника. Но, у свакоме је случају ближи акценту значајних наших кодификатора језика, прво по томе што су речи у Његошеву Речнику обележене са сва четири акцента, док је староцрногорска акцентуација, која је свакако била и Његошева, знала само за два силазна акцента, који су могли стајати на било коме слогу речи. У нашем Речнику, међутим, као год и код Вука и Даничића, поред ова два има и два узлазна акцента, који стоје на било којем слогу речи, осим последњег наравно. А силазни су акценти у овоме систему осим у једносложних речи везани само за први слог речи са два и више слогова. Ни у Његошеву Речнику нису бележени било где другде.

* Ми овде нисмо били у могућности да те недостатке отклонимо; односне речи нисмо могли наћи ни у једној од доступних нам ни домаћих ни страних енциклопедија. До сачуваног дела Његошеве библиотеке на Цетињу пак нисмо могли доћи; он је после земљотреса од 1979, као и остале ствари из Његошева музеја, закован у сандуцима, а Музеј још није оправљен и доведен у ред. Међу сачуваним Његошевим књигама налази се и француска енциклопедија *Nouveau Dictionnaire de la Conversation* publié par Auguste Wahlen, T I – XXV, Bruxelles 1842–1845, која је Његошу, по уверљивој претпоставци унив. проф. М. Флашара из Београда, послужила као извор обавештења о многим митским лицима и занимљивим личностима и догађајима из митологије и из старије, па и новије, историје појединих народа, које Његош у својој Биљежници спомиње. Флашар је већи број њих објаснио у својим расправама, којима смо се ми, наравно користили, али је, и по речима самога Флашара, и још покоја остала необјашњена.

Ове основне принципе Вук-Даничићеве акцентуације применили смо доследно у Његошеву Речнику. Иначе смо често остављали и акценте песникова ужег завичаја, што ће рећи акценте које је он сам употребљавао, уколико нису противуречили изложеним одликама акценатског система Вукова језика у Даничићевој кодификацији. То ће запазити свако ко се буде служио нашим Речником. Зато не мислимо навођењем појединачних примера развличити ове своје уводне напомене.

Објашњавајући зашто смо за исписивање за овај Речник узели означено издање Његошевих Целокупних дела, рекли смо и зато, поред осталог, што је то издање (као и свих других једанаест издања Просвете и Обода) штампано најновијим правописом, јер је и то неко преимућство њихово. А и сва издања Његошевих дела, уосталом, којих је, нарочито неких од њих (мислимо на Горски вијенац, на првоме месту) било безброј, тако рећи, штампана су правописом односног времена, друкчијим значи од онога којим их је, из познатих разлога, писао, а већину и штампао сам наш велики песник, зато што се свакад настојало да се његово дело учини што ближим читаоцу.

Постављало се, међутим, питање када смо приступили остваривању замисли о изради потпуног речника Његошева језика, није ли било упутније за исписивање речи узети издања у спољњем руху која им је сам аутор дао, тј. Његошева дела у првим њиховим издањима због тога што она треба да служе и раду на вишестраном проучавању писца и његова времена уопште. Исто се тако постављало, и поставља се питање, независно од Речника, да ли би, у вези с тим, било потребно спремити и једно специјално издање Његошевих дела управо његовим правописом. Ми мислимо да би било врло корисно то учинити када би се за ово обезбедиле могућности, али и напомињемо да би за такав подухват био неопходан нешто бројнији стручни кадар, а поготову знатна материјална средства, која ипак треба да падну на читаоца. А колико би се данас нашло читалаца дела штампаних предвуковским правописом? И ми смо, наравно, спремајући Речник мислили, у првоме реду, да њим читаоцима Његошевих дела омогућимо лакше читање и успешније разумевање нашега песника, јер је у сваком случају несравњиво већи број читалаца него проучавалаца Његоша. Ових последњих је ипак релативно незнатан број. А они и иначе у своме послу трагају за првим издањима Његошевих дела, мада је, напомињемо, изузетно тешко, скоро немогуће, до њих доћи. Зато је нужно спремити фототипска издања и осталих тих дела, као што је Одбор за прославу стопедесетогодишњице песникова рођења (1963) у Титограду спремио Горски вијенац и као што је недавно, опет у Титограду, спремљено издање Луче микрокозма (не мора то бити у једнако луксузној опреми).

То је најзад питање које се узгредно намеће. А ми ћемо се овде осврнути на неке, иако ретке неподударности правописа у ексцерпираном издању

Његошевих дела и у примерима Речника, који су из тих дела узимани. Али прво о Биљезници, која је посебно објављена, па је разумљиво што је у правопису било више неуједначености које нисмо могли отклонити јер смо били обавезни да се држимо текста из ког су примери узимани. А посебно се то питање донекле намеће и у правопису избора Писама, иако су она изашла као једна од књига Целокупних дела, и њихови редактори били два члана Редакционог одбора Целокупних дела Његошевих. Ови су, заједно с приређивачем, у једном случају поступили на посебан начин. Именицу *боџ* и све њене синониме: *џосїод*, *свемоџући*, *свевицњи* и др. писали су великим почетним словом. Ни ми при узимању примера из Писама тај начин писања ових речи нисмо мењали; јер то по принципима правописа не сматрамо погрешним будући да је у питању реч која је, иако апстрактна, ипак особна именица, означава један појам, уз то још за вернике, те према томе и за Његоша, узвишен појам, и приређивачи Писама су били у праву када ту ауторов начин писања нису мењали. С друге стране, прво Комисија за израду Правописа који је у употреби, а затим и Уређивачки одбор Целокупних дела Његошевих именицу *боџ* и њене синониме означили су као заједничке и изрично је у Правопису истакнуто да их треба писати малим почетним словом, свакако из педагошких разлога. И у примерима за Речник из свих дела, осим Биљезнице и Писама, ова реч је на тај начин писана.

Двојство је, не из истих разлога, остало и у писању заменица *Ви* и *Ваи* када се односе на појединца. У писмима, где се најнепосредније обраћао личностима с којима је општио, писац је строго пазио да се не огреши о тај принцип, који је и сада на снази, како по слову правописа, тако и у пракси. Приређивачи Писама су, разуме се, такође пазили на то. Међутим, у осталим делима песниковим, како сам он, тако и каснији приређивачи издања његових дела занемарили су потребу за диференцирањем употребе ових речи; писали су их почетним малим словом и када се односе на једног, као и када се упућују већем броју саговорника. А примери су у погледу на то у Речник преношени у облику како су нађени у делу одакле су речи за њега исписиване.

Осим ових изузетих случајева, и другде смо каткад променили понешто у правопису примера када смо сматрали да то доприноси тачнијем означавању дотичне представе. Место *везира Азама*, нпр., чије смо име у овоме лику написано нашли у Лажном цару Шћепану Малом, у неколико издања овога дела, па и у издању из којег је узета грађа за Речник (у првом, загребачком издању овога дела је и везир написано почетним великим словом зато ваљда што се мислило да је реч о неком везиру који се звао Азам). Утврдили смо, међутим, да ово није ни лично име ни именица уопште, већ придев (арапског порекла) који значи *велики*, а стих: Тагарин сам везира Азама (ШМ I, 661) значи татарин, тј. гласник сам великог везира, па смо у дотичном примеру у Речнику и написали овако. Место *санџак* и *џериџ* у значењу свете заставе Мухамедове, која се чува у једном цариградском музеју, написане тако у

Задржавање на овим питањима промене правописа у примерима Речника ће, можда, коме изгледати безначајно, али ми тако не мислимо, јер када у начину писања одреднице *џурско царсѣво*, рецимо, мала почетна слова променимо у велика, ми смо тим променили и значење појма ове синтагме – од *царовања* Турака начинили смо *Турску Царевину*, тј. *Ошоманску Империју*, а сматрамо да је Његошев Мрђен Несретниковић у своме причању на њу управо мислио кад је на означеном месту рекао: „Ова рат зна сваки каква је била и у какво је стање метнула турско царство.“ (Проза, 217).

38

говој владавини, о књижевном делу и нарочито студије о језику самога песника и песникових завичаја. Ту, разуме се, долазе наши познатији речници, неколико речника руског језика, неке домаће и стране енциклопедије и други потребни приручници, од којих неке и посебно спомињемо. То су:

Вука Стеф. Карацића, *Српски рјечник*, четврто државно издање у Београду 1935.

Rječnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb, 1882–1976, knj. I–XXIII.

I. Broza i F. Ivekovića, *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb, 1901.

Ђ. Даничића, *Рјечник из књижевних сѣпарина српских*, књ. I–III, у Београду 1863–1864.

Словарь церковно-славянскаго и русскаго языка Императорской академии наукъ, томъ I–IV, второе издание. Санктпетербургъ 1867.

В. И. Даля, *Толковый словарь живого великорусского языка*, том I–IV. Москва 1955. Набрано и напечатано со второго издания „1880–1882. гг.”

Словарь русского языка Академии наук СССР в четырех томах. Москва 1957–1961.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности (досад објављене књ. I–XI (од слова А-маквa). Београд 1959–1981).

Речник српскохрватског књижевног језика Матице српске I–VI. Нови Сад 1964–1976.

Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo, 1965.

Enciklopedija Jugoslavije, izdanje i naklada Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, knj. 1–8. Zagreb 1955–1971.

Enciklopedija Leksikografskog zavoda, izdanje i naklada Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, knj. 1–7. Zagreb 1955–1964.

Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–IV. Zagreb 1971–1974.

Речник црквенословенског језика С. Петковића. Сремски Карловци 1935.

Словарь-справочник „Слова о полку Игореве“ под редакцией действ. чл. АН Лит. ССР Б. А. Ларина, Б. Л. Богородского, чл. корр. АН СССР Д. С. Лихачова, выпуск 1–5 (А–С). Акад. наук СССР, Институт русской литературы. Москва–Ленинград 1965–1978.

Библија или цело Свећо њисмо старог и новог завјета, превео Стари завјет Ђуро Даничић, Нови завјет Вук Стеф. Карацић, у Београду 1932.

Хомерова Илијада превод Милоша Н. Ђурића. Матица српска (Минерва, Суботица 1965).

Драгослав Срејовић, Александрина Цермановић-Кузмановић, *Речник жрчке и римске митологије*. Београд 1979.

Слово о Полку Игореве Выступительная статья Д. С. Лихачова; составление и подготовка текстов Л. А. Дмитриева и Д. С. Лихачова. Библиотека поэта. Ленинградское отделение 1967.

Энциклопедический словарь под редакцией Профессора И. Е. Андреевского, Изд. С. Ф. А. Брокгаузъ (Лейпцигъ); И. А. Ефронъ (С. Петербургъ). С. Петербургъ 1890–1904.

Grand Larousse encyclopedique en dix volumes. Paris VI, 1960–1964.

Thieme–Becher, *Allgemeines Lexicon der Bildenden Künstler*. Leipzig 1930.

Słownik języka polskiego I–XI. Redaktor naczelny Witold Doroszewski. Warszawa 1958–1968.

Свакоме ко се буде служио овим Речником пашће у очи да су уз многе речи у њему пре значења, поред неких других, дате и ознаке њихова порекла, не само зато што је ово уобичајено у речницима него и да би послужило као оријентација: проучаваоцима пишчева дела у првome реду, али и свакоме читаоцу, ради упућивања у песников однос према избору речи и других језичких средстава за изражавање односних ситуација. Није, истина, уза сваку реч која није по пореклу домаћа означено и из којег је језика узета, јер су многе од тих речи давно ушле у наш језик и изгубиле туђински карактер.

А од свих нашем језику страних речи код Његоша је свакако највише позајмљених из руског језика, што је и сасвим разумљиво пошто се зна да је језик целог поколења наших писаца – када се узму и они који су пре њега, и с Његошем временски напоредо, писали – скоро цео један век носио печат, прве неколике деценије врло јаког, а каснијих година нешто слабијег утицаја црквеноруског књижевног језика. Ни Његош се, наравно, како смо већ на почетку овде истакли, није устегао да из тога језика узима речи, па понекад и облике речи и поједине изразе. И нису то код њега, као ни код свих његових претходника, само речи црквенословенског карактера, већ их је он више узимао из новијег руског књижевног језика. Управо, код Руса до првих деценија XIX века и није било могуће ова два језика разграничавати један од другог, него се руски књижевни језик постепено понарођивао на тај начин што је у црквеноруски, односно црквенословенски језик средњевековне религиозне књижевности улазило све више народних елемената, а поготову је у књижевности световне садржине и преовлађивао руски народни језик. Богаћење руског књижевног језика се вршило тако што се у његову црквенословенску основу све више уливало народних елемената, који су се постепено умножавали, те је већ до означеног времена, тј. до Пушкинове епохе, руски народни језик постао књижевним, али са још уочљивим елементима црквеноруског језика. Такав је руски књижевни језик учио наш песник и на њему се, штавише, књижевно васпитавао. А таквог, управо тога језика је Руска императорска академија у Петрограду четрдесетих година прошлог века спремила *Словарь церковно-славянскаго и русскаго языка* у четири тома и издала га као речник књижевног језика. И све руске речи у делима Његошевим нађене у томе Речнику (ми смо при руци имали II издање из 1867. год.) у Његошеву Речнику смо означили скраћеницом цркв.-рус. (= црквенословенско-руски), а само оне речи које је Његош узео из руског језика, а нема их у сада наведеном

Речнику, означили смо скраћеницом рус. Обе ове скраћенице смо давали заједно са изворним ликом дотичних речи у загради: или, ређе, саму ознаку порекла речи без заграде. А само скраћеницом смо обично означавали порекло речи из других језика, изузимајући властита имена, која је требало дати изворним писмом. Ово се углавном односи на грчке речи, које смо, и то је потребно истаћи, из техничких разлога, писали латинским словима.

После оних из руског језика, код Његоша ће се највише наћи речи из турског, односно преко турског из других оријенталних језика доспелих речи, из арапског и персијског, које су означаване скраћеницама у виду полусложеница са првим делом изворног и другим – посредничког језика (ар.-тур., перс.-тур.).

Посебно је потребно казати реч-две још о речима с ознакама цсл. и срсл. (које значе црквенословенски и српскословенски), уз које смо, нарочито уз другу од њих, и заједно с њом у загради, често давали и реч у изворном писању, онако како је нађена у Даничићеву *Речнику из књижевних сѣарина срѣских*, а давали смо је у изворном писању да је читаоци не би мешали с руском речју, често идентичног или врло сличног изговора.

Прва од две последње скраћенице доста је ретка у овом Речнику зато што су њоме означене само речи из црквених литургијских књига, док су речи из наше средњевековне и нешто касније књижевности означаване скраћеницом срсл.

ЈЕЗИК У ЊЕГОШЕВИМ ДЕЛИМА

Август Принцхофер: *Њеџош*, 1847.

Јасмина Грковић-Мејџор

ЈЕЗИК ОБИЧАЈНОГА ПРАВА У ЊЕГОШЕВИМ ДЕЛИМА

Сажетак: У раду се анализирају терминологија и формулаични искази обичајнога права у Његошевим делима: *вјера, дајти / чинијти / ухвајијти / држајти / разруцијти / сломити / разбијти вјеру / мир, свейо, вражда, суд, дуџ, наказа, наказати, умир*. У већини случајева ради се о терминима и формулама наслеђеним из старосрпског (и даље прасловенског) обичајнога права, ретко о могућим дијалекатским иновацијама у овом домену. Сагледавање овог лексичког слоја у дијахроној и општесловенској перспективи показује се неопходним у дефинисању лексичких (српских, црквенословенских, руских) и семантичких (претхришћанских, хришћанских) слојева у Његошевим делима.

Кључне речи: Његош, лексикологија, обичајно право.

1. Темelj српскога световнога права чинило је од најранијих времена прасловенско обичајно право, кроз које су се великим делом чувале индоевропске правне институције. С једне стране, оно је налазило свој писани израз у пословноправној писмености од најранијих времена, а с друге је, утемељеном традицијом, уобличавало свакодневни живот и функционисање заједнице. О томе да је обичајно право још у XIX веку било живо и постојано, посебно у Херцеговини и Црној Гори, речито сведочи Богишићев *Зборник садашњих љравних обичаја у Јужних Словена* (Bogišić 1874). Драгоцену слику о његовој укоренености у Црној Гори тога доба пружају посланице митрополита Петра I Петровића Црногорцима, Брђанима и Приморцима (Посл.). У највећој мери тематски фокусиране на решавање спорова између нахија, племена, братстава, било да се ради о убиству, крвној освети, сукобима око стоке или имања или склапању мира, оне и по својој структури и по језику представљају наставак правне традиције претходних векова.

Како је основна одлика обичајнога права формулаично изрицање (Бенвенист 2002: 327), структура ритуалног говора се понављањем чувала нетакнута, и хиљадама година, будући да се тиме обезбеђивала ваљаност обреда и његова делатна снага. Стога језик обичајнога права садржи архаичне језичке

обрасце, а речи у њима могу чувати значења која су из свакодневног говора давно нестала или су на издисају. Након примања хришћанства, наслеђене формуле су се лексички обнављале и тако уклапале у нови културни и религијски образац, те су се, рецимо, имена претхришћанских богова замењивала неутралним *боџ*, именима Богородице и хришћанских светитеља.¹ Тако су древне претхришћанске правне формуле функционисале и у оквирима хришћанске културе, стапајући се у јединствену целину. Овај амалгам потврђен је у српским средњовековним споменицима, а на тлу Црне Горе чувао се све до XIX века, у највишим законским актима. О томе, између осталог, упечатљиво сведочи и први члан Стеге, првог писаног црногорског законика, који је донео Петар I Петровић, сазвавши на Преображење 1796. године на Цетињу збор главара свих нахија: „прізваюћи пресвятое имя гда вседержителя ... твердо и чисту вѣру и ріечь от чести и пощєня дадосмо” (СТЕГА: 7). Док се у првом делу призива Господ Сведржитељ, у другоме се реализује архаична прасловенска формула *даѣи веру*.

У оваквом културном окружењу стасавао је Петар II Петровић Његош. Отуда и језик обичајнога права прожима његова дела, у различитој мери у зависности од њихове тематике и садржаја, који условљавају и укупни језички израз у њима. Као што можемо претпоставити, овај језички слој налазимо пре свега у делима писаним претежно српским народним језиком. У жељи да покажемо колико је разумевање исказа обичајнога права битно за тумачење језика у Његошевим делима, за разоткривање лексичких и семантичких слојева, указаћемо на неке од кључних појмова и израза у овом домену.

2. У Његошевим делима преовлађују формуле са именицом *вјера*. Њено прасловенско, претхришћанско значење, како смо показали једном ранијом приликом (Грковић-Мелџор 2016б) било је ‘савез, споразум заснован на Истини и Правди’, да би се већ у старосрпском постепено мењало у ‘задата реч, заклетва, чврсто, обавезујуће обећање’. О изворном значењу ‘савез’, који подразумева узајамност односа, сведоче социјативне конструкције:²

Одъ тога ти бѣху погинули, / међу собомъ вѣру изгубили (ГВ), да сѣ овієма вѣру продуже (П 28)³, откако је ова вјера међу нама (ПЗ 331).

Вјера у значењу ‘задата реч, заклетва’ среће се далеко чешће, при чему је њен основни атрибут ‘чврстина’, те уз њу јављају и атрибути *шверда* ‘чврста’ и *нейреломна* ‘која се не може сломити’:

на тврду их вјеру турци немилостно погубише (ШМ), доклен дође лукави Хуршид-паша, који на божју вјеру срамотно и бешчасно превари Али-пашу на станак и пријеваром га посјече (ЖМН), да на тврду божју вѣру / ту састанакъ

¹ Више о овоме в. у Грковић-Мелџор 2016а.

² У свим случајевима наводимо само илустративне примере, из различитих Његошевих дела.

³ Уз скраћеницу се даје број писма или посланице.

учинимо (Слоб.), а сад чујем, да су Турци на велику божју вјеру и правду посје-кли пет људи од наше крајине (П 14, 1834), у које говориш да нико није на твоју вјеру погинуо (ПЗ 337), ти си са са свијем искварио твојем рђавијем поступањем против Жупљана, кое си прѣко вѣре чинио посѣћ и пліенит (П 21, 1834); божја ви је вѣра тврда, / по сто путахъ непреломна (Слоб.).

У датом значењу именицу *вјера* најчешће налазимо у предлошко-падежној конструкцији *на вјеру/на вјери* ‘уз дату заклетву, реч’, потврђеној и у старосрпској писмености, како у пословноправним докуменатима тако и у књижевним делима: на мою вѣрѣ на кра|л|евѣ да се ни ѣ чедѣ не потвори кра|л|в|с|лн|що сѣмь писалѣ (ПП 56), ја есѣ|м| пришь|л| на твою вероу на кнѣшкоу (РТ 257v).

Основна формула, прасловенског порекла, честа и у старосрпској пословноправној писмености, јесте *дати вјеру* ‘заклети се, дати реч’ (в. Грковић-Мелџор 2016б), при чему се и овде као атрибут појављују *тврда*, *чврста*:

изнова сте мене зацарили / и дали ми Божју вјеру тврду (ШМ), и тврду ти Божу вѣру даемо (П 16, 1832), да главаре браће изтурчене, / дозовемо на обштем у скупу, /да имѣ дамо вѣру до разстанка (ГВ), У то Филип стиже међу њих / и даде свима чврсту вјеру, / позивајући Бога за свједока (ГК), и вјера ви се свијема тврда даје (ПЗ 379).

Вјера се конципира и као *чиста*, у чему препознајемо древну опозицију евалуативног карактера ‘чист’: ‘не-чист’, где ‘чист’ означава да је нешто у изворном стању, ничим поремећено (Цейтлин 1966: 111–127):

Рад’ шта они не би смјели доћи, / кад им давам вјеру најчистију? / а приђе ће сунце помрчати / но се ова вјера окаљати (ШМ).

Како је напоменуто, ритуални говор се може обнављати лексичким варирањем у оквиру истог појмовног домена. Тако и формула *дати вјеру* може да се појави са варијацијом у глаголском конституенту: *задајти вјеру*, *чинити вјеру*:

задаемъ ви Божју вѣру тврду (ГВ), Тисућу им задавали вјерах, / Фајде није – доћ’ никако неће (ШМ), и у њему му зада божу вјеру да дође к мене (ПЗ 7), Чините ли вјере али мира? (ШМ).

Карактеристична формула јесте *ухватиши вјеру* (с неким) ‘склопити савез, договор’, која сведочи о изворном прасловенском значењу именице *вјера*:

да радимо да ихъ помиримо / алѣ од мира вѣру ухватимо (ГВ), божѣ вѣре међу собомъ / уфатише истините (Слоб.), А скоро сам вѣру уфатио, / с Мушовићем Осман Капетаном (ЛПТ), дал’ нијесмо вјеру ухватили / да не бјежи један пред другијем (КЋ).

Ова варијација није потврђена у старосрпској пословноправној писмености. Међутим, да није реч о Његошевом песничком умећу већ о традиционалном ритуалном говору сведоче поменуте посланице владике Петра I Петровића, где се често појављује исти формулаични израз:

Знате, браћо, како вјеру међу свом земљом уфатисмо (Посл. VI), и да из договора тврду вјеру до Митрова-дне уфатите (Посл. CLXXXIII); да вјеру с Дољанима уфатите (Посл. CCXXIV).

Вјера се давала / хваћала на одређени рок:

И с вама сам вјеру ухватио, / Божју вјеру до сутра до подне, / Да крвава боја не чинимо (ШМ).

О овоме обичају сведочи Богишић, и то управо за терен Херцеговине, Црне Горе и Боке Которске: „uhvate vjeru od mira, n.pr. do Gjurgjeva-dne, Mitrova-dne, ili do kakvog drugog glavnog godišnjeg svesca, ma nikad manje od tri mjeseca” (BOGIŠIĆ 1874: 654).

Када се да / ухваћи, вјера се држи:

(од нас сва)тко држи вјру тврђе него игда при(је) (П 5, 1831).

Одговарајућу ритуалну формулу налазимо од првих старосрпских споменика, већ у *Повељи Кулина бана*: и правъ гон дрѣжати съ вѣдн : и правъ кѣрѣ : докола съдѣ живѣ (ПП 3, cf. ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2016a).

Варирати могу и именички конституенти наведених формулаичних исказа, те се тако поред *држајѣи вјеру*, јавља и *држајѣи ријеч*:

и знаћу да одржим дату ријеч по цијену сопственог живота (ГК), и вазде ће ми жао бити што ниеси држао ріеч (П 21), видјеће се хоће ли задану своју ријеч одржати (П2 189).

Са именицом *вјера* варира и *мир*, у формулама *учинијѣи мир*, (*уз*)*држајѣи мир*, *йреко мира*:

да међу нама мир учинимо желите (П 29, 1833), и да међу собом ми[r] учините (П1 45), миръ смо тврдый и вѣчитый / међу собомъ учинили (Слоб.), давала ми је пуно надање да ће се мир учинити међу нашим народима (П1 462), да се съ њомъ држи миръ (П 36, 1838), ја вам кажем да мир који сте с њима учинили држите (П1 132), да желиш да би се на комшилуку уздржао мир међу мојим и твојим људма (П3 117), који су се усудили преко мира ови зли и погани почетак учинити (П3 322), а ја сам посла људе међу ускоцима и што буду узели преко мира наредио им да све поврате (П2 474).

Семантичка веза *вјере* и *мира* види се и у синтагми *завезајѣи мир*, где је *мир* конципиран као ‘савез’:

Ми смо ову ствар једногласно свршили лијепим начином и мир писмено завезали међу собом (П2 130), уп. и Ми смо ову ствар једногласно свршили лијепим начином и писмено завезали међу собом (П2 131).

Ако варијација лексема у формули подразумева њихову блискозначност, како разумети значењско преклапање речи *вјера* и *мир*? Ово је могуће само у дијахроној перспективи, уколико се вратимо у прасловенско време, када су ове формуле и настајале. За именицу *вјера* видели смо да је изворна семантика ‘савез, уговор заснован на Истини и Правди’. Сличног је значења изворно и *мир*. Ова реч је етимолошки везана за иранско *miθra*, ‘уговор, савез’, које је персонификовано у иранском богу Митри, заштитнику уговора (ЛОМА 2002–2004: 252; ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2016a: 230), и део је религијског и ритуалног вокабулара који су Словени позајмили од Иранаца. Тако откривамо да је

држајти мир, као и *држајти вјеру*, најпре значило исто: ‘чувати, одржавати уговор, савез’. А пошто савез и уговор обезбеђују хармонију друштва и света јасан је и потоњи метонимијски развој ове речи у српском језику (узрок > резултат).

Формулаичан је и израз *држајти руку*, а његово значење ‘бити у савезу’ открива следећи пример:

Ми нисмо с њим руку држали противу Вас (П1 129).

Реч је о метафоризацији ознаке физичког чина држања руке, будући да је вербални аспект ритуалног склапања савеза – изрицање, *давање вјере*, био праћен давањем руке, као акционалним видом ритуала (Грковић-Мелџор 2016б). О овој обичајној традицији још у XIX веку на простору Херцеговине, Црне Горе и Боке Которске сведочи Богишић (1874: 451): „ако је *posao odveć važan*, за *bolju tvrgju*, *uhvate se ruku za ruku*, i *kako se ko s kim hvata*, *upita vazda jedan drugoga*: „je li *vjera?*” – „*jest!*””, и даље, за Херцеговину и Катунску нахију: „*Kad se ugovor zaključī, ugovornici se uhvate za ruke*”. О древности овога обичаја сведочи и паралела из римскога права, *stipulatio*: у вербалним уговорима једна страна пита *spondes?* ‘обавезујеш ли се?’ док друга одговара *spondeo* ‘обавезујем се’. Ритуална функција руке заснована је на томе што је код Словена, као и код свих Индоевропљана, рука била симбол власти, чиме се лако објашњава низ израза у којем *рука* значи ‘власт’:

но пружају један другом руку – / човјек чојку, а народ народу (ШМ), ерѣ я знамѣ да моя и моего отачаства стои судба у руке поменутога Правителства (П 57, 1834), и ако ви и опетѣ падосте у руке везиру скадарскоме (П 10, 1831), и седам сто шездесет робова предадоше Турцима у руке (ГК), и с цијелом мојом храбром војском, / с којом сам покорио седам пашалука / отевши их из руку султана и Турака? (ГК).

Појмовна опозиција чврстом држању вере и мира јесте њихово рушење, ломљење, разбијање, о чему сведоче синтагме *разрушијти* / *йоруцијти* / *наруцијти*, *сломијти* / *разбијти мир*:

то бы онѣ разумѣ се тимѣ порушио мирѣ међу Херцеговиномѣ и Црномѣ Горомѣ (П 1, 1839), али мир не као што је досад био, да га може којиму драго Турчин из области зецке нарушити (П1 122), Не пазећи на слаби основ овога мира, Црногорци га доиста нарушити неће (П2 209), Паштровићи су тај наш мир сломили (П2 19), И да због ускока неће се мир разбити (П2 372).

О истом конципирању непоштовања, прекида мира сведоче и потврде:

Паризѣ мира разрушитель (Слоб.), нарушитеље мира (П3 133), вјероломан, вјероломство: Ланцима сте оковани, ви главари вјероломних (ГК), да не буде оваковога грднога вјероломства (П3 331).

И у овом случају ради се о типу формуле коју, са лексичким варијацијама, налазимо од најстаријих старосрпских споменика, нпр. да не *раздроушии* снѣ клетве съ тобоу нѣ да ю дрѣжнио тврѣдо (ПП 14), *прѣмлоушевоу вероу нзломнише* (РТ 260г).

И, док се именица *вјера* јавља код Његоша у свом претхришћанском значењу у језику обичајнога права, у контексту хришћанске културе она се реализује у свом секундарном значењу – ‘религија’:

Што утече исподъ саблѣ Турске, / што на вѣру праву не похули (ГВ), Хоћаху ме оженил’ Латинком / да с њом мрсим петке и сриједе, / а ја некѣх никад ни до вијек / своју чисту вјеру погазити (ШМ), Поче духомъ Немезисе / против’ Турства, свакиј дисаѣ, / и за вѣру, отачество / своју крвцу проливати (Слоб.).

Дато значење лексема је добила још у старословенском периоду приликом образовања словенске хришћанске терминологије, и оно је утемељено на њеном изворном, прасловенском значењу: псл. **věra*, првобитно ритуални друштвени савез, сада означава савез Бога са људима (Grković-Major 2019). Овде видимо да језичко раслојавање Његош постиже и употребом различитих семантичких слојева исте речи, односно да иста лексема у његовим текстовима живи „двоструким семантичким животом”: претхришћанским и хришћанским.

Једна од одлика ритуалнога језика јесте и понављање блискозначних речи, чиме се истиче се појмовна срж формуле. Како наглашава Толстој (1995: 124), у обредном језику се умножавају синонимни облици једног те истог смисла, али та синонимија, наравно, никада није апсолутна. Ова особина формулаичних исказа омогућује и откривање до сада неуочених значења код Његоша. Такав је случај са прилогом *свеѿо*, у исказу *држати свеѿо*:

ја се свето држим совјета императова Николаја (ИП 34), Ја нити сам дао слово да се не бране Црногорци, нити сам га могао дати, а, онако како сам га дао, ја ћу га свето држати (ПЗ 138).

Исту формулу налазимо у *Посланицама* Петра I:

и остајемо ми свиколици Црногорци и Брђани у дужности свето и непоколебимо сахрањивати и држати ови мир тврдо (Посл. XLVIII), да сусједски мир и тишину свето и непоколебимо држите (Посл. CXXXV).

У српским средњовековним повељама ово није потврђено, а датом синтагми у заклетвеним исказима одговара спој ‘држати чврсто’, са лексичким варијацијама сроднога значења: дрѣжати тврѣдо / крѣпко / непоколѣбно / непомытно / теделно: да не раздѣроушнмо снѣ клетве съ тобоу : нѣ да ю дрѣжнмо тврѣдо :... а клетвѣ вынѣ да дрѣжнмо кѣ тебѣ : непомытно : (ПП 14). Имајући на уму значење *свеѿи* у хришћанској терминологији, синтагма изгледа непрозирна и нејасна. Но ово значење је, као и у случају именице *вјера*, семантички секундарно, обликовано током изградње хришћанског термилошког система у старословенском језику. Изворно, прасловенско значење придева **svetъ* је ‘чврст, јак, моћан, снажан, силан, тврд’⁴ те је јасно да се и овде ради о формулаичном варирању

⁴ Ово значење још је Миклошич (1860: 97) реконструисао као изворно, објашњавајући тако и значења словенских сложених личних имена са овом основом у првом делу.

блискосзначних речи. Наведени примери из Његошевих писама и *Посланица* Петра I изузетно су драгоцени јер су засад једине потврде које показују да се прасловенско значење дуго чувало у српском језику.⁵ Оно је очувано захваљујући идиоматичном карактеру формуле, у којој се архаична лексичка семантика „окамењује”.

Именица *вјера* и прилог *свѣтѣ* указују и на неопходност темељног проучавања језичких слојева у Његоша, за шта је *conditio sine qua non* увид у историју језика. Илустроваћемо ово још неколиким примерима из домена терминологије обичајнога права.

У Његоша налазимо именицу *вражда* ‘свађа, завада, непријатељство’: да би се прекинуле све вражде међу Поборима и Мирчанима (П 63, 1841).

Она је у РНЈ означена као по пореклу црквенословенска односно руска („цркв.-рус. вражда”), а као „израз” наводи се *браѣиска вражда* ‘крвно непријатељство између два братства због убиства’. Међутим, у питању није ни црквенословенизам ни русизам, већ српска реч, правилни континуант псл. **vražda*, апстрактума изведеног од (**vorgъ* >) срп. *враѣ* ‘непријатељ’. Општесловенско значење јој је ‘непријатељство’. У старосрпским споменицима, поред овога значења у општем лексикону, она има и функцију правнога термина: а) ‘крвни деликт’ и б) ‘глоба, новчана казна за крвни деликт’, било да је реч о убиству или рањавању односно тешкој повреди. У Душановом законнику добија проширено значење, те су и кривоклетници плаћали вражду (ЛССВ: 106–107).

О томе да је *вражда* била позната у српском народном језику и у XIX веку сведочанство налазимо код Богишића (1874: 580–583), управо за терен Херцеговине, Црне Горе и Боке Которске. Богишић доноси текст који је требало да изађе у Вуковој постхумно објављеној књизи *Живот и обичаји народа српскога*, али се лист био, како каже, загубио. Добивши га захваљујући Мини Карацић, уврстио га је у своју књигу (поднаслови: *Мир ради мртве љаве* и *Мир о ранама*). У опису мирења крвника (убице) са кућом убијенога истиче се да се по завршетку сложеноса обрета истоса дана припреми у крвниковој кући гозба, која се зове *ѣриѣза од вражде*. Сличан обичај забележен је и у Катунској нахији у Црној Гори, а из описа се види да се обичај примењивао и за убиство и за рањавање, за које се плаћало дупло мање. *Посланице* Петра I сведоче о томе да је *вражда* у народном језику чувала и значење ‘глоба, новчана казна за крвни деликт’:

је ли право да ја вражду плаћам и дочекујем Рајћевиће на вражду, како да сам љуцком крвљу дужан (Посл. XXXII).

Сличан је случај и са глаголом *наказати* ‘казнити’, која је такође у РНЈ реч означена као црквенословенизам:

⁵ У РЈАЗУ (XVII: 194) постоји само једна сигурна потврда из чакавскога.

докле год не пишеш везиру, да накаже оне, који су то зло учинили (П 13, 1834), и доиста са стране наше отъ данасъ Турци остаю на миру, н ако се ко нађе да задіе Турчина, биће наказанъ жестоко (П 17, 1837), а оне скоте који су им украли жестоко наказати (ПЗ 194), ако не буду жестоко и одма наказани Новоселани (ПЗ 329).

Међутим, како су сви наведени примери из текстова писаних српским народним језиком, вероватније је да се ради о српској речи, иначе сегменту старосрпске правне терминологије, нпр. тѣзи властникъ да се распе н накаже (ДЗ: 172).

Именица *суд*, као и од ње изведен придев *бесудни*, указују у одређеном броју случајева на старо значење ове речи: ‘правда’:

и да се изнова мир и суд у вашу нахију поврати (ПЗ 379), суд постави у земљу бесудну (ШМ), ми то добро знамо сви тројица, рођени смо у бесудну земљу (ШМ).

‘Правда’ је једно од значења полисемичне лексеме *суд* у старим словенским језицима: у староруском је то ‘правда, казна, судски налог, Божја воља’ и др. (СРНГ 28: 244–252), у старосрпском ‘правда, узрок, кривица, судски спор’ и др. (РКСС 3: 197–199). У руском *Лаврентијевском леѣиоису* каже се да ако је земља праведна пред Богом он јој поставља „цѣра или кназа праведна . любаша судъ . и правду” ‘цара или кнеза који воли *суд и ѣравду*’ (Лавр.: 98), што треба схватити као формулаично понављање блискозначних речи. Исту древну формулу налазимо и код Петра I:

и за чинити суд и правду у своју државу (Посл. CXIV), Тако бранећи се Страина да Давчевића убио није, е иште суд и правду (Посл. CXLII), и свакому једнако без хајтера и без мита суд и правду чинити (Посл. CLVII).

О томе да је реч *суд* у говорима Црне Горе и ван формуле чувала стару семантику показује и следећа потврда из *Посланица* Петра I:

другојачије ја ћу поставит на Вујачиће жестоку клетву, јер познајем да говоре, што по суду (‘по правди’) бит не може (Посл. CCIII).

Понављање блискозначних речи у формулама, слично као и њихово варирање, јасније показује њихову семантику. Као илустрација може послужити синтагма *мир и тишина*:

и никакву стваръ не чиняшъ, коя би могла помутити и разврћи пограничный миръ и тишину (П 16, 1831), поступивъ вопреки установленнаго между нами и оными мира и тишины (П 26, 1832), тада ће се наши народи наслаждавати миром и тишином (П1 450).

У датим примерима *тишина* се реализује у значењу ‘спокој, мир’. Док у РНЈ налазимо значење ‘одсуство, било какве буке, галаме, мир’, чиме се дефинише спољашње стање, основа *тих-* овде означава унутарње стање спокоја, равнотеже. У питању је изворно значење, што открива још старословенски, у којем се тишина, тихость, тихота јављају у истој значењу, одакле колокације словеса ... плъна тихости ‘речи пуне спокоја’, тихость нрава ‘спокој природе’ (СС: 696).

Навешћемо још један случај правнога термина који чува старо значење. У питању је именица *дуџ*, са од ње изведеним речима. Иако у већини потврда означава новчани дуг, у мањем броју *дуџ*- је ‘кривица, преступ’:

Клаћи изъ Браиѣа дуже некакву главу на Пера Вукова Радониѣа съ Нѣгуша, а Перо истый каже да онѣ нѣма никакву главу нѣе дужанѣ (П 6, 1835), Дойнѣкрайцы, кои су дужни главу и остало куѣи Стояновиѣа (П 19, 1834).

У питању је изворно прасловенско значење (ESJS 3: 136), о чему опет сведочи старословенски, где *длѣгъ* значи и ‘грех’, нпр. *отѣпоустѣ намѣ длѣгѣ наша* (СС: 189). И у овом случају, формулачно понављање блискозначних речи *крив* и *дужан* открива исто:

на велику Божию првду посече не Митарѣ Самарциѣѣ съ дружиномѣ ни криве ни дужне (П 85, 1834), да су ту такођерѣ ни крива ни дужна изпребиѣли Пера Савова Кашелана (П 37, 1835).

Мањи број правних термина по свој прилици представља дијалекатску специфичност, будући да их не налазимо у старосрпским споменицима (в. РКСС). Таква је лексема *умир*, иначе незабележена у РЊЈ:

да се за то убиѣство умиръ учини по обѣчаю (П 5, 1849), наговоривши Кривошиѣ на умиръ съ Звицерима (П 85, 1834), алѣ онда кадѣ стану с Паштровиѣима на договорѣ и умиръ за предреченога покойнога Косѣрачу (П 92, 1834), и међу собомѣ су Сентенцу учинили одѣ умира (П 99, 1834), кадѣ стану на умиръ са Самарциѣима (П 115, 1843).

Реч је потврђена код Вука (Рјечник 1852: 781), с назнаком да је из Црне Горе, у два значења: а) ‘мир’ и б) синоним за ‘крвно коло’, које се даје као посебна одредница (уз коју се такође јавља територијална ознака Ц.Г., стр. 300): „кад се скупѣ кметови те суде за крв и мире крвника с родбином убијенога”. Како су и сви примери из РЈАЗУ такође из Црне Горе (XIX: 571), можемо претпоставити да се се ради о иновацији у области словенске правне терминологије на терену српских говора Црне Горе. *Умир* бисмо могли дефинисати као ‘ритуално помирење убице и породице убијенога’. Ова реч, у генерализованом значењу ‘мирење, помирење’ постоји и данас у зетско-сјеничким дијалектима (Ћупиѣ – Ћупиѣ 1997: 520).

Отуда и глагол *умириѣти* (се) код Његоша није само немаркирано ‘помирити (се), измирити (се (с ким))’ (в. РЊЈ), већ означава чин остварења *умира* („око главе, за главу”):

да се око главе Јока Крстова Косѣраче договоре и умира (П 45, 1834), употребивши сву могућу Власть призвао самѣ овђе Радомирице и приморао самѣ ихѣ да се умира съ Паштровиѣима за главу сына Крстиѣа Милошева Радомирица (П 97, 1834).

Уколико се има на уму изворно значење речи *мир* ‘савез, уговор’, о чему је претходно било речи, онда је дубинско ритуално значење каузатива *умириѣти* – ‘учинити да неко буде у савезу’, а рефлексива *умириѣти се* ‘склопити

с неким мир, савез'. Реч је о успостављању хармоније, обнављању друштвеног уговора, који је у архајским друштвима био од пресудне важности за опстанак заједнице

3. У овом раду настојали смо да покажемо да је у разоткривању лексичких и значењских слојева Његошеве лексике неопходан дубљи историјскојезички приступ. Наиме, тек увид у укупно српско речничко наслеђе омогућује да одређену реч квалификујемо као изворно српску или црквенословенизам/русизам (иако се не може искључити ни својеврсно укрштање ова два тока). Такав је случај, рецимо, са лексемама *вражда* или *наказати*: са синхроног становишта посматрано оне би се заиста могле одредити као црквенословенизми/русизми, али увођењем дијахроног приступа откривамо да су у питању речи које су и сегмент старосрпске језичке баштине. У овом погледу посебно је илустративан језик обичајнога права, који чува архаичну лексичку семантику, разумљиву тек у широј перспективи старосрпског и прасловенског наслеђа, при чему понављање и варијација блискозначних речи у формулаичним исказима доприноси сагледавању ове семантике. Како је терминологија обичајнога права изграђена још у прасловенском периоду, у њој су „окамењена” и прасловенска значења, која се чувају све док обичајно право постоји, кроз цео српски средњи век, све до XIX столећа. Стога и у Његошевим делима налазимо, у зависности од жанра и тематике, семантичко раслојавање истих речи. Тако, на пример, у формулацијама обичајнога права *вјера* носи прасловенско и старосрпско значење ‘савез заснован на Истини и Правди’, док у другим контекстима има значење развијено у хришћанском дискурсу – ‘религија’. Стога је у разумевању језика жанровски разуђеног дела Петра II Петровића Његоша неопходан холистички, синхроно-дијахрони приступ, који, поред увида у дијалекте његовога доба, црквенословенске и руске утицаје, укључује и сагледавање старосрпског, општесловенског и прасловенског наслеђа.

ЛИТЕРАТУРА

- БЕНВЕНИСТ, Емил. *Речник индоевропских усџанова: ѓривреда, сродсџво, друџиџво, власџ, ѓраво, релиџија* (превео с француског и поговор и допунске напомене написао Александар Лома). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књиџарница Зорана Стојановића, 2002.
- ГВ: *Горскџ вџенаџ. Историческо собыџие при свршетку XVII века*. Сочинџение П. П. Н. владыке црногорскога. У Бечу: словима ч. о. о. мехитариста, 1847.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. Обрасци закљџнања у историјској перспективи: лингвистички и когнитивни увиди. Мџро Вуксановић (ур.). *Академске беседе, књ. 1*. Београд: САНУ, 2016а, 225–234.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. Формуле с именицом вџџра у старосрпском језику. Annotilij A Alekseev, Nikolaj P Antropov, Anna Kretschmer, Fedor B Poljakov (Hrsg.). *Slavische Geisteskultur: Ethnolinguistische Und Philologische Forschungen. Teil 2:*

- Zum 90. Geburtstag Von N. I. Tolstoj (Philologica Slavica Vindobonensia 2). Frankfurt am Main [u.a.], 20166, 43–57.
- ГК: Петар II Петровић Његош. *Глас каменџџака*. Петар II Петровић Његош (1813–1851). Електронска библиотека. Пројекат Растко <<https://www.rastko.rs/knjizevnost/njegoss/njegoss-kamenstak.html>> 03.01.2020.
- ДЗ: Мехмед Беговић (ур.). *Законик цара Сџефана Дуџана, књ. I: Сџируџки и аџионски џрейџс*. Београд: САНУ, 1975.
- ЖМН: Петар II Петровић Његош. *Жиџиџе Мрђена Несреџиџковиџа*. Петар II Петровић Његош (1813–1851). Електронска библиотека. Пројекат Растко. <https://www.rastko.rs/rastko-cg/umjetnost/ppnjegoss-proze_c.html> 03.01.2020.
- ИП: Петар Петровић Његош. *Изабрана џисма* (избор писама изврџили и за штампџ приредили Н. Банашевић, В. Латковић, Ј. Миловић). Београд: Просвета, 1967.
- КЋ: Кула Ђуриџиџа и чардак Алексиџа 1847 џодине. У Бечу: у штампариџи Јерменскога намастира, 1850.
- ЛАВР.: *Полное собрание русских летописей. Томъ первый: Лаврентьевская летопись*. Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1926–1928.
- ЛЈТ: *Лџек јаросџи џџурске*. Цетинџ: Печатано у Штампари Црногорској, 1834.
- ЛССВ: *Лексикон срџскоџ средњеџ века* (прир. Сима Ћирковић, Раде Михаљчић). Београд: Knowledge, 1999.
- П: *Писма Пеџира Пеџировиџа Њеџоџа* (у ред. Душана Д. Вуксана), књ. 1. Београд, 1940.
- П1: Петар Петровић Његош. *Писма I*, 1830–1837 (прир. Мираш Кићовић) [Цјелокупна дјела П. П. Његоџа, књ. 7]. Београд: Просвета, 1951.
- П2: Петар Петровић Његош, *Писма II*, 1838–1842 (прир. Мираш Кићовић) [Цјелокупна дјела П. П. Његоџа, књ. 8]. Београд: Просвета, 1953.
- П3: Петар Петровић Његош, *Писма III*, 1843–1851 (прир. Мираш Кићовић) [Цјелокупна дјела П. П. Његоџа, књ. 9]. Београд: Просвета, 1955.
- Посл.: Петар I Петровић Његош. *Посланиџе Црноџорџима, Брђанима и Приморџима* (за штампџ средџо Душан Д. Вуксан). Цетиње: Обод, 1935.
- ПП: Љуб. Стојановић. *Сџаре срџске џовеле и џисма*, I/1–2 (Зборник за историџу, језик и књижевност српског народа XIX). Београд, 1929, 1934.
- РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIV. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- Рјечник 1852: *Срџски рјечник исџџумачен џемачкиџем и лаџинскиџем рџјечима*. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Карацић. У Бечу: у Штампариџи јерменскога манастира 1852.
- РКСС: Ћ. Даничић. *Рјечник из књижевних сџарина срџских*, 1–3. У Биограду, 1863–64. Београд: Вук Карацић, 1975.
- РЊЈ: Михаило Стевановић (ур.). *Речник Њеџоџева језика*, 1–2. Београд – Титоград – Цетиње: Вук Карацић и др., 1983.
- РТ: Allan Ringheim. *Eine altserbische Trojasage*. Prague – Upsal: Imprimerie de l'état à Prague, 1951.
- Слоб.: *Слободјада. Ёџџски сџџџ у десетџ џџсама*. Посмртниџ остатаџ владиџе црногорског Петра Петровиџа Њџоџа. У Земуну: печатано књиџопечатњомџ I. К. Сопрона, 1854.
- СРНГ: *Словарь русских народных говоров*, 1–. Москва – Ленинград 1965–.
- СС: *Старославянский словарь, по рукописям X–XI веков* (ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерџа, Э. Благова). Москва: Русский язык, 1994.

- СТЕГА: *Сѣгѣа. Најсѣйарији цркозѣорски законски сѣоменик* (прир. Радослав Распоповић). Подгорица: САНУС, 2008.
- ТОЛСТОЈ, Никита Ильич. *Језик словенске културе*. Ниш: Просвета, 1995.
- ЋУПИЊ, Драго, Жељко Ћупињ. Речник говора Загарача. *Српски дијалектолошки зборник XLIV* (1997): 1–615.
- ЦЕЙТЛИН, Р. М. *Сравнительная лексикология славянских языков (X/XI–XIV/XV вв.). Проблемы и методы*. Москва: Наука, 1996.
- ШМ: *Лажни цар Шћејан Мали. Истѣорическо Збиѣије Осамнајесѣога Вијека Његове Свијетлости Петра Петровића Његоша Владике и Господара Црнегоре*. Издао 1851. године Андрија Стојковић у Трсту.

- BOGIŠIĆ, V. *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena, I*. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare, 1874.
- GRKOVIĆ-MAJOR, Jasmina. Semantic borrowing in the creation of Slavic Christian terminology: The case of OCS *věra*: Gr. πίστις. Chr. Tzitzilis, G. Papanastassiou (eds.). *Language Contact in the Balkans and Asia Minor*. Thessaloniki: Institute of Modern Greek Studies, 2019, 61–72.
- ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová). Praha: Academia, 1989–.
- LOMA, Aleksandar. Eirénè et Mithra. Aspects cosmologiques et sociologiques de la notion de Paix dans le mythe et la langue. *Association internationale d'études du sud-est européen – Bulletin* 32–33–34 (2002–2004): 249–256.
- MIKLOSICH, Franz. *Die Bildung der slavischen Peronennamen*. Wien, 1860.

LANGUAGE OF THE CUSTOMARY LAW IN NJEGOŠ'S WORKS

In this paper the author investigates the terminology and formulaic expressions of the customary law in the works of Petar Petrović Njegoš: *vjera*, *dati* / *činiti* / *uhvatiti* / *držati* / *razrušiti* / *slomiti* / *razbiti* *vjeru* / *mir*, *sveto*, *vražda*, *sud*, *dug*, *nakaza*, *nakazati*, *umir*. It is shown that in most cases we are dealing with terms and formulas inherited from Old Serbian and, further, Proto-Slavic and only rarely with dialectal innovations in the domain of legal terminology. This diachronic approach proves to be necessary in defining lexical layers in Njegoš's work (Serbian, Church Slavonic, Russian), since it is shown that many lexemes that were thought to be Church Slavonic or Russian were actually inherited from Old Serbian legal tradition. Moreover, it helps defining polysemy of certain words, which preserved their Proto-Slavic meaning only in the language of the customary law, while having a new one in all other contexts, e.g. *vjera*: a) 'alliance based on Truth and Justice': b) 'religion'.

Јелица Ситојановић

УПОТРЕБА КОНСТРУКЦИЈЕ К+ДАТИВ У ЊЕГОШЕВОМ ДЈЕЛУ

Сажетак: Циљ рада је да представи употребу конструкције к+Д у Његошевом језику на основу одабраних дјела. Представићемо и стање у прасловенском језику, потом процесе у историји српског језика, и у дијалектима, и упоредити са стањем код Његоша. Како је грађа показала, конструкција к+Д код Његоша веома је фреквентна: употребљава се уз глаголе кретања, потом и као допуна различитим врстама ријечи.

Кључне ријечи: Његошев језик, конструкција к+датов, датив без предлога, предлошкопадежне конструкције, глаголи кретања, дворекцијски глаголи, допуна.

1. Најопштија значења прасловенског датива, како истиче Правдин (Правдин 1957: 81), које га издвајају од других падежних форми, обично се одређују као значење објекта ка коме се усмјерава радња. Из овог општег значења усмјерености, управљености, намјене према појму израженом дативом, издвајају се поједина значења и поједине функције овог падежа, при чему је некад више напуњен граматичким, некад семантичким садржајем, а најчешћи су прелазни типови (Правдин 1957: 81).

Као конкурентна средства у многим сферама употребе јављају се конструкција к+Д и датив без предлога (Дб/пр.). Геродес (1963: 352) истиче да је основно значење кредлога к са дативом у прасловенском да указује на мјесто, предмет, лице ка којему је усмјерено кретање, а ово основно значење примјетно је у свим функцијама тога предлога. За разлику од конструкције к+Д, која носи значење усмјереног кретања, беспредлошка форма значи усмјереност уопште, у наглашенијој семантичкој употреби примарна је конструкција к+Д, а у више синтаксичкој употреби примаран је Дб/пр., иако се ове двије форме међусобно замјењују, у многим случајевима као синонимичне и дублетне (исто). Р. Мразек (1963: 225) примјећује да је у прасловенском Дб/пр. више семантичан, а мање синтаксичан, у односу на савремене словенске језике,

док је конструкција к+Д више синтаксична (граматична), него у савременим словенским језицима.

Једна од најкрупнијих промјена у падежном систему у историји словенских језика, која им је у започетим процесима, а у великој мјери и у завршним резултатима процеса, заједничка, јесте смјењивање беспредлошких падежних конструкција предлошкопадежним у прилошкој (адвербијалној) функцији (Станишева 1964: 101). Падежи без предлога су скоро у потпуности прешли из сфере изражавања конкретних односа у сферу субјекатско-објекатских (тј. граматичких, апстрактних, синтаксичких, тзв. падежних односа), док су се за преношење конкретних семантичких значења доминантно наметнуле предлошкопадежне конструкције (Ломтев 1956; Топоров 1961; Правдин 1963; Станишева 1964; Ходова 1971). Ограничавање и сузбијање у употреби падежних форми без предлога у адвербијалној употреби захватило је најраније и најдоминантније оне у значењу просторних односа, затим у временском значењу, узрочном, циљном, донекле и конструкције са значењем начина вршења глаголске радње, а даље је овај процес у мањој мјери захватио и форме у функцији даљег објекта, итд. Ови процеси су утицали и на употребу датива.

2. Када су у питању глаголи кретања, у вези са старијим стањем у словенским језицима, Јакубински (према Ломтев 1956: 233) сматра да Дб/пр. има само инклузивну функцију (тј. пункт ка којем је усмјерено кретање са заласком у њега), а к+Д ексклузивну функцију (овом формом се изражавао пункт ка којем је усмјерено кретање без заласка у њега). Међутим, о таквој ситуацији не свједочи у потпуности ни старословенски језик (Ходова 1971: 87), нити староруски (Ломтев 1956: 233), а ни старосрпски (Стојановић 2002: 332–333).

На употребу конструкција Дб/бр. и к+Д утицало је више параметара: 1) семантика управног глагола (а. непрелазни глаголи кретања: *ићи*, *ишчати* и сл., б. прелазни дворекцијски глаголи кретања са значењем помјерања, гдје постоји субјекат који покреће објекат и сам се креће са њим по путањи, нпр. *носити*, *водити*, *вући* и сл., в. прелазни дворекцијски глаголи са значењем подстекача на кретање, гдје се путања подстрекача и подстакнутог на кретање не поклапају, нпр. *слаћи*, *иослаћи*, и сл.); 2) семантика именског дијела у дативу (а. у дативу је објекат са значењем неживог, б. дативом је означено лице ка коме је усмјерено кретање). Ови различити моменти имали су утицаја на фреквенцију употребе конструкција (како у прасловенском, тако и у историји српског језика).

Датив без предлога уз глаголе кретања почео је веома рано у словенским језицима да се замјењује предлошкопадежним конструкцијама (Ломтев 1956: 233; Станишева 1964: 102; Грицкат 1972: 81). Српски језик је, уз извјесна семантичка помјерања, ипак, сачувао или обновио нешто од беспредлошких

форми (Ивић 1957–1958: 154; Грицкат 1972: 81). Датив без предлога у значењу циљног кретања употребљава се постојано у историји српског језика и од личних замјеница (од којих је најчешћи) и од властитих именица, као и од назива насељених мјеста (а и од заједничких именица). Ова форма није страна ни савременом српском језику, употребљава се не само у контактном, већ и у неконтактном значењу (СТЕВАНОВИЋ 1974: 372; СТОЈАНОВИЋ 2002: 334).

Конструкција к+Д имала је веома фреквентну употребу у историји српског језика уз глаголе који означавају кретање у правцу појма израженог овом падежном формом. Ова конструкција у дијахронији, почев од прасловенског, а касније и чешће, ступа у конкурентне односе са другим падежним средствима (прије свега предлошко-падежним), али и Дб/пр. Дијапазон и фреквенција употребе у савременом српском језику знатно је смањена под утицајем напоредности употребе других синтаксичко-семантичких средстава са којима је форма к+Д ступала у синонимске или дублетне односе. Јављају се напоредне форме овој конструкцији у свим доменима употребе. Почев од 19. вијека, конструкција к+Д у српском језику смањује фреквенцију своје употребе, поготово у прогресивнијим штокавским говорима, бива потискивана разним предлошкопадежним конструкцијама (најчешће конструкцијом према+Д, потом и до+Г, код+Г, пут+Г, у, на+А), а у контактном значењу дативом без предлога, чиме су покривене све сфере њене употребе. На дијалекатском плану ситуација је неједнака, али се више чува у архаичнијим говорима (СТЕВАНОВИЋ 1935; Милетић 1940: 523, 524; Пешикан 1965: 191; БАЉАКТАРЕВИЋ 1966: 109; Симић 1972: 110) него у прогресивнијим (Вушовић 1927: 67; Вуковић 1938–1939: 82; Дешић 1976: 285–286; Пижурица 1981: 156; Павловић 2000: 47). Дијалекатска ситуација није у потпуности представљена јер је мало монографија из области дијалектологије које су се бавиле морфосинтаксом и синтаксом падежа.

2.1. Уз непрелазне глаголе кретања (*ићи*, *ишћи*...) значење је, прије свега, конкретно, просторно. За конкретизацију значења обична је у употреби предлошкопадежна конструкција, што је утицало да се она у историји српског језика доминантно употребљава већ од најстаријих споменика. Чешће се употребљава беспредлошка конструкција када је појам у дативу „неживо” јер се кретање у том случају може завршити и унутар појма, док се, када је у питању „живо”, не залази у сферу појма са именом у дативу, акценат је више на управљености, намјени, него на просторном кретању.

Што се тиче Његошева језика¹ ситуација је сљедећа:

Када је појам у дативу живо, забиљежили смо више од 21 примјера са конструкцијом к+Д (највише је примјера када је појам у дативу лична замјеница):

¹ Као корпус користили смо *Горски вијенац* (ГВ), *Лучу микрокозма* (ЛМ), *Лажни цар Шћепан Мали* (ШМ) и одабрану прозу (П).

Ушкле су к вама да утеку, (јаребице) / А нијесу да их покољете (ГВ, 16); *Излаз* к нама, часа не почаси (Герзелезе) (ГВ, 87); У то исто доба *дође* к њима стари и слијепи игуман Стефан (ГВ, 110); *Хајће* к њему те га доведите (ШМ, 23); *Оду* главари у собу к Шћепану и воде га међу народом (ШМ 24); Да управо Гори Црној *дође* / К опакоме цару њиховоме (ШМ, 244); Што их више к нама на част *дође* (ШМ 49); Није чудо, царска десна руко, / Да смо к теби и поприје *дошли* (ШМ, 60); *Оду* главари у собу к Шћепану и воде га међу народом (ШМ 24); Порашта си ти к мени дошао (ШМ, 46); Сатанини злоумишљеници / *Иду* к њему с општег договора (ЛМ, 25); Дако *дођу* к себи изгубници (ЛМ, 47); Вјерне војске и побједоносне / К поб'јеђеној Сатаниној војсци (ЛМ, 72); Отолен брже *дођу* к нама и к некијема главарима (П, 29); Да *иду* два или три Црногорца к Вама (П, 30); Виђу да ће *уиће* и то нигђе друго него к мене (П, 37); Да *иду* пут Србије к својојзи фамиљи (П, 144); Тако их се десет *слеи* к ономе мјесту (П, 145); Те да не *шрче* к непријатељским, те њима шпијају (П, 239).

Примјери са Дб/пр. су знатно рјеђи (забиљежили смо 10). Употребљава се, углавном, уз глаголе *доћи*, *ћрисићуићи*, *ћоклонии се*, дакле, уз глаголе свршеног вида, којима се истиче доспијевање на циљ, просторна блискост, као и неинтензивно кретање, или је у питању апстрактно кретање (субјекат није „живо”):

Теодосије Мркојевић полако *ћрисићуа* књазу (ШМ, 207); Патријарх *ћрисићуи* смирено Шћепану, а овај сједи... (ШМ, 36); Три пута ће друга виша *доћи* (војска) / у *ћоходе* томе вашем цару (ШМ, 79); Да ја наговорим Жупљане да *теби дођу* (П, 68); Као што би и свакоме свом племену *дошли* и *долазе* (Граховљани...) (П, 92); мислећи да ваша помоћ Пиперима дође (П, 116); Ће су цари небесном младенцу / *Похићали* с даром *ћоклонии се* (ГВ, 113); С договором војска Црногорска / Нас отпрати у вашем околу / *Поклонии се* румели-валису, / *И осталој његовој дружини* (ШМ, 64); Збиљски царе, и тебе се клањам (ШМ, 133); *Доходе* често гласови капетан-паши (П, 14); док је у примјеру: Те ти он (султан) брже-боље молбом цару рускоме (ШМ, 20), изостављен глагол, што је могло утицати на употребу беспредлошке конструкције.

Забиљежили смо и два примјера у којима је у питању кретање ка циљу:

Хајће мени под мојим шатором, / Ти, владико, и главни сердари (ГВ, 54); Отолен се *креном* гласитоме Махмут-паши, везиру скадарскоме, и пођем (П, 13).

Када је појам у дативу неживо, ту се очекује чешћа употреба Дб/пр. него у претходним примјерима. Форма к+Д, осим што означава уз глаголе кретања – циљ кретања, употребљава се да означи апстрактно поимање циља: у тој употреби образује се углавном од именица апстрактног значења. Ситуација у Његошевом језику је сљедећа:

Конструкцију к+Д забиљежили смо у преко 40 примјера:

Ка малопред што гордо *ићаше*, / К светом гробу бесмртног живота (Милош) (ГВ, 18); Ко потоке може уставити / да к сињему мору не хићају? (ГВ, 55); А то сердар поклич низ нахију; / Свак *ћошрчи* к ријечкому граду (ГВ, 132); Нека свако *креће* на границу / Ка Острогу и ка Једношима / И к зелену Виру Црмничкоме (ШМ, 52); Које чудо имаде кључевах / Који *скачу* увис к небесима!

(ШМ, 89); Излазе међу народом, који непрестано са сваке стране врви к Цетињу (ШМ, 111); Гледа цвијет српски за Душаном / Ће се враћа с побједом к Призрену (ШМ, 113); Баџам увис капу к небесима (ШМ, 114); Кад прегази Ћуприлић-везире, / Кад прегази с војском Црну Гору / И навали к мору дебеломе (ШМ, 140); А с њим ћемо марширај к Стамболу? (ШМ, 174); Поп је пуна сваки даворије, / К свачему се умије љимаћи (ШМ, 84); (правда) Не даду јој право к небу ићи... / Поклоника виђи сиромаша / Како љови морем к светилишту (ЈМ, 13); Миријаде лећаху кометах / Неке к небу, а неке од неба (ЈМ, 21); Тмасти ничу к небу свештеноме, / А св'јећили се к низу сјушћавају? (ЈМ, 21); Они шари што се к небу дижу (ЈМ, 22); (судба) Помало се прве среће сјећа / И јолећи к небу како муња (ЈМ, 24); Тако трену бесмртни ангел / На свијетла и огњена крила / К небу сјајну и трону вишњег (баца) (ЈМ, 25); Ка се двије муње прекрстише? / Једна сину од Кома к Ловћену, / Друга сину од Скадра к Острогу (ГВ, 15); То изрече и хитро јолеће / У свијетле своје легионе, / Ка звијезда с запада к истоку (ЈМ, 35); Два војводе небеског војинства / Одлеће к престолу вишњег (ЈМ, 37); Свемогући на трон сједијаше, ... / К престолу му св'јетлomu мирови / Из мрачног царства изницаху ... / Што ројима избежају искре / К своду дивну неба плаветног (ЈМ, 37); Заждиће се жертва к твоме творцу (ЈМ, 40); Кад ишаху к погребу шарови, ... / На комате лећаху к безднама. // Сви мирови с опширна простора / К погибији вјечној одлеће (ЈМ, 53); Тад ће моја отеческа душа / радо љириће к слаткоме покоју (ЈМ, 44); Сваки к своме леијаше миру (ЈМ, 72); Пливјемо к једном градићу (П, 13); Отлен се кренемо и јоћемо к двору (П, 21); Али је ономадне јоцао к кући својој (П, 46); Тако их се десет слии к ономе мјесту (П, 145); Наново к веригама љрчи (П, 203); Сада ме наставите смијем ли га ја љрифајшии к себе али не (П, 37); Вријеме ће и к тој цјељи доћи (ЈМ, 40).

Дб/пр. се знатно рјеђе употребљава (ексцерпирали смо свега 5 примјера). У свим примјерима се употребљава уз глаголе свршеног вида, осим у једном (гдје је у истој реченици употријебљена и предлошка и беспредлошка конструкција):

Сав их народ гледа куд одоше... Часноме се крсту љоклонише (ГВ, 65); Паша је Шувајлија толмач, даје знак посланицима да љрисјује руци Биглербеговој (ШМ, 59); Серашћер је у суботу вече / Добјежао Скадру на Бојани (ШМ, 134); Када дође кијамет свијету (ШМ, 241); Да управо Гори Црној љође / К опакоме цару њихоме (ШМ, 244).

Дакле, код Његоша се доминантно употребљава конструкција к+Д,² Дб/пр. је знатно рјеђи, употреба је, превасходно, ограничена на глаголе свршеног вида којима се означава доспијевање на циљ, завршетак процеса кретања радње, контактност. Такође се не замјењује ни другим предлошкопадежним конструкцијама. Њена употреба је доминантна и стабилна.

2.2. Уз прелазне дворекцијске глаголе кретања, са значењем помјерања, гдје постоји субјекат који покреће објекат и сам се креће са њим по путањи, траси (типа носији, водији, вући и сл.), датив је у функцији допуне неправог објекта. Конструкција к+Д је доминантна (14 примјера), у односу на Дб/пр (6).

² Тако је и у језику Петра I (Остојић 1976: 215–216).

Међутим, к+Д се углавном употребљава када је у питању апстрактно схваћено кретање (појам у дативу има апстрактно значење), док се Дб/пр. употребљава у значењу конкретнoг кретања, и то од глагола свршеног вида, тј. означава доспијевање на циљ, контактност.

Конструкција к+Д:

Ако ће вас све Бог саразити, / Ухвати га и доведи к вама (ШМ, 189); Мрежу вуку рибари к крају (П, 12); Сада ме наставите смијем ли га ја ирифаићий к себе али не (П, 37); Ал' тирјанству стати ногом за врат, / Довести га к познанију права (ГВ, 34); „Ја сам твоја искра бесамртна” – Рече мени свијетла идеја – / „Водићу те к вјечноме огњишту“ (ЈМ, 16); Вас свјетила луче животворне / Носе к Творцу, лучах источнику (ЈМ, 83); Ти си искра за небо створена... / Шта те к људској вуче колијевци (ЈМ, 23); У свештену Творца колесницу / Другом к једној све навише страни, / Повраицише плетколесници (ЈМ, 71); Вас свјетила луче животворне / Носе к Творцу, лучах источнику (ЈМ, 83); Стара ме сујеверна глупост к томе ѿвуче (П, 10), откад и к чему моја проповијед води (П, 11), тегота онога крша... ме одвуче к дну (П, 12); Мене је к овоме интерес Црне Горе водио (П, 212).

Датив без предлога:

Даје га владика кнезу Јанку да га попу ѿврази (П, 101); Хајде поћи међу Црногорце / И доведи мене под шатором / Поглавицах што највише можеш (ШМ, 66); А оду три четири по Мркојевића те га доведу Шћепану и прочима (ШМ; 126); Доноси писмо владци Сави и Црногорцима од беглер бега (ШМ, 193); обдарива робље даровима и враћа га својјема кућама (П, 126).

1.3. Уз прелазне (дворекцијске) глаголе са значењем „подстрекача на кретање” гдје се путања онога који подстиче на кретање и онога ко је подстакнут на кретање не поклапају (глаголи типа *слаићи*, *ѿослаићи*, *ѿониићи* и сл.), са једним изузетком, употребљава се к+Д. Ови глаголи означавају управљеност, циљ кретања, углавном почетну тачку, па је, самим тим, доминантна предлошкопадежна конструкција:

Да ѿонимо поганого сина / Из Европе к његовом гнијезду (ШМ, 172); Него бјеху к себи домамили, / Домамили па их похватили. / Јадну нашу браћу соколове (ГВ, 72); С тога су ме к теби оићиравили (ШМ, 147); Да му ону тицу те говори / Пошаљетје к њему у тамницу (ШМ; 206); Нађнули их к својој погибији (ЈМ, 63); Ево ти к мене заповијед у кућу од мојега началника с којом ме оићираваља исти за неке своје послове к Мустај-паши, везиру скадарском (П, 18); Молих да ме оићуцише к реис-ефендији (П, 18); Ваше писмо с којијем сте га ироићираићили к мојему по донду (П, 33); Што ме исто опомињете за нашега човјека што смо шиљали к мохур-саибији за преговор (П, 47); па кад виде да ја Турке к себи не иримаме (П, 111); но да ѿошаљем 2–3 чоска к теби (П, 127); ѿошаљи к мени Хамзагу Казаза (П, 127), Нађнули их к својој погибији (ЈМ, 63). Дб/пр. *Сердар Јанко* одмах оићирави / Два момчета ријечким Турцима (ГВ, 132).

Сличног су типа и конструкције са глаголом говорења типа *зваићи*, *ѿозваићи*..., којом приликом се подразумева позив на кретање, иако глагол кретања није исказан:

Такве лаже, честити везире! / *Позваћемо* на договор к вама, / **Поглаваре** војске црногорске (ШМ, 68); Одмах **га** ја к себи *йозови* (ШМ, 75); Те **момаках** бјеше **ваљастих**; / Те ја смисли и *йозови* к себи (ШМ, 244).

3. Конструкција к+Д користи се и за изражавање различитих објекатских односа, као допуна глаголу или, још чешће, другој врсти ријечи, којима се казује став, расположење, стање. Формом к+Д означава се на кога се односи, коме је намијењено дотично стање, расположење и сл.

3.1. Конструкција к+Д може се употребљавати уз глаголе разног типа којима се казује управљеност, усмјереност, окренутост, тежња, стање, расположење.

Сви војници, вјерни и невјерни, / К трону Творца поглед *обрайише* (ЛМ, 69); Пријатељство које *йоказујеш* к мени како к твојему истинитому пријатељу (П, 161); Нити се к њему могу никаква опака толмачења *односии* (П, 208); Ми к вама друго не *џајимо* до чисте братске искренности (П, 227); Тмасти *ничу* к небу свештеноме, / А св'јетли се к низу *сйушйавају*? (ЛМ, 21); Они шари те се к небу *дижу* (ЛМ, 22); Који је свагда великодушним благовољенијем *дисао* к Црногорцима (П, 180); *Заждиће* се жртва к твоме творцу (ЛМ, 40); Никада са мном правитељство не би могло овако поступати као што је сад *йосйуило* к једноме, ако и маломе, но искреноме својеме сусједу (П, 215); Грдне масе корењем к небу *дубе* (П, 234). Патријарх (чита писмо, а Шћепан гордно к небу *џледа*) (ШМ, 133); Колебљу се густе легиони / Ка по равни сазрела житија, / Која косу к погибији *брусе* (ЛМ, 55); Вјерни Турци казат усрдије, / А невјерни к ц'јељи *найрезају* (ЛМ, 58); Свемогући на трон сједијаше, / Таинственом украшен порфиром, / Творителном зањат поезијом; / К престолу му св'јетлomu мирови / Други стоје ка масе облачне / На воздуху, к боју *йриправљени* (ЛМ, 57); који се из гроба дига јединствено ради тога да људе *обрайи* к добру и к душе-спасенију (П, 11); Она ће их (надежда) свуда спроводити, / Она ће их свуда *йре-йјецайи* / И погледе њине к будућности (ЛМ, 77); Вашу неусипну дјелатељност и човјекољубиво состраданије, које *сйе* к поменутијема заточенијема *йоказали* (П, 72), Цијели народ наш у Тебе је очима упро и к Теби *руке йружио* (П, 205).

3.2. Циљем могу бити одређена емоционална стања, апстрактна својства, физичко стање лица, и друга дејства представљена углавном апстрактном (најчешће глаголском) именицом у форми к+Д. Углавном се јавља као допуна глаголској именици (која је најчешће у акузативу, али и у номинативу, инструменталу) (забиљежили смо око 30 примјера):

Не прими ово за *йойрк* к врху *магическе горе* (П, 170); Дивна *крейња* бјеше и стравична / Вјерне војске и побједоносне / К поб'јеђеној Сатаниној војсци (ЛМ, 72); Твоја ријеч наш ће закон бити; / На наша ћеш дјела видијети / нашу љубав Русиј' посестрими, / *Нашу љубав* к твојој царској глави, / *Нашу љубав* к твојој царској кући (ШМ, 28); Дара мога, вјечнога блаженства, / и *дужности* твари к творитељу (ЛМ, 63); Да ће наше *ойечесйво* и *йриврженосйи* к Росији *страдат* (П, 26); да нећемо бит заборављени ни височајше њезине милости лишени, уз то и на Ваше *сочейнаније* к нам *блаџомосйављеније* (П, 28); Кад је владика умро да већ није остало синовах отечества у Черну Гору и *йривјазаниках* к славимој

Росији (П, 29); Остајем с истиним мојим к Вам високојочистијанијем (П, 30); када су узнали твоје љиврженије к својему отечеству (П, 39); јербо Вам ве-ома се јесам усудио слободно писати, али вјеруј да је из највишега мојега усерданија к твојој доброту (П, 48); када виђу толико њихово јочистијаније к нашему царју и благодјетелу и к њиховијема старјешинама (П, 50); из којег видим Ваше драгоцјено расјоложеније к мени и народу црногорскоме (П, 82); Чест имам Вас поздравити и увјерити Вас о мојој к Вама нејремјеној љреданости (П, 96); Њихова намјера била је да тим даду само јовод к свађи (П, 99); за знак... уваженија к Вашој особи пошаљем Вам на дар једнога од мојих хатова (П, 109); уздајући се у Ваше срјско чистио и неразруцимо љријайељсјиво к мени (П, 124); Фала ти за свагдашњу твоју наклоности к овоме тврдоме и крвавоме крају (П, 144); При оном копију с оиношенија к Вама графа Медема (П, 165); Моја би благодарности к Вама онда испуњена била када би за ово љохваљено дјело к страдајућима... видио Вас награђена (П, 172); Благодарности коју пресвјетли двор аустријски има к овој шаки народа горскога (П, 174); неојлучими љиврјазаник к росијском престолу (П, 27); није ми нужно било напомињати дужности к човјечеству (П, 193); свакога великога Србина велика је љризнайљивости к Теби из те љризнайљивости к твојим подвизима (П, 207); да ће и код Аустрије бити благородна симјайија к Црногорцима (П, 208); него љријайељско Ваше к мени расјоложеније; Хвала Вам на Вашем к мени добром вниманију (П, 239); Смртну косу испитати неће! / Злобом к небу враге опојене (ЈМ, 62); Имам назвати се са свагдашњим мојим к Вам високим уваженијем (П, 174); Ево ти к мене зайовијед у кућу од мојега началника (П, 18).

3.3. Ситуација је слична и када је умјесто апстрактне именице употрејебљен придјев (најчешће као дио именског предиката), прилог, а може бити и друга врста ријечи:

Ми бисмо ради били да је природа к нама тако расјоложена као што је к Италији и к Грецији (П, 96); Ја баш и да хођу склонити се на ово уступљење и тако несјраведљивим бији к Црногорцима (П, 99); остати Вашег Сијатељства к услугама љојов (П, 103); приличе једнијема људима који састављају правитељство једне државе и које су ниске к њиховима високијема званијама (П, 140); Судбино, рашта си к мени тако сјирога (П, 186); Свети је отац тако к мени добар био (П, 234); Други стоје ка масе облачне / На воздуху, к боју љријрављени (ЈМ, 57); Правцем иду наклоњени к народности и к поредку (П, 201); Клоњивца се к уштеђењу проливања човеческе крви (П, 90); Вид ти такви два страшни војинства / Престављаху на поља небесна, / К крвавој се борби љојовећи (ЈМ, 58); Ти све мислиш од добра к бољему (ШМ, 167); У свештену Творца колесницу / Другом к једној све навише страни, / Повратише плет колесници (ЈМ, 71), Вожд погубни кад ријеч изрече, / Пуну к Творцу отровне зависти (ЈМ, 54).

Када је у питању апстрактно значење циља, управљености, намијењености, када се означавају стања, расположења, осјећања, предлошка конструкција к+Д се у савременом српском језику не употребљава, али се среће у језику старијих писаца (СТЕВАНОВИЋ 1974: 377–378). Преовладала су друга падежна средства: према+Д (најчешће), за+А, на+А, ради+Г (СТЕВАНОВИЋ 1974: 377–378). Иако се овдје к+Д употребљава као допуна, и у историји, и у савременом српском језику ријетко се употребљавао Дб/пр. То је условље-

но, прије свега, тиме што је посриједи апстрактно значење те је предлошка конструкција потребна да не би дошло до гомилања апстракција, што би могло довести до нејасноћа у значењу.

4. Конструкција к+Д била је у прасловенском једино конкурентно средство Дб/пр. као падеж другог (даљег) објекта уз прелазне глаголе давања (датив адресанта намјене) и говорења (датив адресанта говорења) (Правдин 1957: 82–83).

У српском језику од најстаријих споменика уз глаголе давања у употреби је Дб/пр., преовладао је синтаксички моменат, намјена. Глаголи давања најчешће подразумевају контакт са појмом у дативу. Код Његоша примјера са к+Д нијесмо забиљежили.

И уз глаголе говорења (*говориѝи, реѝи, наѝисаѝи, обраѝиѝи се, ѝисаѝи* и сл.), уз које се датив употребљава у функцији другог објекта, објекта адресанта, за означавање коме је шта глаголом говорења намијењено, управљено, адресовано, напореда се, у прасловенском, а и у најстаријем периоду словенских језика, употребљавају Дб/пр (који је овдје главно синтаксичко-семантичко средство) и к+Д (МРАЗЕК 1963: 226; ХОДОВА 1971: 84). У историји српског језика (СТОЈАНОВИЋ 2002: 344–345) већ од најстаријих писаних споменика у функцији даље допуне глаголима говорења углавном се користи Дб/пр. Ипак, конструкција к+Д се овдје дуже задржала у односу на глаголе давања, чему је могло допринијети и то што се глаголима говорења, за разлику од глагола давања, не исказује контактност са појмом у функцији другог објекта.

Код Његоша се спорадично могу срести и примјери са к+Д, мада су ријетки:

Обраћам се к Вашему Високопревасходитељству молећи Вас (П, 174); *К Вама се обраћам* (П, 180); Карман-паша (*к Лазару Богдановићу*) – у питању је обраћање иако глагол није исказан (ШМ, 100); Но Богу фала на свему пак и на томе што је барем пријед *усѝио к народу наѝисаѝи* (П, 25).

5. Форма к+Д се од најстаријих времена употребљава у временском значењу, од именица временског значења којима се казује да нешто претходи по временској блискости одређеном моменту. Код Његоша, у нама испитаном материјалу, нијесмо забиљежили ову конструкцију.

6. Предлог *ѝрема* забиљежили смо само у једном примјеру: Све треба да учинимо што можемо према својим снагама (П, 87), гдје је употријебљен у значењу критеријума.

Употребљавају се варијанте овог предлога: *ѝрама, сѝрама*, и то само са генитивом:

Познај име свемогуће што је / И значење твоје прама њега (ЛМ, 50), што се тиче мога владања на граници спрама Турака (П, 133); позната добро дивља нарав... Турака... спрама христѝјана, а најпаче спрама Црногораца (П, 133); Да

ће он све пазаре од Албаније спрама Црне Горе затворити (П, 143), Турчин се добар показује спрама европејских силах, а спрама нас су Турци они исти (165), Злобни поступак... спрама неколико поданика аустријских (П, 173), Турци су спрама нас силни (П, 225).

7. ЗАКЉУЧАК. Конструкција к+Д код Његоша је веома фреквентна. Уз глаголе кретања доминантно се употребљава кад је у питању циљ кретања, како уз непрелазне глаголе кретања тако и уз дворекцијске глаголе, гдје се датив јавља као падеж другог објекта. Као конкурентно средство још од прасловенског јавља се Дб/пр., али се код Његоша неупоредиво чешће употребљава к+Д, нарочито када је у питању апстрактно значење циља. Као доминантно средство к+Д се користи и за изражавање различитих објекатских односа, као допуна глаголу или, још чешће, другој врсти ријечи (најчешће глаголској именици), којима се казује став, расположење, стање. У Његошевом језику није дошло до уплива других падежних конструкција које ће касније потиснути конструкцију к+Д у савременом српском књижевном језику. Конструкција к+Д, употребљава се, мада су примјери појединачни, и уз глаголе говорења.

ИЗВОРИ

- ГВ: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Сабрана дјела, Октоих – Јумедија монт: Подгорица, 2006.
- ЛМ: Петар II Петровић Његош. *Луча микрокозма*. Сабрана дјела, Октоих – Јумедија монт: Подгорица, 2006.
- ШМ: Петар II Петровић Његош. *Лажни цар Шћейан Мали*. Сабрана дјела, Октоих – Јумедија монт: Подгорица, 2006.
- П: Петар II Петровић Његош. *Проза. Изабрана њисма. Из биљежнице. Преводи* Сабрана дјела. Октоих – Јумедија монт: Подгорица, 2006.

ЛИТЕРАТУРА

- БАРИАКТАРЕВИЋ, Данило. Новопазарско-сјенички говори. *Српски дијалектолошки зборник XVI* (1966): 1–177.
- БЕЛИЋ, Александар. *Историја српског језика*, IV. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- ВУЛОВИЋ, Лука. Мрковићки дијалекат. *Српски дијалектолошки зборник XVIII* (1969): 73–398.
- ВУКОВИЋ, Јован. Говор Пиве и Дробњака. *Јужнословенски филолог XVII* (1938–1939): 1–114.
- ВУШОВИЋ, Данило. Дијалекат источне Херцеговине. *Српски дијалектолошки зборник III* (1927): 1–71.
- ДЕШИЋ, Милорад. Западнобосански ијекавски говори. *Српски дијалектолошки зборник XXI* (1976): 1–316.

- ГЕРОДЕС, Станислав. Старославянские предлоги. *Исследования по синтаксису старославянского языка, Сборник статей*, ред. Йосиф Курц. Прага: Издательство Чехословацкой академии наук, 1963, 313–386.
- ГРИЦКАТ, Ирена. *Акѿуелни језички и ѿекѿолошки ѿроблеми у сѿтарим срѿским ћирилским сѿоменицима*. Београд: Народна библиотека СРС, 1972.
- ИВИЋ, Милка. Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолоѯ XXII* (1957–1958): 141–166.
- ЛОМТЕВ, Т. П. *Очерки по историческому синтаксису русского языка*. Москва: Наука, 1956.
- МИЛЕТИЋ, Бранко. Црмнички говор. *Срѿски дијалекѿолошки зборник IX* (1940): 211–663.
- МРАЗЕК, Роман. Дательный падеж в старославянском языке. *Исследования по синтаксису старославянского языка, Сборник статей*, ред. Йосиф Курц. Прага: Издательство Чехословацкой академии наук, 1963, 225–261.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Дејтерминаѿивни ѿадежи у ѯовору северозајадне Боке*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2000.
- ПЕШИКАН, Митар. Староцрногорски средњекатунски и љешански говори. *Јужнословенски филолоѯ XXXIII* (1965): 1–194.
- ПИЖУРИЦА, Мато. *Говор околине Колашина*. Подгорица: ЦАНУ, 1981.
- ПРАВДИН, А. Б. К вопросу о праславянских значениях дательного падежа. *Вопросы языкознания* 6 (1957): 80–91.
- СИМИЋ, Радоје. Синтакса левачког говора: Употреба падежних облика. *Срѿски дијалекѿолошки зборник XXVI* (1972): 13–146.
- СТАНИШЕВА, Дина. Беспредложный дательный и винительный локальной функции в славянских языках. *Известия на института за българский език* 11 (В чест на Иван Левков. София: БАН, 1964, 101–112.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Дативске синтагме с предлозима ѿрема и ка. *Зборник за филолоѿију и линѿвисѿику IV–V* (1961–1962): 319–322.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Источноцрногорски дијалекат. *Јужнословенски филолоѯ V* (1935): 1–129.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени срѿскохрвајѿски језик I*. Београд: Научна књига, 1974.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени срѿскохрвајѿски језик II*. Београд: Научна књига, 1974.
- СТОЈАНОВИЋ, Јелица. Употреба конструкције к+Д и њена конкурентна средства у дијакхронији и савременом српском језику. *Зборник радова са научноѯ скупѿа „Живой и дјело академика Михаила Сѿевановића”*. Подгорица: ЦАНУ, 2002, 331–348.
- ТОПОРОВ, В. Н. *Локатив в славянских языках*. Москва: Наука, 1961.
- ХОДОВА, К. И. *Беспредложные падежи в старославянском языке*. Москва: Наука, 1968.
- ХОДОВА, К. И. *Падежи с предлогами в старославянском языке (Опыт семантической системы)*. Москва: Наука, 1971.

USE OF CONSTRUCTION K+DATIVE IN NJEGOŠ'S WORKS

S u m m a r y

The paper presents the use of the construction k+D in Njegoš's language on the bases of selected works. In order to gain a full impression on Njegoš's language we presented this linguistic phenomenon in the Proto-Slavic language, then the processes in the history of Serbian as well as in dialects, and we compared them with Njegoš's language. As the material has shown, the construction k+D is very frequently used by Njegoš. It is dominantly used with the verbs of motion when the focus is the endpoint of the movement, as well as with non-transitive motion verbs and bi-transitive verbs where the dative is the case of the second object. K+D is used as a dominant means to express various object relations, as a verb complement or, even more frequently, the complement of other word classes (most often deverbal noun) which are used to express an attitude, mood or state. The construction k+D is used occasionally with verbs of speaking. Njegoš's language shows no influence of other case constructions which would later replace the k+D construction in the contemporary Serbian literary language.

„Текстологија Луче микрокозма” (2016^a: 225–681, 1021–1036). Предговор (2016^a: 5–18) истовремено је и нулто (уводно) поглавље „Текстологије Луче микрокозма”.

(2) Лексичка реконструкција комплетирана је поглављем „Рјечник Луче микрокозма” (2016^a: 683–862), с Уводним напоменама, при чему се наводи свака ријеч у свакој потврди, према акценатском издању које слиједи (2016^a: 863–1020), али без издвајања курзивом сегмената стиха с неметричким акцентима.

1.3. Други дио основног корпуса чини наше издање *Горскоџ вијенца* с текстологијом, које је редакторски отворено: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2005 (даље: *МАРОЈЕВИЋ 2005^a*). Издање без текстологије (*МАРОЈЕВИЋ 2004^a*) носи претходну годину објављивања иако се појавило послје овог основног – крајем 2005. или почетком 2006.

(1) Концепција критичког издања (2005^a: 34–218) и остварени резултати изложени су у Предговору, а самом издању се прилаже опсежно монографско истраживање под насловом „Текстологија Горског вијенца” (2005^a: 227–1000), с подробном реконструкцијом рефлексâ јата те штампарских (и редакторских) грешака, што је било у центру пажње и свих претходних приређивача. Потпуна историја питања даје се за недовољно јасна, дискусиона питања, укључујући тзв. „тамна мјеста”. За сва та мјеста образлаже се и коначно рјешење. Предговор (2005^a: 5–33) истовремено је и нулто (уводно) поглавље „Текстологије Горског вијенца”. Опсежна студија о издањима и приређивачима *Горскоџ вијенца* допуњује монографију, а објављена је дванаест година након критичког издања (*МАРОЈЕВИЋ 2017^b*).

(2) Прилог I (2005^a: 219–222), а не саставни дио дјела, представљају Лица, која је, накнадно, састављао приређивач првог издања, Милорад Медковић, а не Његош. Списак лица у новој редакцији садржи и податке о стиховима које свако лице говори, чита или пјева. А не улазе *Лица* у књижевни текст јер *Горски вијенац* није драма него спјев.

(3) Прилог II (2005^a: 223–226), а не саставни дио дјела, представља ода „Нек се овај вијек горди...”, посвећена Праху Оца Србије. То је друго, и друкчије Његошево дјело, које је, накнадно, увршћено у прво издање *Горскоџ вијенца*, а не у сам *Горски вијенац*.

(4) Да је ријеч о издању које је редакторски отворено види се по томе што су у међувремену објављене три студије на тему лингвистике и поетике „тамних мјеста” *Горскоџ вијенца*, посвећене – једна финалу најсложенијег монолога игумана Стефана, који се завршава стихом *На милосѣй ће окренуѣ небеса* (*МАРОЈЕВИЋ 2014^a*), друга финалу монолога владике Данила, који почиње стихом *Нека буде борба нейресѣана* (*МАРОЈЕВИЋ 2014^b*), и монологу у цјелини, трећа полустиху Посвете *Покољења дјела суде* (рјешава се питање: суде ли то покољења дјелима или ипак дјела покољењима) (*МАРОЈЕВИЋ 2014^b*).

1.4. Трећи дио основног корпуса чини наше издање *Шћейана Малоџ* с текстологијом: Петар II Петровић-Његош. *Шћейан Мали*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД – Цетиње: Narodni muzej Srne Gore, 2020 (даље: МАРОЈЕВИЋ 2020).

(1) Концепција критичког издања (2020: 226–486) изложена је у Предговору, а самом издању се прилаже монографско истраживање под насловом „Текстологија Шћепана Малог” (2020: 491–1009). Предговор (2020: 5–18) истовремено је и нулто (уводно) поглавље „Текстологије Шћепана Малог”.

(2) Прилог, и у критичком и у акценатском издању (2020: 487–490, 1154–1155), јесте пјесма *Поздрав (србском) роду*, из које су узета три стиха као мото спјева.

(3) Посебно поглавље, заједничко критичком и акценатском издању па се не наводи као Прилог I једном и другом издању, јесу Лица (2020: 1157–1158). Она нису саставни дио дјела: њих је, накнадно, састављао приређивач првог издања, Андрија Стојковић, а не Његош. Списак лица у новој редакцији садржи и подаке о стиховима које свако лице говори, чита или пјева. А не улазе Лица у књижевни текст јер ни *Шћейан Мали*, као ни *Горски вијенац*, није драма него спјев. У основном издању наведени су Прилог I: Лица (МАРОЈЕВИЋ 2018^a: 448–449) и Прилог II: Поздрав (србском) роду (2018^a: 450–452).

(4) Ни ауторов „Предговор”, иако је то Његошев текст, није саставни дио књижевног дјела *Шћейан Мали*. Било је замишљено да се он приложи критичком издању, али због обима књиге он је у том дијелу издања изостао – наводи се његов репринт и акценатовани текст (2020: 23–25, 1015–1016). У основном издању укључен је у наш збирни предговор као цитат (МАРОЈЕВИЋ 2018^a: 62–63).

1.5. Четврти дио основног корпуса чине пет пјесама објављених у издању: Петар II Петровић-Његош. *Биљежница*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2017 (даље: МАРОЈЕВИЋ 2017^a). Све су оне објављене и посебно, у научним зборницима и часописима, а у овом издању разматрају се скупно, заједно с медитацијама у прози.

(1) Критичко издање пјесме *Ноћ скућља вијека* (2017^a: 347–363) претходно је објављено у зборнику Дани Његошеви (МАРОЈЕВИЋ 2011^a).

(2) Критичко издање двију споменарских пјесама без наслова (2017^a: 364–367) објављено је и посебно, у Гласнику Одјељења хуманистичких наука Црногорске академије наука и умјетности (МАРОЈЕВИЋ 2018^b).

(3) Критичко издање пјесме „Југ завија, разјари се море...” (2017^a: 368–370) објављено је и посебно, у часопису Српски језик (МАРОЈЕВИЋ 2017^b).

(4) Духовно завјештање, први дио Његошевог Тестаментa, реконструише се као пјесма слободног стиха с терцином као строфом (2017^a: 371–375); њено критичко издање објављено је и посебно, под насловом *Духовно завјешћиање*

– Њеђошева ѿјесма у Тесѿаменѿу, у зборнику Матице српске у Подгорици (МАРОЈЕВИЋ 2019^a).

2. АКЦЕНАТСКА ИЗДАЊА

2.1. На основу критичких издања припремљена су акценатска издања Његошевих дјела. Три су објављена [види т. 2.5], а два предата за штампу – *Шћейана Малоѿ* (МАРОЈЕВИЋ 2020: 1011–1153) и пјесме *Поздрав србском роду* у прилогу (2020: 1154–1155); два акценатска издања, *Горскоѿ вијенца* и оде „Нек се овај вијек горди...”, посвећене Праху Оца Србије, припремљена су за штампу како би се прикључила другом критичком и акценатском издању спјева.

2.2. Прво ћемо изложити историју идеје о припреми акценатског издања Његошевих дјела, у првом реду *Горскоѿ вијенца*.

(1) Била је идеја, али је остала само у зачетку, да се припреми акценатско издање *Горскоѿ вијенца*. За такво издање Михаило Стевановић је био припремио уводну студију, али је она објављена као прво издање монографије, под насловом *Језичка ѿумачења у коменѿарима Њеђошева Горскоѿ вијенца* (СТЕВАНОВИЋ 1976), и у њој се наводи тај податак. У другом издању монографије, под насловом *О језику Горскоѿ вијенца* (СТЕВАНОВИЋ 1990), акценатско издање се више не помиње. Не знамо какав је прозодијски систем планиран за то акценатско издање...

(2) Прије Стевановићеве монографије, објављен је једнотомни *Рјечник* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша], који су саставили Михаило Стевановић и Радосав Бошковић (СТЕВАНОВИЋ – БОШКОВИЋ 1954/1957) (у каснијим издањима наводи се, као сарадник, и Радован Лалић). У Рјечнику је примијењена књижевна прозодија, тј. четвороакценатски систем, али се русизми наводе без акцента.

(3) Послије прве Стевановићеве монографије, објављен је двотомни *Речник језика Пеѿра II Пеѿровића Њеђоша*, који су израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић, а уредио га Михаило Стевановић (СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 I–II). Русизми се снабдијевају прозодијским знацима, а примјењује се, и овога пута, књижевна прозодија, тј. четвороакценатски систем с послѿјеакценатским дужинама. Састављачи, међутим, не признају дифтонге, што је један, и крупан недостатак, и не признају да неке граматичке ријечи имају акценат, што је други, и још крупнији недостатак. Тако они признају да замјенички прилог **ће** као диграм има дугосилазни акценат, на примјер: А **ће** био Драшко Поповићу? [ГВ 1384], а везник **ће** као диграм нема акценат него неакцентовану дужину: **ће** [ће је] од цара ферман допануо [ОС LII 67] (СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 I: 200, s. v. **ће** и **ће**). Тако се појавила предакценатска дужина, која карактерише говоре с непренесеном (старосрпском) акцентуацијом, али не и говоре с пренесеном акцентуацијом која је у основи књижевног језика.

2.3. Какав је стварно био прозодијски систем којим је остварен *Горски вијенц* (и друга Његошева дјела)?

(1) У критичком издању *Горског вијенца* истакли смо да се ненаглашеност десетог слога, што је једина тонска константа Његошевог десетерца (ненаглашеност четвртог слога само је изразита тонска доминанта), у шест стихова остварује метрички условљеним преношењем акцента на предлог, што прије нас није било запажено. То преношење у неким случајевима је старо, па се (у два стиха) реализује краткосилазни акценат: ал тирјанству стати ногом за врат, [ГВ 618]; Улеће ми једна муха у нѓс: [ГВ 817]. У другим случајевима је ријеч о новом преношењу, па се (у четири стиха) реализује краткоулазни акценат (што је само доказ да је Његош свој спјев писао са књижевном, новосрпском прозодијом): звијезда је црне судбе над њѓм. [ГВ 14]; зло под горим као добро под злом. [ГВ 1168]; Ми имамо једну траву за тѓ [ГВ 2136]; Име чѓстнѓ заслужѓ ли на њѓј, [ГВ 2333].

(2) Пет од наведених шест стихова запазио је Никола Банашевић (у студији *О Његошевом десетерцу*), али их он нетачно објашњава: „Свега се три једносложне именице могу наћи на крају његових десетераца: Ал’ тирјанству / стати ногом за *врати* (618); Улеће ми / једна муха у *нѓс* (817); злѓ, под гѓрим [гѓрим – Р. М.] / као [каѓ – Р. М.] добро, под *злим* (1168). Овај последњи стих са једним само дугим слогом најдрастичнији је пример колико се многи Његошеви десетерци разликују од гусларских десетераца. / Сем именица, у *Горском вијенцу* има и других једносложних акцентованих речи на крају десетераца; ни њима нема места у гусларским десетерцима код којих је последњи слог увек неакцентован. Ево тих стихова, с акцентованим обликом заменице *она*: звијезда је / црне судбе над *њѓм* (14); име чѓсно / заслужи ли на *њѓј* (2333)” (Банашевић 1984: 10; исправили смо техничке грешке).

Стих 1168. завршава се инструменталом именице *злѓ* (супстантивизираног придјева неодређеног вида по поријеклу) и у првом издању, и у рукопису: **подѓ зломѓ** (с. 44, л. 13). Тако он гласи, додуше са неадекватном интерпункцијом, и у Банашевићевим издањима: зло, под горим, као добро, под злом. (Банашевић 1973, 1993: 57). Наводећи стих по сјећању, Банашевић је у њему погрешно видео инструментал *злим поимениченог придјева сложене придјевске деklinације *злѓ. Стих, додуше, има један само дуги слог, али то није десети него четврти, на коме Банашевић није запазио дужину. То је једно.

Друго. У свих пет стихова које Банашевић наводи обавезно се преноси акценат на предлог, што је метрички условљено, али је и у складу са уобичајеном прозодијом разговорног језика, а то значи да у *Горском вијенцу* није нарушена ненаглашеност десетог слога као тонска константа народног (и Његошевог) десетерца.

(3) Само два од наведених шест стихова запазио је, нетачно их интерпретирајући, и Светозар Матић (у студији *Акцентаи у нашем сѓтиху*): „Прошлост из које вуку корен народни стихови с наглашеним последњим слогом јесте оно доба кад је стара, непренесена акцентуација била нашем језику општа.

То претпостављам још и по томе што у крајевима где и данас влада стара акцентуација имамо примера да се и у епском десетерцу могу, иако ретко, јавити наглашени четврти, а још ређе и последњи слог. Опште познати стих који припада старој акцентуацији јесте, осим стиха многих црногорских епских песама, стих *Горскоџ вијенца*. То су стихови: бр. 61, 271, 436, 491, 631, 668, 758, 778, 806, 993, 1007 и 1244. За три стиха (бр. 353, 425 и 718) не може се са сигурошћу рећи како их је Његош наглашавао (да ли девети [трећи – Р. М.] или десети [четврти – Р. М.] слог). Сигурно је наглашен десети слог у стиху: / Звијезда је црне судбе над њом –, / а два стиха (бр. 514 и 1168) могу се читати двоструко, с наглашеним деветим или десетим слогом. Акценат је одредио (по моме списку, то јест можда сам који | стих испустио [требало би темељно проучити читаву версификацију Његошеву и народне поезије из области старе акцентуације]) познавалац старе црногорске акцентуације, др М. Пешикан. Сама мелодија гусала, међутим, наглашава Пешикан, трохејска је као и херцеговачка” (Матић 1964: 347–348; знак | указује на прелазак на нову страну у цитираном тексту, знаком / обиљежава се нови редак, а квадратне заграде указују на текст који је пренесен из фусноте).

Полазећи од погрешно претпостављене прозодијске основе *Горскоџ вијенца*, Матић је, дакле, сигуран само за један стих да му је десети стих наглашен (ми ћемо га, као и наредна два, навести с пренесеним акцентима, према нашој прозодијској реконструкцији): звијџзда је || црнџ сџдбџ | наџ њџм. [ГВ 14]. За други каже да се он може „читати двоструко, с наглашеним деветим или десетим слогом”: злџ под гџрџм || каџ дџбџро | пџд злџм. [ГВ 1168]. То исто тврди за стих: у џбраз си || каџ зџмџља | дџшџ, [ГВ 514], у коме алтернативно реконструише облик с изворном старом акцентуацијом (*дошџ) и облик са аналошком акцентуацијом (*дџшџ). Али је при том „испустио” стих са истим завршетком: тџ си дџма || таџ пџзно | дџшџ [ГВ 2525]. Примјери које Матић наводи за акцентованост четвртог слога нису за ову анализу релевантни јер неакцентованост четвртог слога није била метрички обавезна (о њима види наш коментар у Маројевић 2006–2007: 25–26).

Шта показују Матићеви примјери? С обзиром на то да је ненаглашеност десетог слога метричка константа српског епског десетерца у свим фазама његовог развоја и да та метричка константа има несумњиво прасловенско изходиште, искључује се могућност старе акцентуације за стих *Горскоџ вијенца*, и уопште за Његошев десетерац. Кад би се стихови *Горскоџ вијенца* читали са непренесеном акцентуацијом, како их је Матић покушао прочитати, такво читање би дошло у колизију с тонском метричком константом асиметричног десетерца као стиха (ненаглашеност десетог слога). Стихови *Горскоџ вијенца* тако се не могу читати и, наравно, са старосрпском акцентуацијом они нису могли бити написани.

2.4. Пошто смо утврдили полазну основу (четвороакценатски систем с послјејаакценатском дужином с могућношћу преношења акцента на пред-

логе и везнике), било је потребно утврдити метрику и ритмику асиметричног десетерца као основног и полазног стиховног облика.

(1) Асиметрични десетерац није трохејски стопни него тротактни стих с релативно слободним распоредом акцената. Природу тог стиха и његову генезу у поређењу с другим типовима стиха српске народне поезије разматрали смо у серији радова (МАРОЈЕВИЋ 2013; 2014^г; 2016^б).

(2) Постојање, поред главних, и побочних акцената у српском стиху (и српском језику уопште) образложено је у Предговору критичког издања *Горског вијенца* (МАРОЈЕВИЋ 2005^а: 7–10). Побочни акценат се реализује само у ријечи чија друга компонента већ има главни акценат или у синтагматској вези са ријечју која има главни акценат. Учење о побочним акцентима, проширено учењем о простим и сложеним фонетским ријечима, разрађено је у серији радова (МАРОЈЕВИЋ 2008; 2011^б; 2012).

(3) У Уводним напоменама („Прозодијско-интонациона интерпретација текста *Луче микрокозма*”) уз акценатско издање *Луче микрокозма* (МАРОЈЕВИЋ 2016^а: 865–902), на конкретним примјерима, разрађено је учење о метричким и неметричким акцентима у српском епском (асиметричком) десетерцу.

2.5. Прокоментарисаћемо досад објављена акценатска издања Његошевих дјела.

(1) Акценатско издање *Луче микрокозма* састоји се од Уводних напомена [види т. 2.4.(3)] и акценатованог текста спјева (МАРОЈЕВИЋ 2016^а: 903–1020). Треба истаћи да акценатско издање није исто што и фонетско издање (фонетска реконструкција појединачних ријечи и синтагматских веза даје се у квадратној загради у критичком издању). У акценатском издању не одражавају се гласовне промјене у сугласничким групама, а граматичке ријечи се наводе одвојено, као и ортографски у критичком издању, али се и диверби раздвајају уз уметање фонеме <ј> у угластој загради тамо гдје се она фонетски изгубила (нулти алофон фонеме), на примјер:

„*На њ је прѣстол || мѣро|сѣјатеља*
иѣ љ у свѣтлѣст || бѣће | окупао.” –
[ЛМ 424–425].

У експоненту (у степену, смањено и уздигнуто) и са знаком за неслоговност наводе се неслоговне компоненте дифтонга. У експоненту се наводе и сугласници који се мање јасно изговарају или се могу изоставити (х у генитиву множине именица). Курзивом су означене фонетске ријечи које формирају неметрички акценти, а граница између другог и трећег такта обиљежава се и у двоакценатским ријечима (опкорачење такта).

(2) Као посебно поглавље, издање у издању, објављено је у склопу Биљезнице акценатско издање *Ноћи скупије вијека* (МАРОЈЕВИЋ 2017^а: 641–646). Не означавају се у њему границе између тактова нити цезуре, и нису курзивом означене фонетске ријечи које формирају неметрички акценти – шеснаестерац

је четворотактни стих састављен од два симетрична осмерца, па је довољно одштампати увучено парне осмерце како би се интонациона структура, уз одговарајућу интерпункцију, јасно представила. Зато је строфична структура адекватно представљена: октаве (има их осам) означене су (редним) бројевима у квадратној загради, катрени у њиховом саставу одмакнути су више, а дистиси у саставу катрена мање.

(3) У склопу Биљежнице, али не као посебно издање него у поглављу „Версолошка реконструкција”, објављена је прозодијско-версолошка интерпретација пјесме „Југ завија, разјари се море...” (МАРОЛЕВИЋ 2017^а: 549–550). Пјесма је подијељена на пет куплета, а сви се завршавају узвичном интонацијом (интерпункцијски: са знаком узвика). Као и у акценатском издању *Луче микрокосма*, курзивом су означене фонетске ријечи с неметричким акцентима, цезура је обиљежена двјема усправним цртама, а други такт од трећег одијељен једном усправном цртом.

Прије акцентованог текста образложили смо три прозодијска лика.

1° У 19. стиху прихватили смо акценат неодређеног вида [с ништожности || к слаткѡме | бѣтију]. – Ова напомена потврђује да се приређивач текстуално опредјељује увијек само за један акценат, који му се чини најпримјеренијим, што не значи да се у неким случајевима не може облик и друкчије интерпретирати (у конкретном случају с прозодијом одређеног вида: к слаткѡме).

2° На клаузули 1. стиха опредјељујемо се за алтернативну акценатску варијанту *мѡре*: њоме би квантитативна клаузула била доминантније изражена. – То значи да у другим Његошевим примјерима полазимо од примарне варијанте *мѡре*.

3° На клаузули 14. стиха опредјељујемо се за алтернативну акценатску варијанту *зрѡкама*, којом би епифора била доминантније изражена:

*Тѣ свѣ бѣље || ’рѣнѣш | са влѣгѣма,
кѣ свѣтове || шѣѣд ’рѣнѣш | [с] зрѡкама,
кѣ сјемѣна || шѣѣд ’рѣнѣш | клѣцѣма!*

Ми у другим случајевима полазимо од прозодије *зрѡка*, па је ни у овом случају не искључујемо (у облику *зрѡкама*).

У вези с наведеним алтернативним реконструкцијама, дужни смо да учинимо двије-три напомене.

4° Радојица Јовићевић мисли да и у критичком издању *Горскоѣ вијенца*, у којем се прозодија реконструише селективно, треба указати на акценат [мѡре]. Мој отац Ново (1911–1987) увијек би нас исправљао: *није *мѡре неѣо мѡре!*

5° Послијеакценатске дужине које смо навели на клаузули трију цитираних стихова (и у бројним другим позицијама) изостају у нормативним приручницима који се слијепо држе Вукове прозодије. Мато Пижурица, у реферату на посљедњим Бошковићевим данима, који није још објавио, указао је да се дужине редовно остварују у оним говорима који чине најужу основицу

српског књижевног језика. С Пижурицом ми се слажемо књижевне норме што се тиче, али у акценатским издањима Његошевих дјела ми нисмо били дужни чекати да се норма усагласи с језичком стварношћу.

6° Његош је користио варијанте не само онда кад му је то било потребно да задовољи силабичку структуру стиха, а то је било у складу с владајућом поетиком епохе, тј. с учењем Александра Востокова о пјесничким фигурама и слободама. Зато се може поћи и од акценатских варијанти у поезији владике Рада.

3. Основна издања

3.1. Објављена су основна издања *Луче микрокозма, Горскоџ вијенца и Шћейана Малоџ*, са заједничким предговором и с посебним поговорима. Карактер издања показатељемо на примјеру *Горскоџ вијенца* (и оде „Нек се овај вијек горди...” у прилогу) (МАРОЛЕВИЋ 2018^a: 161–271) и његовог поговора (2018^a: 272–287).

3.2. У основном издању прозодијски знаци стављају се у самом тексту и селективно, на специфичности интонације указује се интерпункцијским знацима, док се за специфичне случајеве изговора не користе посебна слова као у критичком издању. Изостанак прозодијских знака или биљежење само финалне дужине користе се у посебне сврхе.

(1) У основном издању користимо знаке за четири акцента, који могу бити и ослабљени (побочни), и знак за послијеакценатску дужину, али и знак за послијеакценатску краткоћу, која је редувантна јер би и изостанак знака указивао на то да је слог кратак. А користимо га ипак кад желимо диференцирати реконструисани облик од оног са дужином који би могао бити употребљен у датом контексту. На примјер у стиху: суза моја нема родитеља, [ГВ 38] знаком за послијеакценатску краткоћу искључује се генитив множине *родитеља (Његош би множински облик написао **родителяхъ**).

(2) Интерпункцијски (изостанком запете) и акценатски – краткосилазним акцентом на узвичној рјечци који је у изговору ослабљен (побочни) и акцентованошћу слеедећих ријечи у саставу исте, сложене фонетске ријечи – указујемо на узвичне рјечце у примјерима типа: Ђ Мјлоше ко ти не завиди: [ГВ 224]. Ријеч *да* у примјерима: Да кад главу раздобиш тијелу, [ГВ 47]; Да нијесу ни криви толико – [ГВ 760] није глагол нулте конјугације с главним акцентом и значењем ‘јесте’, послје које долази пауза, него узвична рјечца чији је акценат скоро неутрализован. Ослабљен (побочни) акценат на личној замјеници истичемо акцентованошћу наредне ријечи, на примјер: те ја стрчи брже накрај поља – [ГВ 2552].

(3) Обавезни изговор вокалног (слоготворног) *р* испред вокала Вук Караџић је означавао 31. словом своје азбуке, на примјер: умрѣо. У основном издању *Горскоџ вијенца* ми на њега указујемо помоћу апострофа и надредног

знака за дужину вокала: великаши, траг им се ѱтр’о; [ГВ 210], и дабогда траг нам се зѱтр’о [ГВ 304]. Знак за дужину користимо као сигнал за слоготворност (дужину на вокалном *p* реконструишемо само алтернативно, у аутентичном изговору). У фонетској реконструкцији користи се знак за слоговност (кружић испод слова) у комбинацији с надредним знаком за дужину вокала.

(4) Његошев идиолект и пјеснички језик карактерише слабо финално *x* у генитиву множине именица послѣ дугог *a*. Изговор тог слабог *x* није фонолошки обавезан па се не мора примјењивати: и сам пјесник га је у неким пјесмама замјењивао апострофом, а никако није одражен у примјерима у којима је генитив једнине и генитив двојине секундарно попримио значење множине. Наставак *-ā* у генитиву множине, без других прозодијских знака, указује да се у аутентичном изговору може остварити наставак *-ā^x*, на примјер: Виђи врага су седам бињѱшā, [ГВ 5] (изговара се бѱњѱшā или бѱњѱшā^x). Изузетак је примјер у којем је генитив множине настао преображајем некадашњег генитива двојине *Кому и у који финално *x* није пренесено, па се на њему означава и акценат: једна сину од Кóмā к Ловћену, [ГВ 173]. – Наставак *-ī* у генитиву множине, без других прозодијских знака, указује да се у аутентичном изговору може остварити наставак *-ī^x*, на примјер: [с] страшном мишљу, прсѱ надутијех, [ГВ 242] (изговара се прсѱ или прсѱ^x). Примјери у којима је генитив множине настао преображајем генитива једнине немају варијанту с финалним *x*, па се на њима означава и акценат, на примјер: видиш ове пет стотин мōмчāдѱ – [ГВ 111] (у оваквим примјерима употребу генитива множине условила је синтагматска веза с бројем; у осталим примјерима збирна именица је у генитиву једнине, на примјер: Без мōмчāдѱ ове те су овђе [ГВ 126]).

3.3. У основном издању, за разлику од критичког, не користи се графема **Ѣ** за једносложни рефлекс дугог јата. Умјесто ње даје се комбинација апострофа, јоте и вокала *e* (на коме се ставља дугосилазни или дугоузлазни акценат, ако је вокал под акцентом, или послѣјеакценатска дужина, ако није под акцентом).

(1) Ако се реконструише дугосилазни акценат на једносложном рефлексу дугог јата, на двосложном рефлексу њему одговара краткосилазни акценат на вокалу *и* (*бѱјелѣ*): Б’јелѣ власе низ плећи просуо, [ГВ 587]. Према фонетској транскрипцији на мјесту апострофа изговара се неслоговно *и*, док сонант *ј* има само екскурзију па се у изговору може занемарити: бѱјелѣ.

(2) Ако се реконструише дугоузлазни акценат на једносложном рефлексу дугог јата, узлазни акценат је и на двосложном рефлексу, исто на вокалу *e* (аутентичности ради, ми за Његошеву епоху реконструишемо дугоузлазни акценат – *заслѱјѣишлo*, нормативисти дају краткоузлазни – *заслѱјѣишлo*): Мāлō људство, штō си засл’јѣпило: [ГВ 888]. Према фонетској транскрипцији на мјесту апострофа изговара се неслоговно *и*, док сонант *ј* има само екскурзију па се у изговору може занемарити: засл’јѣпило.

(3) Ако се реконструише дужина на једносложном рефлексу дугог јата, на двосложном ије-рефлексу нема ни дужине ни акцента (*не смије*): нѣ см'јѣ каљат мјесецослов, [ГВ П 27^б]. Према фонетској транскрипцији на мјесту апострофа изговара се неслоговно *и*, док сонант *ј* има само екскурзију па се у изговору може занемарити: нѣ см^нјѣ. У наведеном примјеру посвједочен је презент, рефлекс кратког јата указивао би на аорист: *нѣ смје.

(4) У критичком издању *Горскоѡ виѣнца* користили смо графему **ѣ** послије **с** за рефлекс кратког јата. При том се у ортоепској реконструкцији у квадратној загради служимо руским словом *щ*, али само за примјере у којима се у аутентичном изговору може користити рефлекс јекавског јотовања. У основном издању такве примјере остављамо без акцента, на примјер: ѱ њиву му сјеме скаменио, [ГВ 2412] (изговара се или щѣме или сѣме). Примјере у којима се такав изговор искључује снабдијевамо прозодијском интерпретацијом, на примјер: затријеѣ сѣме у одиву. [ГВ 83] (изговара се само сѣме). У *Лучи микрокозма* примјера у којима је могућ алтернативни изговор с јотовањем нема, а у *Шћейану Малом* су таква само два-три примјера, па графему **ѣ** (у критичком издању) користимо само за једносложни рефлекс дугог јата.

3.4. У основном издању, за разлику од критичког, не користи се графема **ѣ** у комбинацији с вокалима **а**, **о** и **е** за ознаку хетеровокалских дифтонга. За ознаку неслоговне компоненте неких дифтонга, и тауовокалских и хетеровокалских, користи се апостроф односно апостроф и графема **ј**.

(1) У основном издању користимо секвенцу **ѣј** у именици која у несажетом облику гласи *ѣѣина*: Ево тај'на бесмртника: [ГВ П 17^а]. У фонетској транскрипцији на мјесту сонанта **ј** и апострофа изговара се само неслоговно *и* (сонант *ј* се не изговара и није присутан у фонолошкој структури ријечи): та^нна (а не *тајна). У овом примјеру коригујемо, у складу с образложењем у критичким издањима *Луче микрокозма* и Биљежнице, ортографију и ортоепију критичког издања *Горскоѡ виѣнца*: **тайна** [та^нна].

(2) Умјесто графема **ѣј** критичког издања у основном издању користимо секвенцу **ѣј**, на примјер у именици (династичком имену) која у несажетом облику гласи (ак. мн.) *Црѣнојевиѣ*: Црѣној'виѣ Ива и Уроша, [ГВ 2659]. У фонетској транскрипцији на мјесту апострофа изговара се неслоговно *е*, док се сонант *ј* не изговара остајући у фонолошкој структури ријечи: Црѣ^евиѣ (а не *Црновиѣ и не *Црновиѣ).

(3) У основном издању користимо секвенцу **ѣи** у Његошевим русизмима: Иште свиѣт неко дѣйствиѣ, [ГВ 2298]; дѣствија напрежу духове, [ГВ 2320]; Арѣи је, страва земна, [ГВ П 7^а]. И у критичком издању полазимо од таквог изговора (реконструишемо га у квадратној загради), али ортографски (**действиѣ, действија, Арей**) указујемо да Његош придаје слоговност графема **ѣ** („и краткое”), која се у руском изговара као неслоговно *и*, али је то у руском само алофон фонеме ⟨ј⟩.

(4) Апостроф у основном издању у неким примјерима указује на изговор неслоговне компоненте дифтонга на његовом мјесту, на примјер: главари се скаменили – / kām' ĩm ŷ dōm! [ГВ 1963 (51)]. У правилном изговору на мјесту апострофа остварује се неслоговно *и* које с иницијалним *и* енклитике формира тауовокалски дифтонг: kām^и ĩm. Могао би се у оваквим примјерима вокал и написати да то допушта правописни узус. – У другим примјерима користи се апостроф и графема 'j (ако се између вокалских компоненти реконструише фонема ⟨j⟩), на примјер: Блăго Āндр'ji ђе је погинуо: [ГВ 1305]. Прозодијска реконструкција у акценатском издању гласи: Āндр^иji (сонант j између два *и* фонетски се губи, али остаје у фонолошкој структури, па га зато остављамо у угластој загради). У примјерима овога типа дифтоншки степен контракције не прелази у вокалски.

3.5. У основном издању на специфичан се начин означавају и други дифтонзи, тауовокалски и хетеровокалски.

(1) Графема ē с надредним знаком за дужину без обиљеженог акцента указује на тауовокалски дифтонг у дивербу насталом комбинацијом замјенице, везника или пунозначне ријечи (без енклитике или са енклитиком) с копулом *је* (губљење *j* између двају *е* условљава њихово сажимање), на примјер: А ђе био Драшко поповићу? [ГВ 1384]. У дивербу који формирају упитни замјенички прилог *ђе* с главним акцентом и неакцентована глаголска копула данас је могућ и вокалски степен сажимања (изговара се *ђе* с дугосилазним акцентом), али се за Његошево вријеме, у аутентичном изговору, реконструише тауовокалски дифтонг, тј. изговарају се два *е*, од којих је друго неслоговно: (*ђе је*) → *ђеј*^е. Углата заграда нам овдје служи за глас који се фонетски у говору губи, а остаје у језику фонолошки, тј. по функцији (такву заграду користимо у акценатским издањима).

(2) Графема ā с надредним знаком за дужину без обиљеженог акцента указује на тауовокалски дифтонг у проклизи: āко нам је мио али својта – [ГВ 2150] или у сандхију: ни најест гā камо ли прејести! [ГВ 28], тј. изговара се: (*а āко нам је мио* →) ^аāко нам је мио; ни најест га ^акāмо ли прејести! [ГВ 28].

(3) Графема ĩ с надредним знаком за дужину без обиљеженог акцента указује на тауовокалски дифтонг у проклизи: ĩза тога будемо вјештице. [ГВ 2130] или у сандхију: хуļĩ-плује на олтар Азије; [ГВ 625], тј. изговара се: (*и ĩзā ĩдōgā* →) ^иĩзā тōgā; хуļĩ ^иплује.

(4) Надредни знак за дужину без указивања на акценат користимо за дивербе у којима реконструишемо неслоговно *о* које се препоручује у аутентичном изговору: да ничега – āно свога хлада. [ГВ 1504], тј. изговара се: ā^оно. Уколико умјесто знака за дужину стоји акценат, дошло је до потпуног срастања па се неслоговни вокал више не изговара: нāко да је више мученија. [ГВ 645].

4. ТЕКСТОЛОГИЈА

4.1. Сва четири тома наших критичких издања Његошевих дјела имају истовјетну, четвородјелну структуру монографије. Разлике су незнатне, а очитују се унутар дјелова, у називима и распореду поглавља, којих има у сва четири издања по дванаест.

4.2. *Проблеми ономастичке реконструкције*. – У издању *Луче микрокозма* умјесто поглавља о етронимима издвојена је реконструкција ономастичких криптограма као посебно поглавље. Иначе је ономастички дио текстологије повезан с ортографском реконструкцијом (писање великог слова у властитом имену, малог – у апелативу).

(1) Реконструкција антропонима. – У критичком издању *Горскоџ вијенца* ово поглавље је насловљено „Антропонимија” и заузима друго мјесто. У њему се потврђује тумачење по коме је *Бан* лично име (а *Милоњић* патроним); и у наше вријеме имамо примјере да је *Бан* (у Црној Гори) хипокористик од двотематског имена *Бранислав* (у Србији се у том значењу често каже *Бане*). Хипокористик је и (вок.) *Миле* [ГВ 2164] (писање великог слова условиће тачан изговор), док је облик (ак. *Драшка*) *Њдјовића* [ГВ 1378] апелатив патронима, а не презиме, па га треба писати малим словом. Реконструише се изворни лик (*Вук*) *Раславчевић* и тумачи као патроним од личног имена *Раславац* (или непосредно од *Раслав*). – У критичком издању *Луче микрокозма* реконструисан је антропоним једног историјског лица (*Пифаџор*) и разграничена властита имена и апелативи који се односе на Свевишњег. – У критичком издању Биљежнице поглавље је насловљено „Реконструкција антропонима и теонима”, а новину представља, у односу на претходна издања, образложење услова кад се личне замјенице пишу с великим почетним словом. – У критичком издању *Шћепана Малоџ* у овом поглављу разматрају се лична имена – хипокористичке (*Лазо*) и дијалекатске варијанте (*Теодосија*, *Василија*, *Алексија*), имена с атрибутот те митолошка имена (*Џан бен Џан*, *Шаићан*, *Даница*, *Саићана*), патроними – аналитички: по имену дједа (ген. *Раица*) *Иликова*, фигуративно употребљени (дат. *Лаву*) *Марковоме*, синтетички: (*Василије*) *Јовановић* (*Бркић*), (*Бајо*) *Гавриловић*, и презимена – како она која су настала од патронима (*Тодмановић*) и од етронима (*Цеићанин*, *Пјешивац*, *Маџар*, *Грк*) тако и династичка имена а не права презимена (*Ојмановић*, *Немањић*, *Гребљановић*, *Црнојевић*).

(2) Реконструкција топонима. – У критичком издању *Горскоџ вијенца* ово поглавље је насловљено „Топонимија” и заузима прво мјесто. У њему се даје прозодијска и морфолошка реконструкција топонима (ген. мн. од) *Ком̃а* [ГВ 173], сврстаног у категорију *pluralia tantum*, (ак. у) *Њеклиће* [ГВ 942], (ак. у) *Каруче* [ГВ 596], сврстаних у категорију *singularia tantum*, док је израз (ак. на) *Камѣнѡ ѡдѡе* [ГВ 1223] представљен као синтагматски микротопоним (данас је то монолексемни ојконим *Камѣнѡ*). – У критичком издању Биљежнице

поглавље је насловљено „Реконструкција топонима и космонима”, а посебну пажњу посвећујемо митологизованом хидрониму (инстр. над) *Йнойом* [НСВ 34]. – У критичком издању *Шћейана Малоџ* у овом поглављу разматрају се дволексемни топоними (*Сиње море, Црна Гора* и др.), једнолексемни топоними (*Блајто, Нови, Море, Гора/Горе*), адјектоними (*џорски* у значењу ‘црногорски’), руски и оријентални топоними (на примјер, први пут се реконструише топоним *Ирак*).

(3) Реконструкција етнонима. – У критичком издању *Горскоџ вијенца* ово поглавље је насловљено „Етнонимија и адјектонимија”. У њему се обрађује етнонимско тумачење (и писање великог почетног слова) облика (*Фѣрѣи*) *Зачиранин* и (*дѣа*) *Бјѣличка*, као и фонолошко и изворно писање ријечи с коријеном [срб]. – У критичком издању *Луче микрокозма* поглавље је насловљено „Реконструкција топонима и етнонима”, а у њему је реконструисан топоним (ген. јд.) *Чамалара* [ЛМ 554] и митолошки топоним *Амѣнише* [ЛМ 1664] те разграничена властита имена и апелативи у кругу космонима. – У критичком издању Биљежнице поглавље је насловљено „Реконструкција етнонима и адјектонима”, а у њему пажњу заслужује питање разграничења апелатива са значењем страна свијета и колективних етнонима. – У критичком издању *Шћейана Малоџ* у овом поглављу описују се етнонимске варијанте, примјери у којима етноним није прерастао у презиме (*Бјелица, Њеџуш*), примјери у којима етноним јесте (*ѣаѣари*) и у којима није (*Турци*) прерастао у апелатив, као и колективни етноними (*Србѣѣво, Иѣѣок, Заѣад*).

4.3. *Проблеми семантичке реконструкције*. – Структура другог дијела текстолошких монографија у свим издањима је иста.

(1) Граматичка реконструкција. – У овом поглављу, и у свим издањима, реконструише се предлог *с* који је био замаскиран фонетским писањем (у *Лучи микрокозма* реконструише се и предлог *к*, а у Биљежници и *Шћейану Малом* – и везник *и*). Ово је био, свакако, неопходни корак ка утврђивању изворног текста дјела. – Једино у *Шћейану Малом* у неким је примјерима требало реконструисати финално *х* у наставцима *-ах, -их* у генитиву множине именица. – У овом поглављу пажња је посвећена питањима идентификације граматичких облика, граматичким опозицијама и функционалној перспективи реченице, као и граматичким архаизмима, дијалектизмима и русизмима.

(2) Лексичка реконструкција. – У поглављу пажња је поклоњена ријечима насталим моционом творбом, хомофонима и хомографима, као и специфичним типовима глаголских ријечи у разматраним књижевним текстовима (ово посљедње питање најподробније је обрађено у критичком издању *Луче микрокозма*). – Разматрају се лексичко-семантичке опозиције, специфичне граматичке (и лексичко-граматичке) ријечи, специфичне творенице, иновације у врстама ријечи (најпотпуније у критичком издању *Шћейана Малоџ*). – Због ограниченог обима, лексички архаизми и дијалектизми, русизми и црквенославенизми исцрпније су представљени само у критичком издању

Биљежнице. У критичком издању *Шћејана Малоџ* анализирани су и неки специфични оријентализми (први пут је објашњена митологема *Џан бен Џан*) и медитеранизми (*бијеџиџи се, њаљикарда*).

(3) Фразеолошка реконструкција. – Различита је садржина овог поглавља у нашим критичким издањима. У издању *Горскоџ вијенца* то је више серија студија случаја о „тамним мјестима” спјева од којих су само неки прави фразеологизми, у издању *Ључе микрокозма* пажња је посвећена фразеолошким окационализмима, хендиадису и перифрази, а у Биљежници анализа је проширена на крилатеме, метонимијске и метафоричне изразе. – У критичком издању *Шћејана Малоџ* ово поглавље је подијељено на два потпоглавља. У првом се описују фразеолошки жанрови сврстани у четрнаест јединица: синтагматски фразеологизми – стални епитети (1), устаљена поређења (2) и идиоми (3), реченички фразеологизми – пословице (4), изреке (5), укључујући оне с мимичко-гестовном потпором, и узречице (6), оптативни фразеологизми – заклетве (7), клетве, благослови, опраштања, добродошлице и здравице (8), апотеозе и благодарења (9), квалификативи (упитаности, благе вијести, невоље и жалости) (10), фразеолошке стилске фигуре – хендиадис (11), перифразе (12), таутолошки (13) и суперлативни изрази (14). У другом потпоглављу дају се контекстуални коментари – с просторног, тј. географског аспекта (1), с временског, тј. с аспекта реалне историје (2), с језичког (3) и културног аспекта (4). Посебно су истакнути примјери анахронизама, рачунања времена од постанка свијета те интертекстуалне везе *Горскоџ вијенца* и *Шћејана Малоџ*.

4.4. *Проблеми фонетско-фонолошке реконструкције*. – И структура трећег дијела текстолошких монографија у свим издањима је иста.

(1) Реконструкција сугласника. – Ово поглавље се дијели на два потпоглавља (мада у издању *Горскоџ вијенца* и Биљежнице наднаслови нису и формално издвојени): једно је посвећено консонантима – реконструкцији *љ, њ*, секвенце *сџн* и др., а друго геминатима – реконструкцији двоструких сонаната, експлозивних сугласника с продуженом оклузијом те других струјних сугласника.

(2) Реконструкција самогласника. – Можда је највеће откриће, и највећа новина, реконструкција разноврсних дифтонга, тауовокалских и хетеро-вокалских, у саставу исте ријечи, у проклизи, енклизи и сандхију, који ритам стиха успоравају и чине га разноврснијим. То, међутим, проузрокује проблем ортографског представљања дифтонга у основном и критичком издању (у фонетској реконструкцији и акцендованим издањима они могу бити адекватно исказани).

(3) Реконструкција рефлекса јата. – Најсложеније (и најтеже) питање текстологије Његошевих дјела јесте питање представљања једносложних рефлекса јата. У критичком издању користимо графему „јат” (*Ѓ*, курзивно *ѣ* или *њ*), и то је адекватно рјешење јер је ријеч о монофонемној вриједности. У основном издању остављамо традиционалну секвенцу *’је*, а то је рјешење

из нужде. Није прецизно ни рјешење које примјењујемо у фонетској транскрипцији и у акценатском издању – [ʲje] (с означеним дугосилазним или дугоузлазним акцентом односно дужином на другој вокалској графему): тај трознак донекле одговара перцепцији, али не и стварној артикулацији – стручњаци за експерименталну фонетику и дијалектологи потврђују да се на фонограмима наведене три гласовне вриједности јасно не раздвајају (Драгомир Козомара, усмено). Од специфичности наводимо секвенцу *zǎ ŋʲjēm* (у *Горском вијенцу* у прози, а у *Шћейану Малом* у стиху) те облике (ген.) *smʲjěščinē* (у *Шћейану Малом*), у којем изузетно реконструирамо кратак акценат из деривационих разлога, *ǰŋʲjěv* (у *Лучи микрокозма*) и *ǰŋʲjězdо* (у *Горском вијенцу*, *Шћейану Малом* и *Свободијади*), у којима реконструирамо дијалекатско јотовање у свим примјерима.

4.5. *Проблеми реконструкције њексиа*. – Под овим насловом објављиван је четврти дио *Текстологије*..., али је у последњем издању (...*Шћейана Мало*) промијењен редослијед поглавља: Реконструкција штампарских грешака помјерена је на 10. мјесто, па је Версолошка реконструкција дошла на крају, испред акценатског издања, што је природније у издањима у којима се даје и акценатовани текст дјела. Такав распоред бисмо примијенили и на претходна издања у новој редакцији.

(1) Реконструкција штампарских грешака. – Ово је, свакако, централно поглавље *Текстологије*..., с тим што је у издању Биљежнице уметнуто ...*иисарских* и... (пошто се оно ради превасходно на рукописној грађи). У четири објављена критичка издања ово поглавље има својих специфичности.

1° У *Лучи микрокозма* поглавље почиње освртом на историју питања, послје којег слиједи одјељак „Извори”. Основни извор, прво издање, објављује се као репринт одмах послје Предговора а испред критичког издања, али се из ауторског примјерка спјева у поглављу посебно објављују снимци у боји на странама које садрже исправке црним мастилом, које јесу Његошеве, и видљиве интервенције црвеном оловком, за које се доказује да нису пјесникове, као и строфа из листа Црногорка и читав пролог који је Станко Враз објавио у загребачком часопису *Kolo*. Сва ова четири прилога први пут се објављују уз једно савремено издање и први пут се узимају у обзир при утврђивању изворног текста Његошевог спјева. У наставку се примјењују методи интертекстуалности, контекстуалности, композиције, граfiје и ортографије у реконструкцији штампарских и редакторских грешака у првом издању спјева.

2° У критичком издању *Горског вијенца* поглавље има два одјељка („Прво издање”; „Напомене у првом издању”). Реконструкција се највећим дијелом заснива на поређењу првог издања са сачуваним дијелом рукописа, уз излагање историје питања. Поред тога, пореди се дио спјева чији рукопис није сачуван са оним у којем имамо на располагању и прво издање и аутограф. Уочавају се типске штампарске и редакторске грешке замјене графема, прије свега вокалских. Два основна извора, прво издање и аутограф, не прилажу

се критичком издању – она су објављивана више пута и доступна су на књижном тржишту.

3° И у *Шћейану Малом* поглавље почиње потпоглављем „Извори”. Критичко издање *Шћейана Малоџ* засновано је на четири извора – на једном рукопису и на три публикације, и они служе за утврђивање научног текста спјева. Први извор је сачувани дио аутографа. Други је извор одломак (четврта појава првог чина) који је Андрија Стојковић објавио реформисаном Вуковом латиницом (али са диграмом **gj** у вриједности *ћ*) у 4. броју листа *Jadranski Slavjan*. Трећи је извор исти одломак који је претходно објављен у Трсту латиницом (четврта појава првог чина), али га је Милош Поповић објавио ћирилицом, старом графицијом, у листу Србске новине. Објављују се снимци аутографа и првих двију публикација одломка спјева, док се прво издање као основни извор објављује као репринт одмах после Предговора. У наставку је потпоглавље посвећено интертекстуалним паралелама. Према Ричардсоновом рјечнику разрјешава се „тамно мјесто” из 3550. стиха *Шћейана Малоџ* (у првом издању он гласи: Ка невјерни народ Ђанбен-ђана), које је остало неразјашњено у досадашњој едиционој и лексикографској историји – коментатори га не објашњавају, а Речник Његошева језика га не наводи. Даље се разматра првом издању приложени запис игумана Теодосије Мркојевића, као и стихови које наводи Вук Врчевић. Интертекстуалну везу успостављамо с *Горским вијенцем* – с његовим првим латиничким издањем, које је приредио Стефан Митров Љубиша, с нашим критичким издањем и с првим издањем. Посебан су проблем случајеви кад нека ријеч има само једну потврду у читавој писмености одређеног народа или групе сродних народа. У славистици се ту користи термин *хайакс* (руски: гапакс). И ми тај термин преузимамо, али у мало друкчијем значењу – у значењу ријечи која нема других потврда у Његошевој словесности. Треће потпоглавље је посвећено замјени вокалских графема у првом издању *Шћейана Малоџ*.

4° У Биљежници потпоглавље „Извори” има одјелке посвећене Његошевом тестаменту те оригиналу, препису и првим двијема публикацијама *Ноћи скуље вијека*, као и интертекстуалној вези пјесме с Калимаховом *Химном Арјемиди*, све то поткријеplено одговарајућим снимцима. У наставку се разматрају писарске, штампарске и редакторске грешке у текстовима који се у Биљежници (и уз Биљежницу) објављују.

(2) Вербализација текста. – У критичком издању *Луче микрокозма* издвајају се четири одјелка: Реконструкција растављеног (односно састављеног и полусастављеног) писања те „Ортографска и прозодијско-версолошка интерпретација диверба”. Иста структура је и у критичком издању *Шћейана Малоџ*, с тим што је посљедњи одјелак преформулисан: „Реконструкција растављеног писања (у акценатском) и састављеног писања (у критичком издању)”. У издањима *Горскоџ вијенца* и Биљежнице диверби се описују само у одјелку о самогласницима, а на писање с дивизом указује се у Предговору.

(3) Версолошка реконструкција. – У овом одјелку се, између осталог, разматрају метричке константе, силабичке и тонске, и ритмичке доминанте, као и ритмички курзив, описује се врста стиха и реконструишу испуштени стих (у *Лучи микрокозма*), недовршени стих (у *Горском вијенцу*) те стихови у којима је у првом издању у десетерцима било мање или више од десет вокалских графема (у *Шћейану Малом*).

5. Исход

5.1. На основу досадашњег рада на припреми критичких и других издања Његошевих дјела могу се пројигирати даљи кораци, истраживачки и едигиони.

5.2. Свакако би требало за три велика спјева Његошева припремити и објавити комплете који би чинили монографија *Тексџолођија Горскођ вијенца* (односно ...*Шћейана Малођ* и ...*Луче микрокозма*) и по три посебна издања, критичко, акценатско и основно, која би се ослањала и позивала на *Тексџолођију*. – Од та три комплета један је практично потпуно припремљен (*Луча микрокозма*), само што би га требало распоредити по књигама. Други је добрим дијелом припремљен (*Шћейан Мали*), само што би за акценатско издање требало написати уводну студију, у њему означити курзивом неметричке акценте и додати посебне текстолошке напомене. Акценатско издање *Горскођ вијенца* досад није објављивано, али је одавно припремљено. Поред тога, требало би допунити фразеолошку реконструкцију студијама које су у међувремену објављене.

5.3. Серија критичких издања била би комплетирана ако би се приредио зборник *Филозоф, асџроном, џојейша* (лирске пјесме). Планирано је и посебно издање *Ноћи скуџље вијека*.

5.4. Његошева преписка могла би се објавити као критичко издање ако би обухватала писма која је стварно Његош и писао или се то по језику и стилу може доказати. Зборник би могао бити насловљен: *Писма, руком џишана, умом смишљана* / Петар II Петровић-Његош.

5.5. Серија „Лексикони Његошевих дјела” обухватала би линвистички рјечник (свака ријеч у свакој потврди) с елементима енциклопедијског рјечника (реални коментар, антропоними, топоними и етноними) и културолошког (етнокултурни концепти, фразеолошке јединице, стилске фигуре). – Као први том предвиђен је *Лексикон Горскођ вијенца*, а као други – *Лексикон Шћейана Малођ. Свободијада и Ођледало србско* били би обрађени у трећем тому, али би претходно требало приредити критичка издања и разлучити Његошеве пјесме у *Ођледалу* од оних које нису Његошеве. Друге епске пјесме Његошеве требало би дати у прилогу. Четврти том „Лексикона” обухватио

би *Лучу микрокозма* и лирске пјесме. Круна лексикографског рада могло би бити ново, прерађено и допуњено издање *Рјечника Његошева језика* (СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 I–II).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- БАНАШЕВИЋ 1973: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Београд: Српска књижевна задруга, 1973.
- БАНАШЕВИЋ, Никола. О Његошевом десетерцу. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* XLVII и XLVIII/1–4 (1984, за 1981–1982): 3–16.
- БАНАШЕВИЋ 1993: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Седмо издање. Београд: Српска књижевна задруга, 1993.
- МАРОЈЕВИЋ 2004^a: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. Приредио Радмило Маројевић. Београд: Фонд истине, 2004.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило. Оригинални рукопис Његошеве пјесме *Ко си ти? – Филозоф. Ко си ти? – Астироном. / А ко ти? – Појейта. Чудновата друштва!* (критичко издање и пјесничка структура текста). *Српски језик* IX/1–2 (2004^b): 465–500. [Са факсимилом на стр. 501–502].
- МАРОЈЕВИЋ 2005^a: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2005.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило. Монолог владике Данила „Ђе је зрно клицу заметнуло...” (критика досадашњих тумачења и научно издање текста). *Радови / Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци* 8 (2005^b): 11–51.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило. Веролошка реконструкција у критичком издању *Горског вијенца*. *Зборник за српски језик, књижевност и умјетност* III–IV/3–4 (2006–2007): 11–53.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило. Учење о побочним акцентима и Вакернагелов закон о распореду енклитика. *Зборник Машице српске за славистику* 73 (2008): 267–281.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило. Његошева *Ноћ скуљба вијека*. *Дани Његошеви: 2010/2011*. Никшић: Књижевно друштво „Његош”, 2011^a, 131–172.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило. Ријечи с побочним акцентима: прозодијско-интонациона интерпретација текста *Луче микрокозма*. *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику* LIV/1 (2011^b): 101–114.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило Н. Ријечи с двоструким (главним и побочним) акцентима: прозодијско-интонациона интерпретација текста *Луче микрокозма*. *Јужнословенски филолог* LXVIII (2012): 49–69.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило Н. Развојни токови умјетничке поезије на српском језику (I): (од строге силабичке форме до комбинованог и слободног стиха). *Научни саставак слависта у Вукове дане* 42/1: *Интегрални лингвистички и екстралингвистички чиниоци у формирању и развоју српског стандардног језика* (2013): 35–52.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило. Субјекатско-објекатска инверзија и поетика „тамних мјеста”. (Тумачење двају стихова *Горског вијенца*: поругани олтар јазичеством / на милост ће окренут небеса! [2359–2360]). *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику* LVII/1 (2014^a): 49–68.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило Н. Монолог владике Данила „Ђе је зрно клицу заметнуло...” (критика досадашњих тумачења и научно издање текста). *Дани Његошеви:*

- 2013/2014. *Јубиларни зборник: 200-годишњица рођења Пејтра II Пејтровића Његоша* [На корицама: Јубиларни Дани Његошеви: 2013/2014. Двјестагодишњица рођења]. Никшић: Књижевно друштво „Његош” – Тверь: издатељство «Научная книга», 2014⁶, 72–120. [Прештампан рад Маројевић 2005⁶].
- МАРОЈЕВИЋ, Радмилу Н. Субјекатско-објекатска инверзија и поетика „тамних мјеста”. (Тумачење 25. стиха Његошеве оде *Нек се овај вијек жорди над свијема вјековима...*, посвећене „Праху Оца Србије”, а објављене уз прво издање *Горског вијенца*). *Петар Друџи Пејтровић Његош: Двјеста година од рођења (1813–2013). Радови са научног скупа: Подгорица, 31. октобар – 1. новембар 2013*. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 2014⁸, 221–235.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмилу Н. „Рачун” Вуковим женским пјесмама: (типови стиха у *Малој просјонародној славеносрпској пјеснарици*). *Октоих IV/5* (2014⁹): 65–109.
- МАРОЈЕВИЋ 2016^а: Петар II Петровић-Његош. *Луча микрокозма*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмилу Маројевић. Подгорица: ЦИД – Цетиње: Narodni muzej Crne Gore, 2016.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмилу Н. Народна српска пјеснарица (част втора, 1815) с текстолошког и версолошког становишта, двјеста година потом. *Октоих VI/7* (2016⁶): 85–114.
- МАРОЈЕВИЋ 2017^а: Петар II Петровић-Његош. *Биљежница*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмилу Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2017.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмилу Н. Издања и приређивачи *Горског вијенца*. *Бесједе о Његошу: зборник радова*. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 2017⁶, 220–327.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмилу Н. Његошева пјесма „Југ завија, разјари се море” с текстолошког и версолошког становишта: поетика жанра. *Српски језик XXII* (2017^в): 35–50.
- МАРОЈЕВИЋ 2018^а: Петар II Петровић-Његош. *Луча микрокозма. Горски вијенац. Шћепан Мали*. Основно издање. Ортографија и ортоепија. Редакција и коментар Радмилу Маројевић. Никшић: Будимљанско-никшићка епархија – Београд: Друштво за неговање Његошевог дела, 2018.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмилу Н. Духовно завјештање – Његошева пјесма у Тестаменту. *Српско језичко и књижевно наслеђе на просјору данашње Црне Горе. Српски језик и књижевност данас. Зборник радова са Дружбог међународног научног скупа одржаног у Подгорици 26–28. маја 2017*. Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 2019^а, 199–211.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмилу Н. Његошева пјесма у потпису („*Име ми је Верољуб ...*”). *Гласник Одјељења хуманиситичких наука 5 / Црногорска академија наука и умјетности* (2019⁶): 171–183.
- МАРОЈЕВИЋ 2020: Петар II Петровић-Његош. *Шћепан Мали*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмилу Маројевић. Подгорица: ЦИД – Цетиње: Narodni muzej Crne Gore, 2020. [У штампи].
- МАТИЋ, Светозар. *Наш народни еп и наш сјих: Огледи и сјудије*. Нови Сад: Матица српска, 1964: 321–355 (*Акцентаи у нашем сјиху*).
- ОС: *Огледало српско*.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Језичка тумачења у коментарима Његошева Горског вијенца*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1976.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *О језику Горског вијенца*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1990.

- СТЕВАНОВИЋ, Михаило, Радосав Бошковић. *Рјечник* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша]. Београд: Просвета, 1954. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књига шеста). [Додатни тираж: 1957].
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило и др. *Речник језика Пејтра II Пејтровића Њеџоша*. Књ. I. Београд: Српска књижевна задруга и др., 1983.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило и др. *Речник језика Пејтра II Пејтровића Њеџоша*. Књ. II. Београд: Српска књижевна задруга и др., 1983.

Radmilo Marojević

TEXTOLOGICAL ASPECTS OF STUDYING NJEGOŠ'S WORKS (CRITICAL, ACCENTUAL AND BASIC EDITIONS)

S u m m a r y

The paper describes the types of editions of Njegoš's works, types of textological notes and the content of monographs on the textology of a specific work and the nature of the lexicons of individual Njegoš's works. All editions are divided into critical, accentual and basic.

A critical or scientific edition has additional specific orthographic or orthoepic graphemes. Graphemes **ѣ** and **ѣ̣** are used orthographically next to the subsequent length mark (which indicates a diphthong). Prosodic reconstruction is given only in square brackets and orthoepically vowel graphemes are used for non-syllabic vowels, the consonant grapheme **ш**, the grapheme for non-syllabic *r* and an exponent for non-syllabic vowels and consonants with a weak pronunciation.

An accentual edition is also versological – it indicates caesura and a border between the second and third bars in an asymmetrical decasyllable.

A basic edition is essentially a scientific-popular edition. Accent, length and shortness of a vowel are placed in the text selectively while the raised mark for length without the accent indicates a diphthong pronunciation. Diphthongs are also indicated by an apostrophe or an apostrophe in a combination with iota.

The paper is primarily based on Njegoš's epic trilogy (the epic "The Ray of the Microcosm", the epic "The Mountain Wreath", the epic "Stephen the Little"), poems from the Notebook, Spiritual Legacy and on the poem *A night more precious than a century*.

Александар Милановић

ЊЕГОШ И СЛАВЕНОСРПСКА ТРАДИЦИЈА

Сажетак: У раду се истражују порекло и функција славеносрпских језичких црта у Његошевим делима. Акценат је стављен на анализу славеносрбизама (лексичких хибрида), неологизама (кованица) и конкуренцију славенизама, а питање селекције лексике смешта се у контекст хоризонта очекивања читалачке публике, те однос књижевнојезичког и културног центра и периферије. На крају рада анализира се и утицај Његошевог језичког израза на друге писце доситејевске славеносрпске епохе.

Кључне речи: славеносрпски језик, славенизам, славеносрбизам, неологизам, калк, конкуренција облика, класицизам.

1. СЛАВЕНОСРБИЗМИ КАО КЛАСИЦИСТИЧКО НАСЛЕЂЕ. Најпознатији и најпризнатији српски његошолози већ су веома прецизно пописали и протумачили кључне елементе славеносрпског језика у Његошевом изразу, почев од графичких и ортографских па до лексичких. Све славеносрпске црте Његошевог језика несумњиво су сведочанство и о значајном утицају пре свега српске класицистичке стилске традиције, а у извесној мери и сентименталистичке.¹ Доситејевски славеносрпски нанос стизао је, познато је, до Његоша преко учитеља Симе Милутиновића Сарајлије, али и преко лектире. Сарајлијин стилски утицај на Његоша подвукао је већ Светислав Вуловић (1953: 77–78) у првој већој Његошевој биографији, објављеној 1877. године према сведочењима Вука Врчевића, и истакао у њему дух класицизма и бег од сентиментализма:

Не може се знати чему је Сима све учио Рада, и како. Он је ту школу доцније сам наставио и попунио. Али су неки трагови Симине науке остали у најдоцнијим делима владиним, а то су: чврст, крепак стил, без мекости и нежности, поетски поглед на историју – нарочито српску – и класична митологија.

¹ О овоме в. Флашар 1997. На значај Његошеве класичне лектире из сопствене библиотеке пажњу скреће и Јелић (2018: 275). За наше излагање битно је истаћи да су у питању махом били преводи на руски језик (Јелић 2018: 276).

Класицистички утицај Сарајлијин на Његоша, прецизира даље С. Вуловић (1953: 78), не треба тражити на плану версификације – на којем је, сматрао је угледни књижевни критичар, пропао песнички покушај Лукијана Мушицког – већ на плану мотива и тема:

Један писац наш вели: кад је с Л. Мушицким у новој нашој литератури, као немогућан, онај правац у поезији који је хтео да на српски језик накалеми класичне форме, онда се појавио други који је у поезију мешао класичну митологију, као у накнаду за изгубљени класични калуп. Најбољи је претставник овога правца Сима. У том се покаткад и код Његоша види да је ђак Симин, али више у ранијим делима. Све на једно, Сима има много заслуге што је Његош ударио песничким путем.

Штета је што на овом месту, као ни на било којем другом у студији, С. Вуловић није препознао потенцијални Сарајлијин утицај и на песничку лексику Његошеву, као што бисмо, додајмо, и ми при анализи у корелацију морали довести и такав вокабулар код Л. Мушицког, нарочито када се у обзир узме да је и овога песника Његош високо вредновао. Коначан Вуловићев суд о српским класицистичким утицајима на Његошеву поезију прецизно одређује критичарев поглед на трагове утицаја С. Милутиновића и Л. Мушицког у оквиру специфичне периодизације песниковог стваралаштва:

Најпре је Његош певао својим природним даром. После је имитовао, пошто се упознао с класичним песницима великих литература. Затим је постао самосталан песник и прави уметник. У прво време свога певања – 1830–1840 – он није могао поћи за правцем ондашње уметничке поезије српске. А управо тада и не беше један правац, већ два; и још трајаше борба око њих; и пред сваким стајаше по једно име: Л. Мушицки и Сима Милутиновић. За Мушицким Његош није могао никако поћи. Није имао класичног образовања; а чисти дах српски, у коме је одрастао, није му могао никако улили укус за класичну поезију. Сима му је био свакојако ближи. Али ни за Симом није могао ићи чак до његова магловитог израза: у прво време му се то чинило високо, а после је видео шта је. Но у прво време држао је он за ту страну Симину да је сила и имитовао јој је покаткад бојажљиво и опрезно. То се види све до Луче микрокозма (Вуловић 1953: 89).

На Вуловићевом трагу су и савремена истраживања Душана Иванића, који осим класицистичких запажа и сентименталистичке утицаје у Његошевом стваралаштву, који су могли стићи преко поезије Павла Соларића (Иванић 2014: 161–162). Плодотворно је и Иванићево уочавање песничких веза између Јована Дошенивића и Његоша (Иванић 2014: 163), а оне би се могле потврдити и преко језичких веза на плану активирања славенизама код двојице песника (уп. Ранђеловић 2012; 2014). Иванић (2014: 163, 164) даље констатује да крајем 30-их година 18. в. Његош „пише пјесме пуне општих класицистичких орнамената”, које потврђују „везу са пјесничким кругом Лукијана Мушицког”. Закључак о утицајима Л. Мушицког на Његошеву поезију сасвим се разликују од некадашњих Вуловићевих: „Ако је на једној страни баштињених подстицаја био Мушицки (посебно као пјесник родољу-

бља), на другој је био Његошев учитељ Симеон Милутиновић, не само тиме што га је увео, како свједочи, у зрачне просторе, него и тиме што је пјесничкој ријечи дао свештени смисао повезивања генерација и обоготворења смртника” (Иванић 2014: 166).

Расправа о језику српског класицизма води нас директно на терен славеносрпског језика, нарочито ако судимо о графици, ортографији и лексици, али и о појединим карактеристикама фонетике и морфологије. Будући да је био владика црногорски, Његош је до танчина познавао норме рускословенског и српкословенског језика и руску духовну и световну културу, па бројне рускословенске, српкословенске и руске црте у његовом изразу не треба да чуде. Ако зато рускословенизме, српкословенизме, црквенословенизме и русизме оставимо по страни као лексику која је Његошу могла стићи и преко црквене лектире, произлази да вероватно најважнију потврду директних српских књижевних утицаја у Његошевом језику представљају *лексички славеносрбизми* тј. хибриди настали мешањем особина црквенословенског језика са српским народним.

2. СЛАВЕНОСРБИЗМИ И ИНТЕРТЕКСТУАЛНОСТ. У активирању славеносрбизама могла би се стога препознати и *интертекстуалности* као Његошев песнички поступак, јер је на вернакуларизацију црквенословенске лексике у владичинском песничком језику морао утицати израз песника савременика, смемо се усудити да кажемо С. Милутиновића Сарајлије и Л. Мушицког пре свих.² Без речника славеносрпског језика, који је у изрази, тешко је поуздано тврдити било шта у вези са лексичким утицајима и подстицајима који су Његошу стизали из српске литературе. Стога су многи изнесени судови положни сумњи. На пример, Бранислав Остојић (2010: 96–97) тврди да је на Његошев језик утицала иста литература као и на Вуков, а у њој је „језик писаца савременика им и претходника”, али одмах додаје у вези са Његошевом лектиром: „Додуше, врло ријетко из литературе језика предвуковског периода”. Овакав суд тешко је доказати, а чини се да Његошев језик и његово стваралаштво нуде другачије смернице истраживања, нарочито ако се чак и површно упореди лексика у, на пример, Његошевом и Доситејевом опусу. Утицај савременика, наравно, морао је бити јачи.

Тако је Његош смрт Л. Мушицког обележио песмом „Нелажни знак памети праху народољупца” која је датирана „у Бечу, 5. Јулија Србског 1837”, и која почиње стиховима:

Плач’те ви Музе, паде Гениј Рода!

² Уп.: „Заправо, будућа проучавања Петра Петровића Његоша све интензивније ће се суочавати са проблемом *експлицитне* интертекстуалности, па и читатности у његовој текстури (о имплицитној да и не говорим, мада је о њој већ писано!)” (Дамјанов 2010: 58). Оваква трагања све су чешћа. Б. Остојић (2010: 97), нпр., у Његошевом језику препознаје дијалекатске утицаје Милутиновићеве *Дике црногорске*.

Лица сад Србска кваси сузах вода.

Чињеница да је „Његош у Мушицком ценио значајног српског песника” (Милисавец 1986: 331) сведочи и о снажном утицају класицизма којем је средиште било у данашњој Војводини. Сматрамо, дакле, да је овде утицај књижевног центра, будуће Војводине, на књижевну периферију, Црну Гору, био несумњив. Са друге стране, потреба да се у пуном песничком сјају представи српском књижевном центру оличена је у Његошевом поклањању својих књига библиотекама Матице српске и Читалишта београдског.³

Песничким активирањем лексичких славеносрбизама Његош је истовремено правио двоструки отклон: према норми рускословенског, али и према норми српског народног језика, на којем је стварана богата писана традиција у Црној Гори. Број славеносрбизама у Његошевим песничким делима није занемарљив те се њихово активирање не може тумачити као пука језичко-стилска омашка. У питању је свестан Његошев избор, у којем хибриди добијају функцију стилема које уздижу израз, али не у сферу високог, резервисану за рускословенске облике, већ до сфере средњег стила. На основу података које нуди Светозар Стијовић (1992) у познатој монографији, у Његошевим песничким делима међу славеносрбизмима највише је именица (98), потом следи 18 глагола (*васкреснуџи, војрацаваџи, восхићаваџи се, восхичаваџи се, џнуцаваџи се, заблуђеџи, извољаваџи, изражаваџи, наказиваџи, џовџо-раваџи, џоџољоваџи, џремјењиваџи, раздраживаџи, савјеџоваџи, саџреџиџи, соврџиџи, соврџиџи се, уџлоџиџи се*), 16 придева (*беџчовјеџни, беџчојеџан, всемоџуџ, дрзак, једнородан, џравеџни, џросвјеџиџен, савјеџни, свеџјеџи, скленовидан, славенски, Славјанов, сџаковидан, џленовидан, човјекољубан, човјечески*) и један прилог (*беџчовјеџно*).

Међу хибридниим именицама има и властитих (*Арменска, Булџарија, Булџарин, Славенин*), а ту су и именице које су према својој семантици очекиване у Његошевој поезији (*боџословија, џриџјева, савјеџи, собраџа*). У сфери апстрактних именица, највише хибрида изведено је цсл. суфиксима *-осџи* (*беџчовјеџносџи*), *-сџиво* (*беџчовјеџиџиво, оџиачесџиво, Славенсџиво*) и *-џељ* (*џредвјеџиџаџељ, уздизаџељ*), али и рсл. суфиксом *-есџиво* (*соврџенсџиво, човјечесџиво*). Посрбљавање суфикса очито је у примерима славеносрбизама на *-иџиџе* (*џрибјеџиџиџе, сокровиџиџе*) и, нарочито, на *-је* тј. *-ње* (*биџе, блаџочиџе, виџење, влијање, внимање, воображење, восклицање, воскресење, восхиџиџење, восхиџчење, движење, дозволење, желање, заблуђење, заблуждење, завладање, заџочење, збиџе, знамење, значење, искушење, заблуђење, заблуждење, корабљекрушење, крвоџролиџе, мечџање, многобоџје, наказање, намјерење, наслађење, наслаждење, оџечесџивољубље, џадење, џјесноџјење, џознање, џокајање, џокољење, џокушење, џоџечење, џосџање, џосџуџање*,

³ Његош је Матици српској послао један примерак *Луче микрокозма* и пет примерака *Горскоџ виџенца* (Милисавец 1986: 426; Негришорац 2014: 265). Библиотеци Читалишта београдског Његош поклања десет примерака *Горскоџ виџенца* (Милановић 2019: 228–229).

йочийианье, йредвидjenje, йредсказанье, йредсйавljenje, йрезрение, йрейийианье, йресйуйление, йресйуйление, йривидjenje, йривиljenje, йридобйе, йровйе, йросвещйение, йрочийианье, разбиe, размищление, разумление, расйение, расйојанье, сажрешение, сажаление, славолюбье, сновидjenje, сражение, сйанье, сйворение, сйрансйивование, сйуйление, йворение, йечение, йруйе, удивление, усхиление, ухиление, хуление ичувсйивование). Наспрам њих, сасвим је мало хибридних именица са цсл. суфиксом -ије (збийије, йросвјещйеније, сйоразумјеније), па се чини да је и код Његоша, као и код многих других писаца из прве половине 19. века, процес посрбљавања прво захватио суфикс -ије, односно његову смену домаћим конкурентом.

3. ЊЕГОШЕВЕ КОВАНИЦЕ КАО ДЕО ДОСИТЕЈЕВСКЕ СЛАВЕНОСРПСКЕ ТРАДИЦИЈЕ.
Као и многи песници из прве половине 19. века који су били ослоњени на славеносрпски израз (Сима Милутиновић Сарајлија, Јован Дошенивић, Павле Соларић, Сава Мркаљ и др.), и Његош је ковао неологизме, вођен различитим стилским и версификацијским побудама. Многи од њих такође иду у сферу славенизама јер су сковани на црквенословенској бази. Према подацима које нуди С. Стијовић (1992), оваквих кованица је 69. Помало изненађујуће, међу њима сада је највише придева, њих 35 (*брзолейни, брзойечни, високосјајан, властйолубан, жоревидан, духокружан, злайносйол, злайосјајан, исйребни, корабљекрушан, лучесйни, мирољубни, мийроносан, мноғознайиан, йоземнородни, йознайиан, йойчини, йразноскийиан, йревјечий, йрекориснољубни, йрелијејовидан, йреойицирни, йресйолодржећи, йресйолодржни, йроницан, рабовидни, равночини, разий, сјајнобисйар, славослован, собрайски, сйрмойечан, йихоййечан, црнойечан, шйровласни*), следе 32 новосковане именице (*бесйидњак, боғоийадник, боғохранилица, брзолейносй, вообраз, Германска, жордовладац, жромейник, израза, кормач, кривосудник, лажицар, миросијашељ, нейосйојносй, очајаник, йодобило, йосланичесйво, йосредсйвеник, йрайойомак, йреблағосй, йревласник, йредсказа, йреможуће, йризнаносй, равновјесносй, разраза, райолубац, свесвјейије, Славјан, срдече, суйрусйиво, йицегайиц*), и по један глагол (*йревзилазийи*) и прилог (*йреодважно*). И међу придевима и међу именицама истиче се велики број сложеница налик на калкове са грчког, али је међу њима и једна из категорије тзв. императивних сложеница (*лажицар*), карактеристичних за српски народни језик, изразите експресивности.

Посебан статус у односу на наведених 69 неологизама заслужују Његошеви калкови са руског језика, направљени према обрасцима из Гнедичевог превода *Илијаде: руменообраз, сйоййелачни, йврдосйјен* (Стијовић 1992: 201, 215, 217). Наравно, С. Стијовић је пре готово 30 година у својој монографији међу Његошеве кованице сврстао све славенизме за које није нашао потврду у постојећим речницима или их је тамо нашао одређене као кованице. За многе од њих основано можемо сумњати да су се у „предвуковској” писме-

ности појавили и пре Његошевих дела, за шта назнаке нуди већ С. Стијовић. Тако се за лексему *бесконеџе* констатује: „Облик је проглашен кованицом због тога што га од свих дела лексикографске литературе коришћене приликом израде овога рада доноси једино РСКНЈ, и то на основу два примера: Симе Милутиновића Сарајлије, из лирских песама, и овог Његошевог” (Стијовић 1992: 142). Уз лексему *восклик* читамо: „За модел му је, уосталом, могао послужити и лик *усклик*, који РЈА у нашем значењу бележи из Милутиновићеве Пјеваније црногорске и других каснијих извора, чија се русификација постиже лако - заменом *ус-* са *вос-*” (Стијовић 1992: 154). Очито је да су се поједине од Сарајлијиних кованица прелиле и у Његошеву поезију, а на будућим истраживачима је да утврде путеве и судбине и других песничких кованица, како утицаје песничких предака на Његоша (и остале песнике) тако и Његошеве утицаје на друге песнике склоне лексикотворству.

4. КОНКУРЕНЦИЈА СЛАВЕНИЗАМА КАО ТИПИЧАН СЛАВЕНОСРПСКИ ПОСТУПАК. На основу примера типа *движеније* : *движење*, *ѿпознаније* : *ѿпознање*, *ѿокајаније* : *ѿокајање*, Слободан Реметић (2014: 85) извео је закључак о мотивацији за појаву појединих Његошевих лексичких конкурената међу славенизмима: „Иза адаптација, понародњавања, хибридизација и других измена, прекрајања и преправљања славенизама често стоји метрика, генератор мноштва лексичких минималних парова”. Оценио је потом и језичку и стилску функцију славенизама у Његошевом песничком тексту: „Код Његоша су сви ти славенизми, а има их уистину у изобиљу, маестрално одиграли намењену им улогу: на до данас најбољи могући начин попунили су лексичку празнину народнога говорног идиома и омогућили песнику да искаже најтананија лирска осећања и најдубља филозофска промишљања, да понајвише узлети у српској књижевности уопште” (РЕМЕТИЋ 2014: 86).⁴ Реметићево логично објашњење о узроцима конкуренције славенизама, међутим, покрива само један број примера, код којих се у опозицији налази различити број слогова у речима. Најбољу илустрацију представља трочлани низ *наказ* : *наказа* : *наказање*. Занимљивије питање у вези с мотивацијом отвара други тип конкурената, у којима је број слогова исти. Само међу Његошевим славеносрбизмима има више таквих фонетских дублета, које можемо поделити у две групе. У прву групу ишли би дублети: *заблужђење* : *заблуждење* и *наслађење* : *наслаждење*. Прва форма у њима је ближа народном језику будући да се наспрам црквенословенске групе /*žd*/ налази српско народно /*đ*/, те би се стога друга могла сматрати стилски обележенијом. Другу групу чине дублети *ѿресѿуїлење* : *ѿресѿуїљење* и *ѿривидјење* : *ѿривѿиђење*, у којима су процеси диси-

⁴ На истом месту се говори и о тематској условљености активирања и фреквенцији славенизама: „Сасвим је, разуме се, прозирна тематска условљеност славенизама у Његошевој поезији. Њих практично и нема у десетерачким остварењима испеваним у духу народне епске поезије” (РЕМЕТИЋ 2014: 85). Уп. још и Ћупић 1988 и Марковић 1988.

милације условили нове књишке форме без додатне стилске маркираности. Наведена четири пара конкурената стога не воде решењу проблема, који смо и раније покретали на другачијој грађи (Милановић 2014).

У трагању за одговором не помаже превише ни проширени контекст Његошевих конкурентских форми славенизама, нпр. оних са различитим рефлексима вокализације полугласника (срп. *а* : рус. *о*) у префиксима (*васкреснуџи* : *воскресење*, *воображење*, *войрацаваџи*, *восклицање*; *савјеџи*, *савјеџни*, *савјеџоваџи*, *саџрешење*, *саџрјеџиџи*, *сажаљење* : *собрађа*, *совршенсџиво*, *соврџиџи*, *соврџиџи се*, *сокривиџије*) или оних са различитим рефлексом пс. *тј (*восхићаваџи се* : *восхиџијење* : *восхицаваџи се* : *восхиџење*). Питање мотивације остаје отворено и за сада се може говорити о конкуренцији различитих типова славенизама као типичном славеносрпском поступку, али је у њему тешко увек препознати стилски поступак. Биће, наиме, да је он био условљен и језичком несигурношћу писаца епохе, која се потом усталила као манир.

5. Хоризонт очекивања славеносрпске читалачке публике. Чувањем особина славеносрпског језика, грађијско-ортографског система његовог пре свега, Његош је испуњавао хоризонт очекивања целокупнога српског црквеног клира, али и доминантне струје књижевне публике у књижевном центру. Не треба заборавити да је Његош објављивао своју поезију у престижним српским часописима (*Српском леџоџису*, *Српском народном лисџу* Теодора Павловића, *Скороџечи*), те да су његова штампана дела одмах наишла на добар пријем у књижевним центрима.⁵ То је највидљивије управо на основу односа Матице српске према Његошевим делима, на основу Његошевог чланства у Матици српској, а потом и на основу његовог чланства у Друштву српске словесности. Кључне српске научне, културне и образовне институције, познато је, биле су у почетку неупоредиво више доситејевске језичке и културне оријентације но вуковске. Из те перспективе на значају добијају комплименти који су стизали на рачун Његошевог дела. „Захваљујући управо Теодору Павловићу – пише Иван Негришорац (2014: 263) – Летопис, а и Матица српска, успоставили су веома блиске односе са Петром II Петровићем Његошем”. Уредник летописа Т. Павловић у *Српском леџоџису*, „частици 39.” и „частици четвртој” за 1834. годину, пише прву рецензију Његошевог *Пусџињака џеџинскоџ*, штампаног на Цетињу 1833, и прву забележену реакцију на Његошево књижевно деловање. Осим одушевљења за покретање „штампаре” у Црној Гори, Т. Павловић показује и одушевљење Његошевим делом. Додуше, уредник не пише пуно о језику дела, већ само указује на ње-

⁵ Није сасвим тачно запажање С. Вуловића (1953: 90) о првој фази Његошевог певања: „Није чудо што је Његош у овом времену остао непознат. Његове песме у ондашњим часописима примане су без пролога и еполога – иако кашто на прво место из почаста према владици – док се тамјан палио далеко мањим силама”.

гову народну версификацијску основу, видљиве утицаје и бекство од школских шаблона:

Све у стихови и то десетосложни, по начину народњи наши песама, духомъ Г. Симе Милутиновича списано. Чувство народности, силна фантазія у духу, кои школскимъ правилами себе ограничити не да, но выше природновыпрена своя осеѣанія слѣдуе и тихобурно твори и разтвара, карактерізираю стихотворенія ова (Павловић 1834: 141–142).

Битно је, међутим, истаћи афирмативност тона у *Срѣском леѣойису* Матице српске, као и спремност и институције и њеног гласила да отвори своја врата Његошу. Тако је у *Срѣском леѣойису* под уредништвом Т. Павловића, у књизи 43. и „части второј” за 1838, објављен „Санъ на Божићъ (Алегорія т. е. примѣна)”, Његошева проза преузета из Милутиновићеве *Пјеваније* без напомене о Његошевом ауторству, а потом и песма „Вечерня молитва”, такође без ауторовог потписа, исте године у књизи 44. и „части трећој” (Ковачек 2003: 498–499). За даљу расправу битно је истаћи да се осим типичних славеносрпских црта, у прози „Сан на Божић” појављују и црте својствене за српске говоре у Црној Гори: ђе (81), гледат’ (81), чоекъ (81), прегледат’ (82), уфати (82), жалит’ (83), приказыват’ (83), ђе (83). Истовремено, песма „Вечерња молитва”, чије је ауторство непоуздано (Негришорац 2014: 264),⁶ сведочанство је и о утицајима српских говора у Војводини на Његошев песнички језик: Коју вѣрне слуге гледе (68), О ты, коју онъ найволе (68), али и о присуству лексичких славеносрбизама, лексема *восхищѣење* и *човечесѣво*: Струіомъ блага восхищєня (67), О да чисте човечества / Любве сунца зракъ тай жаркій (69).

Конечно, високи углед који је Његош имао у Матици српској потврђује и „Слово Петру II. Петровићу Њгошу, господару Црне Горе и Брда”, које је у *Срѣском леѣойису*, књизи 85. и „части I.” за 1852. написао Јован Суботић, уредник часописа и писац који је са променом стилске позиције од класицизма ка романтизму променио и сопствени језички израз од доситејевског ка вуковском (Милановић 2014).⁷ Иако је већину текста посветио биографским детаљима, те политичком и државном деловању Његошевом, суштину Суботићеве оцене Његошевог песничког стваралаштва чини исказ:

Али онъ се появио и на другомъ полю; онъ се блиста и као великій Пѣсникъ србскій. Три су већа дѣла изышла изъ пера безсмертногъ овогъ Пѣсника: „Луча Мѣрокосма“, „Горскій Вѣнацъ“, – и „Лажный царъ Шѣпанъ“ (Суботић 1852: 35).

⁶ Б. Ковачек (2003: 499) сматра да је у питању „Његошева песма објављена без потписа”.

⁷ Суботићево слово постало је основ за новија изучавања и вредновања Његошевог опуса у 19. веку: уп. Вуловић 1953: 79, 80, 86. Овај Суботићев текст данас се вреднује као „извесно освежење” у односу на постојећу уредничку праксу у *Срѣском леѣойису* (Миличавац 1986: 698). Одлично сагледавање значаја Суботићевог слова даје Негришорац 2014.

Суперлативност у оцени наглашена је вредновањем Његошевих дела која сматра највреднијим: „А я придаємъ Горскомъ Вѣнцу Малогу Шћепана, и велимъ: да оба ова дѣла принадлеже у брой найизврстниѣга, што є духъ людскій ма гдѣ у свѣту произвео!” (Суботић 1852: 37). У опис и вредновање Његошевог језика, међутим, Суботић није залазио.⁸

Његошева позиција у часописима из књижевног центра налазила се по правилу у окружењу односно контексту оних писаца којима доситејевски славеносрпски израз није био стран, макар на плану високе, интелектуалне и песничке лексике. Тако је Т. Павловић у *Срѣском народном лисѣу*, покренутом 1835. године, објављивао поред Његошевих још и песме Јована Рајића, Саве Мркаља, Лукијана Мушицког, Симе Милутиновића Сарајлије, Јована Хаџића, Василија и Јована Суботића (Милисавец 1986: 575). И *Пеџиѣанско-будимски скорошечка* Димитрија Јовановића, покренут 1842. године, повезује књижевне опусе Његоша, Милоша Светића и Јована Стерије Поповића, иако се напореда са њима појављују и текстови другачије језичке оријентације, од Вука Караџића па до Богобоја Атанацковића и др. (Милисавец 1986: 589).

У сличан контекст Његош је смештан и у Матици српској. Јован Ђорђевић је Матици 1858. године предложио систематско издавање целокупних Сарајлијиних, Његошевих и Стеријиних дела, до чега у овој кући ипак није дошло (Милисавец 1986: 656, 731, 739, 752).

6. ЊЕГОШЕВ УТИЦАЈ НА ДОСИТЕЈЕВСКУ СЛАВЕНОСРПСКУ ПРОДУКЦИЈУ. О великом угледу који је Његош стекао у Матици српској сведочи и песма „Поздрав Высокопреосвештеноме Господину Петру Петровићу Њгошу II. Митрополиту и Владици Црногорском’ и Брдском’”, написана „Одъ стране младежи Славо-ілірске дана 31. Декемвра 1836. у Бечу”, а објављена у *Новом срѣском лейѣоису* под уредништвом Т. Павловића, у књизи 42. и „части првој” за 1838. годину. Песму је заправо написао Мато Топаловић, а потписао је псеудонимом Родољуб Зденчанин (Милисавец 1986: 333). Он је „рођен у Зденцима у Славонији 1812, а умро је у Градишту 1862. Био је католички свештеник, убеђени илирац, песник родољубивих стихова и скупљач народних песама” (Ковачек 2003: 498). Славонац Топаловић песнички поздрав Његошу поводом његовог доласка у Беч крајем 1836. године пише сасвим у доситејевском славеносрпском тону, почев од графије и ортографије, фонетских карактеристика (серце 94), преко морфолошких одлика (по персыхъ 94, изъ устыхъ 95, рукам’ 95, пуно чувствама такими 95, у грудихъ 96), све до избора карактеристичних лексичких славенизама (желанѣ 94, почитанѣ 95). Већ сама чињеница да католик Славонац пише песму сасвим у духу позног славеносрпског, доситејевског језика заслужује пуну пажњу, али још више нас мора привући и несумњив утицај Његошевог језика у песми. Песник Топаловић, наиме, има и ове стихове:

⁸ На остале текстове *Срѣског лейѣоиса* у којима се помињу Његошеве књижевне делатности пажњу скреће НЕГРИШОРАЦ 2014: 264.

Већ нам с' по персыхъ желанѣ просуло
 Виђети славногъ Тебе Сунце Рода. (94)
 Теръ позри амо ђено радосными
 Держимо рукама' : овде, овде бје,
 Овд' серце пуно чувствама такими (95)
 Што гођ са Твогъ се срећомъ Рода слаже
 Бож'я у томъ Те ведла рука света ! (95)

Облици *виђети*, *ђено* и *шио гођ* у Топаловићевој песми сведоче о опонашању Његошевог језика као интертекстуалном поступку, а тиме и о обрнутом смеру језичког и културног утицаја – од периферије према центру.⁹ Ушавши у доситејевски славеносрпски текст једнога Славонца, настао 1836. године, ови ијекавски облици продубили су значајно питање које се тек у последње време на широкој основици покреће у истраживањима Исидоре Бјелаковић, а то је питање доситејевскога језика на периферији, посебно у Црној Гори.

У трагањима за одговорима на питања функционисања славеносрпског језика у ијекавској средини, не само у Црној Гори него и у Босни, Херцеговини, Крајини и другим срединама, и двосмерни процеси интертекстуалности – од центра према периферији и од периферије према центру – видели смо на Његошевом примеру, не смеју бити запостављени при будућим анализама. Интертекстуалне везе у анализама лексике у Његошевом песничком језику, додајмо на крају, тек треба пажљивије истражити, а два главна правца таквих истраживања водили би несумњиво ка поетском изразу Симе Милутиновића Сарајлије и Лукијана Мушицког.

7. Закључак. Иако понегде засићен лексичким славенизмима и у поезији и ван ње, Његошев језик био је у основи народни, а за потпуно смештање у прво клеветани а потом повлашћени простор „вуковаца” Његошу је недостајао само прелазак на Вуков грађијско-ортографски модел. Прелазак на Вукову ћирилицу у књизи *Кула Вуришића и Чардак Алексића 1847. године* (Беч, 1850) и Стојковићево издање *Лажног цара Шћейана Малоџ* (1951) оцењен је у литератури као „конкретна подршка Вуковој ортографској реформи” (Ковачевић 2014: 177). Ипак, поједини Његошеви поступци у селекцији и генези песничке лексике, ређе довођени у истраживачки фокус, сведоче да је Његош био дубље везан за славеносрпску традицију но што то показује пука констатација о активирању славенизама. Поступци активирања славеносрбизама, грађења неологизама од црквенословенске грађе и наглашене конкуренције славенизама наведену тврдњу најбоље илуструју. Узроке за ове поступке ваља препознати пре свега у књижевном утицају српске класицистичке поезије и педагошком утицају Симе Милутиновића Сарајлије, али и у Његошевој

⁹ Када сведочимо о рефлексима јата, нажалост, чување графеме <ђ> у етимолошком положају у славеносрпском правопису омета прецизност и поузданост оваквих анализа. Уп. Његошев пример из прозе „Сан на Божић”: прекрасно обучена дђвјойка (82).

жељи да се језичко-стилски приближи централним струјањима у књижевном центру. Да је књижевни центар прихватио великог песника, најбоље сведоче примери опонашања Његошевог језика и стила, као што је то учинио песник Мато Топаловић у песми „Поздрав високопреосвештеноме господину Петру Петровићу Његошу II, митрополиту и владици црногорском и брдском”, објављеној у Матицином *Новом српском лејџојису* за 1838. годину, под уредништвом Теодора Павловића.

ЛИТЕРАТУРА

- Вуловић, Светислав. Петар Петровић Његош. *Кријишке и огледи*. Београд: Ново поколење, 1953, 73–101.
- ДАМЈАНОВ, Сава. Његош као читалац. *Њеђошев зборник Мајице српске* 1 (ур. Александар Младеновић) (2010): 57–61.
- Иванић, Душан. Његошеви аутопоетички искази у оквирима српске пјесничке традиције. *Њеђошев зборник Мајице српске* 2, Споменица о двестогодишњици Његошевог рођења (гл. и одг. ур. Миро Вуксановић) (2014): 159–167.
- Јелић, Војислав П. Све природа снабд’јева оружјем: Поводом књиге Мирона Флашара *Њеђош и анићка*. *Њеђошев зборник Мајице српске* 3 (гл. и одг. ур. Миро Вуксановић) (2018): 273–279.
- Ковачевић, Милош. Његошев однос према српском језику. *Њеђошев зборник Мајице српске* 2, Споменица о двестогодишњици Његошевог рођења (гл. и одг. ур. Миро Вуксановић) (2014): 169–179.
- Ковачек, Божидар (прир.). *Црногорске и њиморске шеме у њрвих сјо бројева Лејџојиса Мајице српске: фойџојиски колаж*. Нови Сад: Матица српска, 2003.
- МАРКОВИЋ, Милош. Родољубива и слободарска лексика у колима Горског вијенца. Слободан Симоновић (ур.). *Слободарство у Њеђошковом делу*. Крушевац: Народна библиотека и Друштво преводилаца, уметника и научних радника, 1988, 78–87.
- МИЛАНОВИЋ, Александар. *Језик Јована Суботића*. Београд: Филолошки факултет – Чигоја штампа, 2014.
- МИЛАНОВИЋ, Александар. Решетар као тумач и приређивач Његошевих дела. Јасмина Грковић-Мејдор, Виктор Савић (ур.). *Српски молијтевик: сјоменица Милану Решејару: 1512–1942–2012*. Београд: Српска академија наука и уметности, 2016, 103–110.
- МИЛАНОВИЋ, Александар. Текстолошки и редакцијски поступци Радмила Маројевића у издању Његошеве *Биљежнице*. *Српски језик XXIII* (2018): 115–130.
- МИЛАНОВИЋ, Александар. *Вуков век*. Београд: Чигоја штампа, 2019.
- МИЛИСАВАЦ, Живан. *Историја Мајице српске: I део: 1826–1864*. Нови Сад: Матица српска, 1986.
- НЕГРИШОРАЦ, Иван. Рецепција Његошевог дела на страницама Матициног *Лејџојиса* (1831–1852): прилози Теодора Павловића и Јована Суботића. *Њеђошев зборник Мајице српске* 2, Споменица о двестогодишњици Његошевог рођења (гл. и одг. ур. Миро Вуксановић) (2014): 253–279.
- ОСТОЈИЋ, Бранислав. Књижевни језик Петра II петровића Његоша и Вуков модел књижевног језика. *Њеђошев зборник Мајице српске* 1 (2010): 95–102.
- ПАВЛОВИЋ, Теодор. Пустиняк Цетински. *Сербскій лејџојисъ* 39/4 (1834): 140–142.

- РАНЂЕЛОВИЋ, Ана. Фонетски аспект славенизама у поезији Јована Дошеновића. *Језици и културе у времену и простору I* (ур. Снежана Гудурић). Нови Сад: Филозофски факултет, 2012, 445–452.
- РАНЂЕЛОВИЋ, Ана. Творбена структура именица у поезији Јована Дошеновића. *Наш језик* 45/3–4 (2012): 89–104.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. Вук и Његош на стази богаћења лексичког фонда српског језика. *Његошев зборник Мајнице српске* 2, Споменица о двестогодишњици Његошевог рођења (гл. и одг. ур. Миро Вуксановић) (2014): 79–88.
- СТИЈОВИЋ, Светозар. Његошеве кованице. *Научни састајанак славистија у Вукове дане* 18/2 (1990): 469–474.
- СТИЈОВИЋ, Светозар. *Славенизми у Његошевим њесничким делима*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1992.
- СУБОТИЋ, Јоаннџ. Слово Петру II Петровићу Њгошу, господару Црне Горе и Брда. *Сербскій лѣтнійсь* 85/ 1 (1852): 20–42.
- ЋУПИЋ, Драго. Хероичка лексика у 'Посвети праху оца Србије'. *Слободарство у Његошевом делу* (ур. Слободан Симоновић). Крушевац: Народна библиотека и Друштво преводилаца, уметника и научних радника, 1988, 27–32.
- ФЛАШАР, Мирон. *Његош и антика*. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 1997.

Aleksandar Milanović

NJEGOŠ AND SLAVONIC-SERBIAN TRADITION

S u m m a r y

The paper investigates the origins and sources as well as the role and function of Slavonic-Serbian linguistic traits in the works of Petar Petrović Njegoš. The analysis focuses on the Slavonic-Serbian lexical hybrids, neological formations and coinages and the competition among Slavonic lexemes. Lexical selection is viewed from within the context of readers' expectations and believed to be the issue that was directly affected by the relations that existed between central and peripheral tendencies in literature, language and culture. Finally, the paper examines how Njegoš's expressive language affected other authors of the Dositejan and Slavonic-Serbian period.

Исидора Бјелаковић

ЭЛЕМЕНТИ СЛАВЕНОСРПСКОГ У ЈЕЗИКУ ЊЕГОШЕВИХ ПИСАМА

Сажетак: У раду се региструју и анализирају славеносрпски књижевнојезички елементи заступљени у писмима Петра II Петровића Његића, насталим у периоду 1830–1841. (према издању Душана Вуксана из 1940. године). Поред утврђивања зависности употребе књишких језичких наноса од социолингвистичких фактора (социјалне стратификације учесника у преписци) и тематско-структурне устројености текста, у раду се анализира и степен заступљености наведених елемената на хронолошкој оси. Посебна пажња посвећена је и утврђивању структурног модела Његићевих писама (средњовековног или модерног).

Кључне речи: епистографија, славеносрпски језик, Петар II Петровић Његић.

1. Увод. Посматрано оком дијахроније, сачувана кореспонденција, као јединствен вид интеракције, без обзира на то да ли је реципрочна или једносмерна, од својих почетака до краја доистандардне епохе развоја једног књижевног језика представља извор од непроцењиве вредности не само за лингвистичка него и за социокултурна и историјска истраживања различитих профила (в. Ћирковић – Михаљчић 1999: 529–532; RHIANNON WILLIAMS 2001: 3; DEL LUNGO CAMICCIOTTI 2014).¹

1.1. Корени епистоларног жанра везују се за античку реторику и учења Коракса, Тисије, Горгије, Платона, Аристотела, Хермогена Таршанина, Цицерона и Сенеку, а традиција писања официјелних писама према посебним формуларима своје почетке налази у Старом Риму (ŠKILJAN 1996: 66; ПАВЛОВИЋ

¹ Иако филолошка истраживања епистографије почињу у 19. веку, тек у рецентнијој литератури већа пажња почиње да се посвећује анализи генезе и развоја овог жанра, при чему у њој посебно место има кореспонденција у Европи током 18. века. Не без разлога. Управо тада овај тип комуникације у социокултурном смислу постаје најпроминентнији вид интеракције међу људима (BOUREAU – CHARTIER 1991; према DEL LUNGO CAMICCIOTTI 2014: 18; RHIANNON WILLIAMS 2001: 2; 13–14).

2006: 8; 2013: 344–345; АВРАМОВИЋ 2009: 79–101; DEL LUNGO CAMICIOTTI 2014: 23–26).²

Мада су се односили пре свега на говорени језик и јавну језичку комуникацију, одговарајући елементи античке реторике током средњег века бивају преузети, модификовани и транспоновани на писани вид изражавања и комуникације, што представља последицу друштвено-политичких промена и конституисања нових држава, пониклих након пада Западног римског царства 476. године. На овај начин, простор за јавну комуникацију на агограма и у сенату био је замењен владарским канцеларијама – видом писаног посредништва између речи владара (неретко неписменог) и адресата. Суверену је овим омогућено укључивање у „јавну језичку комуникацију”, што је временом наметало потребу за инаугурацијом општеприхваћеног модела писаног вида комуникације, и довело до развоја тзв. *ars dictaminis* (вештине састављања писама) (PERELMAN 1991: 97; ПАВЛОВИЋ 2013: 344).³ Најстарији средњовековни сачувани трактат овог профила, посвећен структурном уобличавању формалних писама у прози (постојала су и она у стиху), утемељен је у 11. веку у Италији и подразумева четири основна домена: 1. поздрављање и увод (*exordium*), 2. наративни део – разлог за писање са релевантним подацима (*narratio*), 3. молбу/захтев/жељу (*petitio*) и 4. закључак (*conclusio*) (RHIANNON WILLIAMS 2001: 25; 34).⁴

Фундаменти савремених епистоларних форми постављени су, дакле, током средњег века да би у раном модерном добу (15–16. век) постали део јавне или приватне језичке комуникације (чак и међу неписменима).

1.2. У српски средњовековни културни круг узорни дипломатички формулари стижу у владарске канцеларије и са истока (из Византије) и са запада (пре свега у приморске области и Босну) (СТАНОЛЕВИЋ 1933: 4; СОЛОВЈЕВ – МОШИН 1936: I–III; LXXXVIII–XCIII; ПАВЛОВИЋ 2013: 346).⁵

Упркос униформности основне структуре писама, мултифункционалност овог жанра иницирала је временом појаву низа поджанрова – од религиозних

² Аристотеловски троделни систем *јавне језичке комуникације* (реторички, логички и поетички) наставио је да живи и у новим *писаним* жанровима средњовековне Европе, те се реторички домен везао за сферу вероватног (политички, административни, правни, публицистички стил), логички за сферу истинитог (научни стил) и поетички за сферу виртуелног (белетристички стил) (ПАВЛОВИЋ 2013: 342).

³ Наглашавајући неадекватну употребу наведеног термина, S. Rhiannon Williams (2011: 25) истиче да је реч о процесу структурирања било којег писаног дискурса, не само писама.

⁴ Наведени елементи често су варирали и бивали елаборирани (PERELMAN 1991: 100–105; PATTERSON 1995: 27; RHIANNON WILLIAMS 2011: 35). На пример, у 11. веку монах Алберих из самостана Монте Касина, који се често у литератури сматра зачетником структурне концептуализације писама, саставља трактат *Breviarum de dictamine*, постављајући *exordium*, *narratio*, *argumentatio* и *conclusio* као компоненте писама, да би потом Адалбертус Самаританус, полазећи од социјалног статуса учесника у преписци, писма поделио на она високог, средњег и ниског стила (PERELMAN 1991: 100–105).

⁵ „Посебан значај у популаризацији западних формулара на српски језички простор имао је Дубровник” (в. ПАВЛОВИЋ 2013: 346).

епистолара, преко средњовековне пословно-правне кореспонденције, седамнаестовековне научне и публицистичке преписке до приватних писама (RHIAN-NON WILLIAMS 2001: 25; DEL LUNGO CAMICOTTI 2014: 17–18). Они у српски културни круг продиру у етапама, територијално, хронолошки и социјално неуједначено, што би тек детаљнија анализа сачуване рукописне документације требало да аргументује и потврди.

Док су српски *средњовековни* пословноправни документи били засновани на три компонентне –

(1) на *ѿроѿоколу* (*инвокацији* – призиву божијег имена, *интитулацији* и *инскрипцији* – именовању адресанта и адресата, *девоцији* – одразу божанске воље („по милости божијој”), *салутацији* – поздраву, и *аренги* – моралној мотивацији за издавање списка),

(2) на *ѿексѿу* (*промулгацији* – ознаци јавности и легитимности („да је ведомо свакому човеку”); *експозицији* или *нарацији* – конкретној мотивацији, тј. догађајима који су изазвали стварање акта и молби, и *диспозицији* – пропозитивном садржају писма), и

(3) на *есхаѿоколу* (*короборацији* – закључној потврдној формули, *апрекацији* – призиву благослова божијег, *санкцији* за прекршитеља договора, навођењу имена *сведока* и *хронотопу* – месту и времену, потпису и печату) (в. Соловјев – Мошин 1936: LXX–LXXI; Шаркић 1996: 8; Павловић 2006: 8–9; 2013: 346)⁶ –

савремена епистолографија, утемељена такође на трокомпонентној структури, у извесном смислу одступа од овог модела и подразумева: 1. увод, 2. тело и 3. крај писма. *Увод* омогућује читаоцу да на одговарајући начин контекстуализује садржај писма. Састоји се од (1) главе (адресе адресанта (факултативно) и датума), (2) адресе примаоца, (3) поздравне формуле и (4) разлога за писање. *Тело* писма јесте најдужи и централни део у којем се наведени разлог елаборира (уз могућност експлицирања очекиваног исхода, решења, циља и сл.). *Завршна формула* зависи од статуса и односа међу учесницима у преписци и подразумева (1) потпис (са факултативном идентификацијом локације) и (2) опроштајну формулу (PATTERSON 1995; SVIATUK 2015). Наведене компоненте писама представљају елементе његове инхерентне структуре који су даље могли варирати у зависности од различитих фактора – односа међу кореспондентима, друштвено-политичких околности, моде и др. – па најпре говоримо о приватним и пословним писмима, у чијим се оквирима наставља структурно, стилско и језичко раслојавање (PATTERSON 1995: 256–258).⁷

⁶ Требало би нагласити да распоред појединих компоненти (у теоријском смислу) варира међу ауторима те, на пример, Шаркић – за разлику од наведене структуре – аренгу, короборацију и санкцију укључује у текст (1996: 8), док Соловјев и Мошин аренгу сматрају прелазним сегментом од протокола ка тексту (1936: LXXI), и сл. Поред тога, структура српских пословноправних средњовековних докумената варира је те се у њима наведени елементи не појављују доследно (в. СТАНОЈЕВИЋ 1933).

⁷ На пример, структура молбе за помиловање (као поджанра пословног писма) подразумева следеће компонентне (обавезне – о и факултативне – ф): 1. поздрављање – општу

2. Будући да епистографија највероватније задира у саме почетке оригиналног стваралаштва људског друштва уопште (в. PETRUCCI 2008; према DEL LUNGO CAMICOTTI 2014), дијахронијска проучавања језичких карактеристика писама отварају врата ка реконструкцији не само хронолошких оквира кореспонденције, како пословне тако и приватне, њеног развоја и смене појединих епистоларних форми⁸, него и ка утврђивању зависности структуре епистоларног дискурса од општег друштвено-политичког, културног и цивилизационог развоја датог друштва, те односа типа језика и социолингвистичких фактора (социјалне стратификације учесника у преписци) и тематско-структурне устројености текста. У том смислу, епистоларна грађа, на пример, представља драгоцен корпус приликом реконструкције говореног језичког израза (приватна писма) или пак развоја конвенционалних форми, етикетирања и сл. – у пословној преписци (DEL LUNGO CAMICOTTI 2014: 18–20). Поред тога, епистоларни опус једног адресанта, што представља тежиште овог истраживања, омогућује увид у идентификацију разлога за замену језичког кода у зависности од друштвеног статуса адресата, али и односа адресанта према њему (дистанцираног или фамилијарног, пословног или интимног, и сл.).

2.1. У овом раду анализиран је језик писама Петра II Петровића Његоша (према издању Душана Вуксана из 1940. године) с обзиром на степен присуства славеносрпских књижевнојезичких елемената у њима. Поред утврђивања зависности употребе књишких језичких наноса од социолингвистичких фактора (социјалне стратификације учесника у преписци) и тематско-структурне устројености текста (о којој је било речи у претходним поглављима) у раду се анализира и степен заступљености наведених елемената на хронолошкој оси. Посебна пажња посвећена је и утврђивању припадности Његошевих писама једном од два могућа структурна модела – средњовековном или модерном.

Корпус за анализу представљало је педесет писама насталих у периоду од 22. 11. 1830, дакле од времена непосредно након Његошевог преузимања управе над Црном Гором, до почетка 1841. године:

1. П 1 1830: *Писмо Јеремији Гаџићу*, руском вицеkonzулу у Дубровнику, 22. 11. 1830.⁹
2. П 2 1830: *Писмо Бјелојављихима*, 23. 11. 1830.

формулу официјелног етикетирања (о); 2. тело молбе: а. податке о историји проблема у контексту који ће изазвати позитивну реакцију реципијенса (ф), б. предзахтев/молбу, којом се реципијент припрема за предстојећи захтев/молбу (ф), в. молбу (о), г. изразе захвалности на разумевању и стрпљењу, уз наду о позитивној одлуци и благосиљање (ф), формулу за затварање писма и потпис (о) (MASON 2011: 114).

⁸ Као што је речено, писмо је писана форма која се развила и нашла своје место у различитим жанровима потоњих времена – жанровима пословно-правног, приватног, књижевно-уметничког профила (епистоларни романи – од 17. века) и др. (в. RHIANNON WILLIAMS 2001: 3; DEL LUNGO CAMICOTTI 2014).

⁹ Поједина писма Његош му пише и на руском језику (19. 6. 1832).

3. П 3 1830: *Писмо Јеремији Гаџићу*, руском вицеконзулу у Дубровнику, 30. 11. 1830.
4. П 4 1830: *Писмо нејо́знайо́м ѓрофу*, 1830.
5. П 5 1831: *Писмо Михајлу Марџелинију*, которском комесару и окружном капетану, 12/24. 1. 1831.
6. П 6 1831: *Писмо Мајтеји Пејировићу Вучићевићу*, будућем руском изасланику и оснивачу Правитељствујушчег сената црногорског; послато у Петроград, 8/20. 2. 1831.¹⁰
7. П 7 1831: *Писмо Мусџафи њаци Буџајлији*, везиру скадарском, 28. 2. 1831.
8. П 8 1831: *Писмо Михајлу Марџелинију*, которском комесару и окружном капетану, 31. 5. / 12. 6. 1831.
9. П 9 1831: *Поју Јоку Ивановићу у Сѣањевеће*, 14. 6. 1831.
10. П 10 1831: *Писмо Црногорцима*, 27. 6. 1831.
11. П 11 1831: *Писмо ѓлаварима и Турцима њодѓоричким*, 2. 7. 1831.
12. П 12 1831: *Писмо јереју Јакову Појовићу*, протопрезвитеру, у Котор, 14. 7. 1831.
13. П 13 1831: *Писмо Црмничанима*, 15. 7. 1831.
14. П 14 1831: *Писмо нејо́знайо́м њодѓоричком ѓлавару*, 13. 9. 1831.
15. П 15 1831: *Писмо Михајлу Марџелинију*, окружном капетану, у Котор, 19. 11. 1831.
16. П 16 1831: *Писмо Абдул-аѓи Мећукићу*, забиту спушком, 21. 11. 1831.
17. П 17 1831: *Писмо Јеремији Гаџићу*, руском конзулу у Дубровнику, 6. 12. 1831.
18. П 18 1832: *Писмо Хусеин-беѓу Градашчевићу*, везиру херцеговачком, у Травник, 4. 2. 1832.
19. П 19 1832: *Писмо Консѣанѣину Консѣанѣиновићу Родофиникину*, руском дипломати, у Петроград, 24. 6. 1832.
20. П 20 1832: *Писмо Јосифу Рајачићу у Шибеник*, епископу далматинском, 12. 9. 1832.
21. П 21 1833: *Писмо Јосифу Рајачићу у Шибеник*, епископу далматинском, 2. 10. 1832.
22. П 22 1833: *Писмо Меленѣију Павловићу*, митрополиту београдском, 10. 1. 1833.
23. П 23 1833: *Писмо Вуку Сѣефановићу Караѣићу*, у Беч, 21. 8. 1833.
24. П 24 1833: *Писмо Вуку Сѣефановићу Караѣићу*, у Беч, 23. 8. 1833.
25. П 25 1833: *Писмо Сулејман-беѓу Буџајлији у Скадар*, 28. 11. / 10/12. 1833.
26. П 26 1833: *Писмо Вуку Сѣефановићу Караѣићу*, у Беч, нов./дец. 1833.
27. П 27 1834: *Писмо Хасан-беѓу Расулбеѓовићу*, муселиму требињском, 1. 1. 1834.
28. П 28 1834: *Писмо Вуку Сѣефановићу Караѣићу*, у Беч, 23. 3. 1834.
29. П 29 1834: *Писмо кнезу Мејерниху*, аустријском министру спољних послова, у Беч, 29. 6. 1834.

¹⁰ У писму које му је 1832. године послао у Петроград, Његош се служи руским језиком.

30. П 30 1834: *Писмо Црногорцима и Брђанима*, 17. 10. 1834.
31. П 31 1834: *Писмо Вуку Сїефановићу Караџићу*, у Котор, 16. 11. 1834.
32. П 32 1835: *Писмо конїју Јозу Ивановићу*, поморском капетану, у Доброту, 14. 6. 1835.
33. П 33 1835: *Писмо Црногорцима и Брђанима*, 20. 6. 1835.
34. П 34 1836: *Писмо Гаврилу Ивачићу*, окружном капетану, у Котор, 8. 6. 1836.
35. П 35 1836: *Писмо Вуку Сїефановићу Караџићу*, у Беч, 2. 9. 1836.
36. П 36 1837: *Писмо Милошу Обреновићу у Крађујевац*, 3. 7. 1837.
37. П 37 1837: *Писмо Димитрију Милаковићу*, секретару, у Цетиње, 16. 8. 1837.
38. П 38 1837: *Писмо Гаврилу Ивачићу*, окружном капетану, у Котор, 27. 8. 1837.
39. П 39 1838: *Писмо Ферик Хасан-ѧаши*, забиту скадарском, 25. 7. 1838.
40. П 40 1838: *Писмо Гаврилу Ивачићу*, окружном капетану, у Котор, 13. 5. 1838.
41. П 41 1838: *Писмо ѧойу Јову Пламениу*, капетану црмничком, 24. 11. 1838.
42. П 42 1838: *Писмо Рифаї Хасан-ѧаши*, скадарском везиру, 9. 12. 1838.
43. П 43 1838: *Писмо Мехмед-ѧаши*, босанском везиру, у Травник, 28. 12. 1838.
44. П 44 1838: *Писмо Смаил-аѧи Ченѧићу*, муселиму гатачком, 11. 11. 1838.
45. П 45 1839: *Писмо Рифаї Хасан-ѧаши*, скадарском везиру, 11. 4. 1839.
46. П 46 1839: *Писмо Јеремији М. Гаѧићу*, руском конзулу, у Дубровник, 8. 5. 1839.
47. П 47 1840: *Писмо барону Шалеру* у Задар, 11. 2. 1840.
48. П 48 1841: *Писмо кнезу Александру Карађорђевићу* у Београд, 3. 1. 1841.
49. П 49 1841: *Писмо Авди ѧаши*, забиту скадарском, 1. 2. 1841.
50. П 50 1841: *Писмо Али-ѧаши Ризванбеѧовићу*, у Мостар, 18. 10. 1841.

Реч је о селективном корпусу¹¹ формираном према неколико критеријума:

(1) нису анализирана писма на руском језику, ни она за која постоји сумња у Његошево ауторство (непотписана или писма са потписима његових секретара – С. Милутиновића, Д. Милаковића);¹²

(2) приликом одабира грађе посебна пажња обрађена је на то да корпус буде хронолошки избалансиран, а предност су добијала (1) рашчитана писма – у потпуности или у великој мери; (2) писма која садрже све инхерентне елементе овог жанра¹³; (3) писма писана представницима различитих соци-

¹¹ Издање Д. Вуксана подразумева адлигат од 757 писама (в. 1940: XI).

¹² Додатну потврду о другом састављачу писма даје и податак да су она писана у трећем лицу (нпр. *Захваљује ѧойло; моли ѧа да ѧомаже*; и сл.).

¹³ Многа писма, углавном она краћег обима, не подразумевају све елементе епистоларне структуре. Реч је углавном о преписци која је често, готово свакодневно, вођена са појединим особама и у којима Његош највероватније није осећао потребу за примењивањем свих елемената епистоларног дискурса (нпр. Михајлу Мартелинију 1831, 1833; Гаврилу Ивачићу, Јеремији Гагићу и др.). У писмима, на пример, упућеним Мартелинију током 1833. године, Његош не употребљава поздравну формулу приликом отварања писма, а завршну прекида скраћеницом *etz*. Потврђујући мое високопочитање спрема Вашег Великоблагородія честь *etz*. (1. 1. 1833). Исти тип скраћивања завршне поздравне формулације регистрован је и у другим Његошевим писмима (нпр. Гаврилу Ивачићу у Котор током 1834. године, и др.). У сличном маниру, Његош поједина писма завршава формулом *и ѧроч. и ѧроч.*: Сѧ одличнимѧ почитаниѧѧ и проч. и проч. (П 32 1835).

јалних слојева; (4) писма у којима се уочава заступљеност и формалног и неформалног стила.

3. АНАЛИЗА

3.1. Када је у питању граfiјско-ортографски проседе, у највећем броју анализираних писама Његош се служи традиционалном ћирилицом, у већој или мањој мери поједностављеном, и историјско-морфонолошким правописом. У неколико писама¹⁴ посведочена је и реформисана ћирилица вуковског типа, као и комбинација фонолошког и морфонолошког правописа (нпр. у истом писму срећу се форме: безпослице, Србство, Пречасности и др.).¹⁵

3.2. Ранија истраживања језика Његошевих писама указују на то да у њима претеже српски народни језик, при чему се књишки наноси у појединим (не и свим) документима могу срести у већем или мањем степену. Због тога Ј. Јерковић, приликом анализе неколико Његошевих приватних писама, и наглашава њихову *вишеслојност* са *несјорним народним карактјером* (1990: 446).

Како бисмо утврдили разлоге наведене *вишеслојности књишких наноса*, у овом истраживању анализирани су искључиво ненародне форме у Његошевим писмима применом познате методе регистровања дистинктивних фонолошких и морфолошких црта (в. нпр. Младеновић 1964; 1969; Албин 1968; Кашић 1968; Јерковић 1972; 1976; Херити 1983; Суботић 1989; Милановић 2014). Овом приликом неће бити речи о српским вернакуларним цртама будући да су оне представљале најчешће поље досадашњих испитивања језика Његошевих писама (в. Јерковић 1990; Младеновић 1989; Стевановић 1990).¹⁶

4. Фонологија. Добијени резултати потврђују ранију поставку да су књишке црте ређе у односу на народне, при чему је упадљива њихова доминација на *фонолошком* плану. Књишке фонолошке карактеристике посведочене су у следећим категоријама: (1) рефлекс полугласника; (2) развој предлога или префикса *сѣ(-); (3) развој предлога или префикса *ѡ(-) и префикса *ѡз-; (4) рефлекс назала предњег реда *ѣ; (5) развој *d' и *t'; (6) књишки рефлекс прасловенског вокалног /г/ и /л/; (7) иницијална група вс-; (8) предлог *оѡ*; (9) именички суфикс -ије.

4.1. РЕФЛЕКС ПОЛУГЛАСНИКА. Рускословенски/руски рефлекс полугласника посведочени су у читавом анализираном периоду, али веома често у

¹⁴ Реч је о писмима јереју Јакову Поповићу из 1831. године (П 12), Вуку Стефановићу из 1833. (П 26) и 1834. (П 31).

¹⁵ Његошево варирање у погледу граfiјско-ортографског проседеа уочено је и у ранијим истраживањима (в. Младеновић 1989: 16–19).

¹⁶ Више о језику Његошевих песничких дела в. у Вушовић 1930; Младеновић 1989; Стевановић 1990; Петровић 1990, а о појединим синтаксичким конструкцијама у Његошевим писмима в. у Суботић 1990.

саставу исте лексеме или творбене основе, што указује на то да је реч о лексичким позајмљеницама: Отче́ства (П 1 1830; П 13 1831); всесердечно (П 1 1830); благодѣстоваго (П 2 1830); че́сть (П 4 1830; П 8 1831; П 17 1831; П 29 1834; П 32 1835; П 34 1836; П 38 1837; П 40 1838; П 46 1839; П 47 1840; П 48 1841); любе́зной (П 4 1830); отче́ству (П 12 1831); отче́ственная (П 13 1831); отче́стволуба́цъ (П 17 1831); Творе́цъ (П 19 1832); вѣ́жества (П 20 1832); величе́ственима (П 23 1833); любе́зно (П 28 1834; П 45 1839; П 48 1841); Величе́ства (П 29 1834); оста́токъ (П 35 1836); любе́зны́йше (П 36 1837); Величе́ству (П 37 1837).¹⁷

Забележен је и пример у којем се антропоним употребљава без развијеног секундарног полугласника: нашъ общи благодѣтель покойни Митрополитъ Петро́у (П 2 1830).

4.2. РАЗВОЈ ПРЕДЛОГА ИЛИ ПРЕФИКСА *сѣ(-). Примери са рускословенским/руским рефлексом предлога или префикса *сѣ(-) забележени су у анализираним писмима до 1837. године: со́вѣте (П 1 1830); со́вершенномъ (П 1 1830); о со́стоянію (П 6 1831); да со́верши (П 8 1831); со́вѣтницы (Senatori) (П 17 1831); у со́гласію (П 17 1831); со́вершенно (П 19 1832); са со́вершенномъ (П 19 1832); со́вѣте (П 19 1832); со́бранію (П 19 1832); тайному Со́вѣтнику (П 29 1834); союзу (П 32 1835); со́чиненія (П 36 1837).

4.3. РАЗВОЈ ПРЕДЛОГА ИЛИ ПРЕФИКСА *цѣ(-) И ПРЕФИКСА *цѣз-. Веома су ретки примери употребе рускословенске форме в(-)/во(-)/ и воз(-), при чему се до краја анализираног периода чува искључиво предлог въ у оквиру синтагматског споја въ ѿро́чемъ: Въ́ проче́мъ (П 2 1830; П 36 1837; П 48 1841); возрадо́вало (П 6 1831); Вашему Прево́сходителству (П 19 1832); воздвигну́тіема (П 23 1833).

4.4. РЕФЛЕКС НАЗАЛА ПРЕДЊЕГ РЕДА *ѣ. У језику анализираних докумената уочава се веома ретка употреба руског/русословенског континуанта назала предњег реда *ѣ – /’а/, најчешће у оквиру две лексеме – кня́зь и свяще́нный и њихових деривата, што је свакако контекстуално и тематски условљено: свяще́нна (П 19 1832); Ваше́гу Преосвяще́нства (П 20 1832); свяще́нство (П 20 1832); Ваше Преосвяще́нство (П 21 1832); Преосвяще́нству (П 21 1832); памя́тницыма (П 23 1833); Кня́зу Метерни́ху (П 29 1834); Кня́зь (П 29 1834; П 36 1837); Кня́же́вство (П 36 1837).

4.5. РАЗВОЈ *d’. Књишки рефлекс прасловенског гласа *d’ – жд посведочен је у ретким примерима до 1832. године: тако́жде (П 4 1830); пре́жде (П 8 1831); потве́рждєнія (П 19 1832).

4.6. РАЗВОЈ *t’. Језик анализираних докумената указује на ретку употребу форми са ненародним рефлексом прасловенског *t’: нашъ общи благодѣтель

¹⁷ Немали број примера са руским/русословенским континуантима полугласника у језику Његошевих приватних писама уочен је и у ранијим истраживањима (Јерковић 1990: 444).

(П 2 1830); сао^бщи^ти (П 4 1830); об^ще (П 19 1832); свя^щенна (П 19 1832); Ва^шегъ Преосвя^щенства (П 20 1832); Преосвя^щенству (П 21 1832); свя^щенство (П 20 1832); Правител^{ст}вую^щега сената (П 41 1838).

4.7. Вокално /г/. Аналізовані корпус указує на повремено бележење групе <ер> на месту прасловенског примарног палаталног волачног /г/, али само до 1832. године:¹⁸ Чер^нугору (П 1 1830); все^сер^дечно (П 1 1830); Чер^но^горцы (П 1 1830); Чер^но^горца (П 1 1830); см^ерти (П 3 1830); отъ с^ердца (П 4 1830); дер^жаве (П 5 1831); у Чер^ну Гору (П 5 1831); изтер^заное срдце (П 6 1831); с нет^ерп^лливостію (П 6 1831); въ Чер^но^горѣ (П 8 1831); Чер^но^горцу (П 7 1831); ц^еркве (П 10 1831); ч^ерно^горскій (П 13 1831); на с^ердцу (П 19 1832); ч^ертама (П 19 1832).

4.8. Вокално /л/. У грађи су регистрована само два примера са рускословенским/руским рефлексом: испод^нитель^ьи (polizia) (П 17 1831) и дол^жну (П 19 1832).

4.9. Иницијална група вс-. Књишка иницијална група вс- посведочена је у писмима до 1834. године: вс^есер^дечно (П 1 1830); вс^егда (П 8 1831) отъ Господа Бога Вс^едер^жителя (П 10 1831); благодаре^ни вс^евыш^нѣму (П 14 1831); вс^ѣхъ Славянахъ покровитель (П 6 1831); вс^евиш^нный Твора^цъ (П 8 1831); Вс^евиш^ный Творе^цъ (П 19 1832); вс^емилостивѣйше (П 29 1834).

4.10. Предлог от. Књишки предлог о^и посведочен је само у писмима из 1831. године да би потом доследно био замењен домаћом формом од: отъ Господа Бога Вс^едер^жителя (П 10 1831); отъ часа упокоенія жалостнога нашего благодѣтеля и Господара М. Петра Петровича (П 6 1831); Веће отъ часа упокоенія (П 6 1831).

4.11. У грађи је регистрована веома честа употреба књишких форми глаголских и збирних именица на /-ије/, те апстрактних именица у којима се на морфемском шаву развило редуковано /и/: препитаніе (П 3 1830); намѣреніе (П 1 1830); наставленіе (П 1 1830); попеченіе (П 1 1830); Високопочитаніемъ (П 1 1830; П 19 1832; П 29 1834; П 34 1836; П 36 1837); упокоенія (П 6 1831); высокопочитаніе (П 4 1830); благополучія (П 4 1830); упокоенія (П 6 1831); приврженіе (П 6 1831); желаніе (П 8 1831); прошеніе и желаніе (П 17 1831); Управленіе (П 17 1831); завѣщаніе (П 17 1831); магновенію (П 19 1832); отношеніяма (П 19 1832); изложенія (П 19 1832); поврежденія (П 19 1832); прошеніемъ (П 20 1832); бытія (П 19 1832); наставленія (П 19 1832); преставленію (П 19 1832);

¹⁸ Требало би нагласити да грађијску секвенцу <ер> не треба безусловно поистовешивати са фонолошком вредношћу руског/рукословенског континуанта примарног и меког вокалног р, јер је у писаном изразу Срба 18. и 19. века она могла бити само одраз ортографског манира (в. Младеновић 1979: 114).

удоволствіємъ (П 25 1833); У ожиданію¹⁹ Вашего рѣшенія (П 29 1834); сношенія (П 32 1835); височайшимъ (П 35 1836); сочиненія (П 36 1837); по-друганіе (П 36 1837); благочестіємъ (П 36 1837); предложенія (П 38 1837); высокопочитанія (П 40 1838; П 46 1839); вліянія (П 46 1839); удовлетвореніе (П 46 1839); почитаніємъ и уваженіємъ (П 47 1840).²⁰

5. Морфологія. Књишке морфолошке црте далеко су ређе од фонолошких, везују се само за поједине категорије и живе у Његошевим писмима до 1834. године, уз изузетке руског вокатива (изједначеног са номинативом) и појединих форми компаратива.

5.1. Руска форма вокатива, једнака номинативу, регистрована је у неза-
немарљивом броју примера: Милостивый Государь Іеремій Михайловичъ!
(П 1 1830); Ваше Высочайшество милостивый Государь Іеремій Михайло-
вичъ! (П 3 1830); Сіятельнѣйшій графъ, мылостивый Государь! (П 4 1830);
Любезнѣйшій братъ и Господинъ Матвѣй Петровичъ! (П 6 1831); Пречеснѣйши
Господинъ Љубазни мой саочественикъ Јереј Јаков Поповић (П 12 1831); Превос-
ходительный Господинъ Константинъ Константиновичъ (П 19 1832); Ваше
Преосвященство, Милостивый Государь! (П 20 1832); Свѣтлѣйшій Князь,
Милостивѣйшій Государь! (П 29 1834); Ваша Свѣтлость! (П 36 1837); Сіате-
тельный князь, Александеръ Георгіевичъ! (П 48 1841).

5.2. Књишке суперлативне форме придева и прилога (в. Ремнёва и др.
1999: 58–62) уочавају се у читавом анализираном периоду: Искренѣйшій
почитатель и покорнѣйшій слуга (П 1 1830); покорнѣйшій слуга (П 5 1831);
Сіятельнѣйшій графъ (П 4 1830); Любезнѣйшій братъ (П 6 1831); прошу по-
корнѣйше (П 8 1831); Пречеснѣйши Господин (П 12 1831); Высочайше волѣ
(П 19 1832); Покорнѣйше (П 19 1832); височайшега (П 19 1832); Покорнѣйшій
слуга (П 19 1832); Дражайшій Вуче! (П 24 1833); Свѣтлѣйшій Князь, Мило-
стивѣйшій Государь! (П 29 1834); да би [...] всемилоствѣйше изволило (П 29
1834); глубочайшимъ (П 29 1834); Милостивѣйшій Государь Покорнѣйшій
(П 29 1834); Милостивѣйшему Государю (П 29 1834); Преданнѣйшій слуга
(П 36 1837); Свѣтлѣйшій князь (П 36 1837); любезнѣйше (П 36 1837); молити
Васъ покорнѣйше (П 36 1837); покорнѣйшій слуга (П 40 1838; П 46 1839).

5.3. Књишки наставак *-ију* у инструменталу једине именица женског
рода на *-о* (в. Ремнёва и др. 1999: 50) забележен је у свега неколико примера у
писмима послатим до 1834. године: са совершенномъ преданностію (П 19
1832); с нетерпѣливостію (П 6 1831); колико бы се мое жалостію изтерзаное

¹⁹ Интересантно је да у истој синтагми коегзистирају књишка и народна форма са реализованим новим јотовањем на морфемској граници (ожидаванію).

²⁰ Велики број потврда наведених књишких форми уочен је у ранијим истраживањима како у језику Његошевих приватних писама тако и у његовим песничким делима (Јерковић 1990: 444; Стевановић 1990: 235).

срдце возрадовало (П 6 1831); са живомъ признателностію срдца моего (П 19 1832); съ глубочайшимъ высокопочитаніемъ и преданостію (П 29 1834).

5.4. У локативу јединице именица женског рода на -а посведочен је само један пример са књишким наставком (в. Ремнёва и др. 1999: 48): въ Черногорѣ (П 8 1831).

5.5. У генитиву јединице мушког и средњег рода, као и у акузативу јединице мушког рода заменичко-придевске промене књишки наставци -его/-аго регистровани су у писмима писаним до 1832. године: Нов. 23 1830го (П 2 1830); 12/24 Јануарія 1831-го (П 5 1831); ...отъ часа упокоенія жалостнога нашего благодѣтеля (П 6 1831); 31го Јануарія 1831го года (П 6 1831); ... приђе Свѣаго Георгія (П 6 1831); 28-го Априлла течнаго года (П 8 1831); Вашего Пресвѣтлаго Господства (П 8 1831); Веће отъ часа упокоенія жалостнога нашего благодѣтеля (П 6 1831); о состоянію нам и нашего жалостнога Народа (П 6 1831); безъ своего кроткаго отца (П 6 1831); са живомъ признателностію срдца моего (П 19 1832).

5.6. У генитиву множинице мушког рода заменичко-придевске промене забележен је књишки наставак само у једном примеру, у писму из 1831. године: нашъ Царь и всѣхъ Славянахъ покровитель Николай Великій (П 6 1831).

5.7. Књишки облик личне заменице (в. Ремнёва и др. 1999: 48) посведочен је само у једном примеру: и вашей мнѣ любезной фамиліи (П 4 1830).

5.8. Генитив личне заменице трећег лица јединице у посесивном значењу забележен је, такође, у једном примеру: Его Свѣтлости Милостивѣйшему Государю Князу Метерниху (П 29 1834).

5.9. Само је у једном случају забележен и књишки наставак у 1. лицу јединице презента (в. Ремнёва и др. 1999: 72): Него прошу покорнѣйше ваше Пресвѣтло Господство, да ме извините... (П 8 1831).

5.10. Форме пасивног партиципа презента веома су ретке и забележене су у атрибутској функцији: ...али ево мое неутѣшима жалости ербо ніесамъ имао ни на едномъ моемъ письму одзива (П 6 1831); Имао самъ честь получить ваше почитаемо письмо (П 8 1831); Почитаемое письмо Ваше... (П 17 1831); ...да ће име Вашего Превосходительства съ неизгладимима чертама быти уписано у книгу бытія овога (П 19 1832); у высокопочитаемомъ Вашемъ письму (П 32 1835); Честь имамъ одговорити на почитаемо письмо (П 34 1836); Имао самъ честь примити Ваше Высокопочитаемо письмо (П 38 1837); Много почитаемый Стефановићу (П 23 1833).²¹

²¹ На употребу наведене форме у језику Његошевих приватних писама указују и ранија истраживања (Јерковић 1990: 444–445).

5.11. Наведена анализа јасно указује на то да је језик појединих Његошевих писама у периоду до 1832. године *славеносрпски* будући да су у њима наноси из високог стила, дакле, рускословенског/руског, приметни и на фонолошком и на морфолошком нивоу. Међутим, од 1833. године ове се црте везују доминантно за фонолошки план, уз ретке форме са књишком флексијом, што, у ствари, имплицира претпоставку да је реч о лексичким позајмљеницама из руског/рускословенског језика. Једина стабилнија форма која одступа од морфолошке структуре народног језика јесте, као што је речено, вокатив јединине именичке промене, изједначен са номинативом, који у појединим писмима живи у читавом анализираном периоду. Слична је ситуација и са формама суперлатива, које – упркос чињеници да су активне у Његошевом епистоларном дискурсу у читавом анализираном периоду – опет представљају одраз лексичког позајмљивања и устаљеног етикетирања с почетка 19. века. Могло би се, дакле, закључити да у језику Његошевих писама може бити уочен развој *од славеносрпског ка досићевском* типу језика.

Структуру Његошевог славеносрпског језика најбоље ће илустровати одломак из писма *Маџеју Пејровићу Вучићевићу*, будућем руском изасланику и оснивачу Правитељствујушчег сената црногорског:

Веће отъ часа упокоенія жалостнога нашего благодѣтеля и Господара М. Петра Петровича два пута самъ тебе писао о состоянію нам и нашего жалостнога Народа, коі є остао безъ своего краткаго отца и благодѣтельнаго покровителя, али ево мое неутѣшме жалости ербо ніесамъ имао ни на едному моемъ писъму одзива... (П 6 1831).²²

6. СРЕДЊОВЕКОВНИ МОДЕЛ ПИСМА ИЛИ МОДЕРНА КОНЦЕПЦИЈА? Анализирана Његошева писма (и приватна и пословна) показују униформну структуру, која подразумева следеће елементе:

1. Увод: а. поздравну формулу са именом адресата; б. уводну формулацију, у којој је обично наведен основни мотив/разлог за писање датог писма;²³
2. Тело писма: а. наративни део (опис догађаја, објашњење, елабориран став, предлог и сл.); б. завршну формулацију, у којој престаје наратија и адресант се директно обраћа адресату;
3. Крај: а. завршну поздравну формулу са потписом адресанта (понекад и са именом адресата); б. хронотоп (време и место).

²² Појава народних елемената Његошевог ловћенско-комског дијалекта у анализираној грађи још једном потврђује тезу о далеко широј територијалној распрострањености славеносрпског језика у односу на иницијалну поставку о области шумадијско-војвођанског дијалекта (више о томе в. у Бјелаковић 2019).

²³ Уколико се можемо ослањати на издање према којем је спроведена анализа (аутографи нису били доступни), у уводу Његошевих писама нема следећих елемената: *злаве* (адресе адресанта и датума) и *адресе њимаоца*. Ови елементи обично се налазе на крају његових писама.

Већ на први поглед, приближавајући се млађем типу епистоларног дискурса, наведена структура указује на извесну иновативност у односу на писма Његошевог претходника Петра I Петровића. У Његошевим пословним писмима, наиме, иако је реч о духовном лицу, не наилазимо ни на инвокацију ни на апрекацију (призив имена божијег у протоколу и есхатоколу) – неодвојиве делове средњовековне пословноправне кореспонденције. Промулгативне формуле које представљају континуанте средњовековних формулација да *є вѣдомо вьсакомоу* – као маркера јавне комуникације и „легалности пословноправног чина” (в. Павловић 2013: 349) – забележене су у ретким примерима: нпр. у писму Црногорцима и Брђанима из 1834: На знанѣ ви даемо! (П 30 1834). Поред тога, тек у покојем писму регистроване су санкције за прекршитеља договора, одлуке и сл. Ове формулације срећу се искључиво у писмима племенима до 1834. године: Кои ли се чоекъ отъ ріечке нахіе нађе да злому и кривому чойку понесе па [...] такви да е проклетъ отъ Господа Бога Вседержителя и да га буде анатема (П 10 1831); вазда ћу ихъ [...] и проклинати како Бранковића (П 13 1831); кои Црногорацъ неће држати слогу, миръ и единство, биће му свети Петаръ саперникъ и на томе и на овоме свіету (П 30 1834). У погледу експресивности и интензитета казне, наведене санкције далеко су блаже у односу на оне у посланицама племенима Петра I Петровића: „Који ли се нађе од стране главарске оли од којѣга племена и братства толико злога и окамењенога срдца да се од Бога не убоји и да смутњу учини и на мир не пристане, такви од Господа Бога Вседржителѣа да буде проклет и да му Бог смути срдце и мозак, да погине од праведнога суда божија, како зли и безакони крвомутник, и дом његов да остане пуст” (Петар Први, 1826; према Вуксан 1935). Након 1834. године, потенцијалним прекршитељима договора, одлуке и сл. у писмима Петра II Петровића Његоша изриче се легитимна законска казна. На пример, у писму Вукчевићима и Глобарима (3. 6. 1838), које није ушло у корпус за анализу, Његош формулише казну за прекршитеља на следећи начин: ако би се дознало, да би се кой усудио и на речену гору пошао, такови ће одъ верховне власти строго наказанъ бити.

Будући да су сви елементи средњовековних писама посведочени у сачуваној преписци Петра I Патровића, могло би се закључити да управо Његош у извесној мери раскида са традиционалним средњовековним епистоларним постулатима, те да се – на међи традиционалног и модерног, наслеђа и иновације – све више окреће ка европским узусима овог жанра.

7. Узимајући наведено у обзир, следеће питање које се намеће јесте питање контекстуализованости, односно условљеност појаве посведочених књишких форми с обзиром тематско-структурну устројеност анализираних писама и на социјални статус адресата.

7.1. Ако се обрати пажња на *ѣмаѣску усѣројеностѣ* анализираних писама, тенденција ка концентрацији књишких форми уочава се у следећим сегментима:

1. РЕЛИГІОЗНА ТЕМАТИКА У НАЛШИРЕМ СМІСЛУ:

а. синѣаѣме у којима се наводи божѣіме: всевишній Твораць (П 8 1831); отъ Господа Бога Вседержителя (П 10 1831); благодареѣи всевышнѣму (П 14 1831); Всевишній Творецъ (П 19 1832); и сл.

б. свещѣенствѣо (и шири контекст везан за њега): нашъ общи благодѣтель покойни Митрополитъ Петръ (П 2 1830); ваше Высокоблагородіе (П 3 1830); ...да су их били дали Покойному Митрополиту за препитаніе докленъ буде онъ живъ, а послѣдъ њѣгове смерти, да ихъ узму (П 3 1830); отъ часа упокоенія жалостнога нашего благодѣтеля и Господара М. Петра Петровича (П 6 1831); безъ своего кроткаго отца (П 6 1831; односи се на Петра I Петровића); по њѣгом преставленію (П 19 1832; реч је о Петру I Петровићу); у всеобщем собранію свега Духовенства (П 19 1832); Ваше Преосвященство, Милостивый Господине! (П 21 1832); священна (П 19 1832); Вашегъ Преосвященства (П 20 1832); священство (П 20 1832); Ваше Преосвященство (П 21 1832); Преосвященству (П 21 1832); и др.

в. боѣомолье, ѣразници: православне церкве (П 10 1831); приѣе Свѣаго Георгія (П 6 1831);

2. СИНТАГМЕ И ШИРИ КОНТЕКСТ ВЕЗАН ЗА ВЛАДАРЕ И УГЛЕДНЕ МИРЈАНЕ: нашега благочестовога Царя Николая (П 2 1830); Сіятельнѣйшій графъ (П 4 1830); нашъ Царь и всѣхъ Славянахъ покровитель Николай Великій (П 6 1831); Любезнѣйшій братъ и Господинъ Матвѣй Петровичъ! (П 6 1831); Вашего Пресвѣтлаго Господства (П 8 1831); Него прошу покорнѣйше ваше Пресвѣтло Господство, да ме извините, зашто ніесамъ могао прежде испунити ваше желаніе (П 8 1831); изговорио е блага наставленія и совѣте Высочайше волѣ, кое су совѣте Црногорцы с благоговѣніемъ примили и торжественну заклетву вѣрности положили: у свему послѣдовати непоколебимо воли Покровителя ГОСУДАРА ИМПЕРАТОРА Николая I-г (П 19 1832); Вашему Превосходителству (П 19 1832); величественима памятницама воздвигнутіема оснивателю ове столице (П 23 1833); да би Аустрійско Правителство всемиловѣйшише изволило (П 29 1834); Свѣтлѣйшій Князь, Милостивѣйшій Государь! (П 29 1834); Князу Метерниху (П 29 1834); Его Свѣтлости Милостивѣйшему Государю Князу Метерниху (П 29 1834); Княжеводство (П 36 1837); Свѣтлѣйшій князь (П 36 1837); молити Васъ покорнѣйше (П 36 1837); Њѣговомъ Величеству (П 37 1837); Сіятельный князь, Александеръ Георгіевичъ! (П 48 1841); и др.

3. ОПШТИ И ПОЛЕДИНАЧНИ НАЗИВИ ДРЖАВА (И ИЗВЕДЕНИЦЕ ОД НИХ), ДРЖАВНЕ ИНСТИТУЦИЈЕ, ЊИХОВИ ПРЕДСТАВНИЦИ И ЕТНИЦИ: Чернугору (П 1 1830); Черногорцы (П 1 1830); Црногорца (П 1 1830); Отечества (П 1 1830; П 13 1831); у Черну Гору (П 5 1831); державе (П 5 1831); Црногорцу (П 7 1831); отечеству (П 12 1831); отечественая (П 13 1831); отечестволюбаць (П 17 1831); Управление Народнѣ (П 17 1831), совѣтницы (Senatori), а 164 исполнители (polizia) (П 17 1831); Правителствующега сената (П 41 1838);

4. ДАТУМИ: 31го Јануарія 1831го года (П 6 1831); 28-го Априлла течнаго года (П 8 1831);²⁴

5. АПСТРАКТНА ЛЕКСИКА: намѣрене (П 1 1830); наставленіе (П 1 1830); Високопочитаніємъ (П 1 1830; П 19 1832; П 29 1834; П 34 1836; П 36 1837); честь (П 4 1830; П 8 1831; П 17 1831; П 29 1834; П 32 1835; П 34 1836; П 38 1837; П 40 1838; П 46 1839; П 47 1840; П 48 1841); упокоенія (П 6 1831); поколебимости (П 6 1831); надежду (П 6 1831); обстоятельства (П 6 1831); приврженіе (П 6 1831); благополучія (П 4 1830); доброжелатель (П 13 1831); прошеніе и желаніе (П 17 1831); завѣщаніе (П 17 1831); поврежденія (П 19 1832); вѣжества (П 20 1832); преставленію (П 19 1832); магновенію (П 19 1832); отношеніяма (П 19 1832); изложенія (П 19 1832); поврежденія (П 19 1832); прошеніємъ (П 20 1832); вѣжества (П 20 1832); обстоятельства (П 20 1832); удоволствіємъ (П 25 1833); союзу (П 32 1835); сношенія (П 32 1835); сочиненія (П 36 1837); подруганиіе (П 36 1837); благочестіємъ (П 36 1837); щастія (П 36 1837); предложенія (П 38 1837); удовлетвореніе (П 46 1839); вліянія (П 46 1839); и др.

6. УСТАЛЕНИ СПОЛЕВИ И ПЕРИФРАЗЕ: имаюћи намѣрене предати им Черну-гору (П 1 1830); колико бы се мое жалостію изтерзаное срдце возрадовало (П 6 1831); с нетерпѣливостію (П 6 1831); него да молити Трибуналь што скоріе да соверши судейско дѣло верху два хапсеника (П 8 1831); имамъ честь Вамъ объявити, како се [...] находе у согласію (П 17 1831); я самъ имаю честь (П 29 1834); у дѣйствие привести (П 40 1838); имаю самъ честь (П 40 1838; П 47 1840); изволи ми дати удовлетвореніе (П 46 1839).

7.2. Иако се књишке форме концентришу у наведеним тематским скупинама, то не значи да се у њима не појављују и форме на народном језику. На пример, док датуми у почетним формулацијама тела писма и на његовом крају имају књишке наставке (у грађи до 1831. године), дотле су датуми у наративном делу тела писма готово доследно са народном флексијом (27га Новембра – П 8 1831; сь писмомъ 9-га Маја – П 8 1831; одъ 24-га Маја – П 8 1831 и др.). Од 1832. г. књишке форме у датумима више се не срећу.

7.3. Сагледавајући *друштвени сѣтајус адресаѿа*, Његошева писма могу се поделити на пет група: 1. писма племенима, 2. писма представницима високе друштвене хијерархије (и световне и духовне), 3. писма нижем свештенству, 4. писма турским званичницима, 5. писма пријатељима. Сасвим очекивано, већа концентрација књишких црта везује се за писма послата друштвено истакнутим појединцима, односно представницима горњег домена социјалне пирамиде. С друге стране, писма племенима, нижем православном свештенству, муселимима²⁵, забитима²⁶, па и везирима, писана су

²⁴ Књишки наставци у овом домену регистровани су само до 1831. године, након чега Његош употребљава народне наставке.

²⁵ Муселим је везилов повереник, високи турски управни чиновник.

²⁶ Забит је управник административне области.

доминантно на народном језику и књишке црте у њима само провејавају – у тематски условљеним позицијама (о чему ће бити речи) и завршним формулама. Интересантно је да у писмима турским званичницима често готово и нема књишких форми.

7.4. Имајући у виду све што је речено у претходним поглављима, анализа тематско-структурне устројености Његошевих писама показује интересатну језичку вишеслојност.

(1) У уводу, у почетној поздравној формули писама упућених вишем православном свештенству, руским званичницима (без обзира на њихово често српско порекло), али и Александру Карађорђевићу, Његош употребљава руску форму вокатива, идентичну са номинативом: Милостивый Государь Іеремій Михайлович! (П 1 1830); Ваше Высокоблагородіе милостивый Государь Іеремій Михайлович! (П 3 1830); Сіятельнѣйшій графъ, мылостивый Государь! (П 4 1830); Любезнѣйшій братъ и Господинъ Матвѣй Петровичъ! (П 6 1831); Пречесъѣjší Господин Љубазни мој саочественик Јереј Јаков Поповић (П 12 1831); Превосходителный Господинъ Константинъ Константиновичъ (П 19 1832); Ваше Преосвященство, Милостивый Государь! (П 20 1832); Свѣтлѣйшій Князь, Милостивѣйшій Государь! (П 29 1834); Ваша Свѣтлость! (П 36 1837); Сіятетельный князь, Александеръ Георгіевичъ! (П 48 1841). Интересантно је да Његош у поздравној формули русификује чак и име *Александра Карађорђевића у Александер Георгіевич*.

У писмима упућеним високим државним и војним чиновницима (нпр. Михајлу Мартелинију), угледним грађанима, пријатељима, па и у једном писму Јосифу Рајачићу, форма вокатива има народне наставке: Пресвѣтліи Господине! (П 5 1831; П 8 1831); Ваше Преосвященство, Милостивый Господине! (П 21 1832);²⁷ Дражайшій Вуче! (П 24 1833); Високородный Гдінъ Конте! (П 32 1835); Ваше Высокоблагородіе Милостивый Господине! (П 38 1837; П 40 1838; П 46 1839).

Уколико писмо пише племенима, нижем православном свештенству, капетанима, секретару, главарима и Турцима, муселимима, забитима, везирима и понеком високом званичнику (в. П 47 1840), Његош писмо отвара конструкцијом са објекатским дативом и/или агентивним генитивом у плуралу (*од нас*), на народном језику²⁸: Благородной господи главарима, старѣшинама и свиѣма Бѣлопавлиѣима мили и драги поздравъ (П 2: 1830); Отъ насъ Архимандрита Петра Петровића Мустафи паши, све сѣ(верне Албаније Великом Везиру) и на(шѣму пријатељу поздрав) (П 7 1831); Отъ насъ архимандрита Петра Петровића благородной господи главарима и сердарима и свима Цер-

²⁷ У претходном поглављу наведен је пример са руским вокативом из писма које је упућено истој особи – Ј. Рајачићу (П 20 1832), што значи да потпуне доследности у избору језичког средства нема.

²⁸ Идентична структура посведочена је и у посланицама племенима Петра I (в. Вуксан 1835).

ниничанима поздравъ (П 13 1831), Одъ насъ Петра Петровиѣа, владике Црногорскога, Сулеманъ Бегу Бушатлиѣу приятельски поздравъ! (П 25 1833); Окружному капитанату у Которъ! (П 34 1836); Господину Казначею Милаковиѣу (П 37 1837); Одъ насъ Петра Петровиѣа, Владыке Црногорскога и Брдскога, Ферикъ Хасанъ Паши, забиту Скадарскоме, пріятельски поздравъ! (П 39 1838); Одъ насъ владике Петра Петровиѣа и Правителствующаго сената попи Јову Пламенцу у Црмницу – поздравъ! (П 41 1838); Высокородному Господину Барону Шалеру, Господину Надворномъ Совѣтнику у Задаръ (П 47 1840); Авди Паши Забиту Скадарскоме пріят. поздравъ! (П 48 1841); и сл.

У *уводним формулацијама*, у којима је обично наведен податак о пријему писма адресата и основни мотив/разлог за писање датог писма, у писмима упућеним владарима, високом свештенству, државним и војним чиновницима, угледним грађанима, уз формални стил, приметна је висока концентрација књишких форми у читавом анализираном периоду: Честь имам саобщити Вамъ мое высокопочитаніе, такожде и вашой мнѣ любезной фамиліи отъ сердца іой желеѣи свѣакога добра и благополучія (П 4 1830); Веѣе отъ часа упокоенія жалостнога нашего благодѣтеля и Господара М. Петра Петровича два пута самъ тебе писао о состоянію нам и нашего жалостнога Народа, коі є остао безъ своего краткаго отца и благодѣтельнаго покровителя, али ево мое неутѣшима жалости ербо ніесамъ имао ни на едномъ моемъ письму одзива (П 6 1831); Имао самъ честь получить ваше почитаемо письмо (П 8 1831); Почитаемое письмо Ваше одъ 27. Нов. под No 148 имао самъ честь исправно га получити и при нѣму остала турска, кая су Ви мномя была послата за превести, али виѣу Вашимъ данашнимъ писмомъ да ніесте могли мое прошеніе и желаніе испунити (П 17 1831); Познаваюѣи садъ и самъ, у дѣлу засвѣдочено, да Вамъ среѣа овога народа на сердцу лежи, непропуштамъ, хотя са слабыма рѣчма, обаче са живомъ признателностію срдца моего, отдати вам должну благодарность и совершенно увѣрити вас, да ѣе име Вашего Превосходительства съ неизгладимима чертама быти уписано у книгу бытія овога (П 19 1832); На закѣиванъ Ваше изложено у высокопочитаемомъ Вашемъ письму од 26-и маія о. г. честь имамъ послати у Доброту (П 32 1835); Честь имамъ одговорити на почитаемо письмо истога капитаната одъ 15-^{ога} юнія о. г. (П 34 1836); Имао самъ честь примити Ваше Высокопочитаемо письмо (П 38 1837); Имао самъ честь разумѣти изъ Вашего почтеного писма (П 47 1840); Ваше самъ любезно письмо одъ 8. окт. приміо (П 48 1841).

С друге стране, представницима нижег православног свештенства, појединим турским званичницима, понекад и везирима (в. П 7 1831) Његош се најчешѣе обраѣа неформално, на народном језику: Што питаш за вѣру ели тврда... (П 7 1831); И ово имамъ ти часть обявити и казатъ (П 7 1831); Не вѣруй свак(оме) Черногорцу (П 7 1831); Све што си послао примио са(мъ) – ус то ти шальемо (П 9 1831); Што ми пишешъ и питаешъ ме (П 9 1831); Примио самъ твое письмо (П 16 1831); я ти пишемъ и кажемъ (П 16 1831); Него те молимо [...]

да се држишъ юначки (П 18 1832); Примію сам твоје писмо (П 27 1834); да си ти, попе Јово, говорио (П 41 1838); Примио сам твое писмо (П 44 1838; П 45 1839; П 50 1841); Я знамъ да си ти Царски већилъ (П 49 1841).

Колико је Његош, ипак, недоследан у избору кода у преписци, најбоље сведоче писма из 1838. године упућена Али-паши Ризванбеговићу, у којима се срећемо час са формалним, час са неформалним стилем²⁹, да би од 1838. године стил био искључиво неформалан, што је, сасвим је могуће, социо-лингвистички узроковано, будући да они исте године потписују мировни споразум (в. Миловић 1974: 134). Слично стилско варирање забележено је и у писмима Рифат Хасан-паши (из 1838. и 1839).

(2) У *нарајивном делу ѿела ѿисама* Његош доминантно употребљава народни језик, а књишки наноси везују се искључиво за тематска поља о којима је било речи у претходном поглављу.

Видно одступање од наведене тематске условљености забележено је у писмима племенима. У њима Његош, очигледно свесно, чак и у изразито религиозним контекстима, готово доследно употребљава народне форме, по свему судећи – у жељи да порука буде у потпуности пренесена ширем кругу слушаца: На знанъ ви даемо, благочестиви народе! како смо осамнаестога овога мѣсеца, на Лучинъ данъ, отворили гробъ блажено – и свето-почившега предка моего и Архипастира вашега ПЕТРА, и, пошто смо отворили гробъ, нашли смо цѣлокупно и свето тѣло доброга и светога Архипастыра нашега (П 30 1834); На малый Госпођинъ-данъ [...] одредили смо да буде сваке године на Цетиню скупштина народа и служба Светога Петра, еръ та данъ долази и Светителя рођенъ данъ (П 33 1835).³⁰

(3) Очекивано, у *завршним формулацијама ѿела ѿисама*, у којима престаје нарација и адресант се директно обраћа адресату, прилив књишких наноса далеко је интензивнији: Бѣху сви главары на скупу кад ме допадне књига отъ Васъ, и я имъ оный часъ како прочитахъ и разумѣхъ Ваше похвале достойне совѣте прикажемъ, и они Вама сви и за вазда остаю обвезани и всесердечно Васъ поздравляюћи за ваше преизрядно наставленіе и о њима попеченіе (П 1 1830); Покорнѣйше просимъ Ваше Превосходительство неоставити мене обще съ народомъ у напредѣ Вашіем покровительствомъ и ходатайствомъ у ВИСОЧАЙШЕГА ПРЕСТОЛА, кога воля бытиѣ за насъ свагда священна (П 19 1832); и Ваше за сада мени писменно наставленіе быѣ ми добро дошло, одъ кога трудићу се да учинимъ благоупотребленіе, а Вашемъ Преосвященству признателнымъ остаћу (П 21 1832).

Завршна ѿоздравна формула са потписом адресанта (и понекад именом адресата) у писмима упућеним владарима, високом свештенству, државним и војним чиновницима, угледним грађанима, такође показује тенденцију ка везивању књишких форми у целокупном анализираном периоду: Молим Васъ:

²⁹ У писму од 11. 8. 1838. Његош истовремено употребљава оба стила.

³⁰ Иста ситуација посведочена је и у посланицама племенима Петра I (Вуксан 1935).

опростите ми ерь Васъ много заглушамъ – кои остаемъ съ истиннымъ моимъ къ вамъ Высокопочитаніемъ и съ совершенномъ преданосѣу. Вашего Высокоблагородія Искренѣйшій почитатель и покорнѣйшій слуга Радивой Петровичъ с.р. (П 1 1830); Въ прочемъ есамъ Вамъ доброжелатель и слуга Рад. Петровиѣ (П 2 1830); Честъ имамъ назвати се В. П. Господства покорнѣйшій слуга Радивой Петровичъ (П 5 1831); Честъ имамъ назватися вашего Высокоблагородія покорнѣйшій слуга Архимандритъ Черногорскій Петръ Петровичъ; Честъ имамъ быти на всегда Вашего Пресвѣтлаго Господства Покорный слуга (П 8 1831); Остаюи у овой пріятной надежди имамъ честъ битъ на вазда Вашего Пресвѣтлаго Господства Пок[орнѣйшій]; прим. автора] слуга П. Петровичъ (П 15 1831); Съ наиглубочимъ высокопочитаніемъ и са совершенномъ преданностію имамъ честъ быти Вашего Превосходительства Милостивый Господинъ Покорнѣйшій слуга Архимандритъ Черногорскій Петровичъ (П 19 1832); Препоручуюи се Вашимъ святимъ молитвама имамъ честъ съ особитымъ высокопочитаніемъ називати се Вашего Преосвященства Милостивый Государь Покорнѣйшій слуга Архим. Черногорскій Петровичъ (П 20 1832); У очекиваню Вашего рѣшенія, честъ имамъ съ глубочайшимъ высокопочитаніемъ и преданностію себе назвати Ваше Свѣтлости, Милостивѣйшій Государь Покорнѣйшій слуга Владыка Црногорски Петръ Петровиѣ (П 29 1834); Съ высокопочитаніемъ честъ имамъ остати Покорни слуга Владыка Црногорски П. П. Нѣгошъ (П 34 1836); Въ прочемъ поздравляюи Васъ любезнѣйше имамъ среѣу быти съ высокопочитаніемъ ваше Свѣтлости Предданиѣйшій слуга Владыка црногорскій П. Петровичъ Нѣгошъ (П 36 1837); Очекиваюи Вашъ скорый одговоръ, честъ имамъ изявити вамъ чувства моего высокопочитанія съ коіемъ остаемъ Вашего Высокоблагородія Милостивій Господине! Покорнѣйшій слуга Владыка Црногорскій П. П. Нѣгошъ (П 40 1838); Съ чувствама отмѣннаго высокопочитанія честъ имамъ быти Вашего Высокоблагородія Милостивый Господине! покорнѣйшій слуга Владыка Црногорскій П. П. Нѣгошъ (П 46 1839); Съ отменнимъ почитаніемъ и уваженіемъ честъ имамъ быти Вашего Высокоблагородія Милостивого Господина (П 47 1840); Въ прочемъ честъ имамъ Васъ поздравити и остати Вашего Сіятельства къ услугамъ готовъ (П 48 1841). Понекад се у завршним формулацијама, уз потпис адресанта, налази и име адресата: Его Свѣтлости Милостивѣйшему Государю Князю Метерниху, Кавалеру Златнога руна, Дѣйствителному тайному Совѣтнику Е. Ц. К. Величества, Министру иностраны Дѣла у Бечу (П 29 1834); и др.

Као и приликом отварања писма, када пише главарима и турским званичницама, Негош писмо затвара веома неконвенционално, у присном тону, без устаљених клишеа и етикеција: И да си здраво и весело (П 7 1831); И да сте здраво (П 11 1831); И да си здраво (П 14 1831). Само се спорадично среѣу завршеци са извесним књишким наносима: и вашъ есамъ доброжелатель Архимандритъ черногорскій Петръ Петровичъ (П 13 1831). Устаљене књишке

формулације и форме учтивости у њима веома су ретке: остаємъ любезно васъ поздравляюћи и желећи ви свакога добра и благополучія (П 45 1839).

Датум у оквиру завршног хронотопа писан је доминантно на народном језику, а књишке форме посведочене су само у писмима из 1830. и 1831. године: Нов. 23 1830^{то} (П 2 1830); 12/24 Јануарія 1831-го (П 5 1831).

Вредним пажње чини се и писмо јереју Јакову Поповићу (1831), писано вуковском ћирилицом, које Његош завршава на народном језику, али реченичном структуром насталом очигледним посрбљавањем књишке формулације: Са дубоким уважањем називам се Ваше Пречасности покорни слуга и доброжелатељ Петар Петровић (П12 1831). Слични изрази, и приликом отварања и затварања писма, регистровани су и у писму Мелентију Павловићу, београдском митрополиту: Свеосвещеный Митрополите, Милостивый Архипастыру! [...] А при томе я остаємъ препоручуюћи се Вашимъ светимъ молитвама и благословенію. Вашего Свеосвещенства Преусрдный почитатель и покорный слуга (П 22 1833).

7.5. Веома интересно јесте и варирање Његошевог језика, посведочено у шест писмама упућених Вуку Стефановићу. Иако отварања устаљеним фразама са књишким валерима (нпр. Много почитаемый Стефановићу – П 23 1833; Дражайший Вуче – П 24 1833, она често показују очекивану неформалну интонираност: Эдва ютрось сѣтих се да самъ ти обрекао – (П 23 1833); Ово ти ютрось полу санльивъ пишемъ (П 23 1833).

У сличном духу, завршне поздравне формулације варирају од оних са извесним књишким наносима до оних на народном језику (чак и у стиху): Твой особити почитатель (П 24 1833); Ваш искрени србски почитатель В. Црно. Петровић (П 26 1833)³¹; Поздравляюћи васъ любезно остаємъ вашъ искрено србски почитатель В. П. Петровић (П 28 1834); Што бих ви дуже писа све би замршеније било, и зато није потреба које какве безпослице у поса окрећати:

Збогом остај, збильски Србе,
храни Србство душом грбе;
буди свагда оне ћуди
да ти Србством дишу груди,
па ћеш сваком мио бити
душом ћу те ја љубити (П 31 1834).

Посебно место овде заузима писмо из 1836. године (П 35 1836), написано крајње дистанцирано и формално, што би могло бити узроковано тематиком

³¹ Писма упућена Вуку Његош пише и традиционалном и вуковском ћирилицом, мешавином фонолошког и морфонолошког правописног проседеа. У овом писму (из 1833. године), а и у једном из 1834. г., Његош пише Вуку о послатим матрицама и процесу изливања слова љ, њ и ј, што представља директно сведочанство о владициној наклоности ка Вуковој реформисаној ћирилици.

писма, у којем Његош одбија да благослови публикавање Вуковог превода *Новоџ завѣѣа*:

Почитаемый Господине!

Шилѣмъ вамъ остатокъ одъ Пословица 300 Егземплара на Г. Владисавлѣвиѣа у Триестъ, тако исто и преводъ Новога Завѣта на Србскій Езикъ; [...] Што се каса Новога Завѣта кое желите да я будемъ благодѣтель и да приложимъ 100# да се съ благословомъ и трошкомъ на мое име штампа, я вамъ за садъ не могу на ваше зактеванѣ одговоръ дати, но ѣемо се други путь преко писма разговорити за ту стваръ.

Съ висопочитаніемъ честь имамаъ остати

вашѣ Доброжелатель и слуга В. Ц. П. Петровиѣ

8. ЗАКЉУЧАК. На хронолошкој оси језик Његошевих писама еволуира од славеносрпског (са ијекавском народном компонентом) до доситејевског типа језика (од 1833. године). Појава не само славеносрпских елемената него и одговарајућих књишких образаца, устаљених формула и клишеа налази се у директној зависности од социолингвистичких фактора (социјалне стратификације учесника у преписци) и тематско-структурне устројености текста. Будући да одступа од узуса средњовековних пословноправних писама, Његош показује извесну иновативност окрећући се европским карактеристикама овог жанра. Она се огледа и у графичкој структури појединих писама, неформално интонираних, у којима се Његош служи вуковском реформисаном ћирилицом. Будући да је реч о високом свештеном лицу, ова иновативност, иако сведена на оквири приватне преписке, оставља највећу импресију на читаоца јер у време када су ауторима у Кнежевини Србији враћали рукописе због искључивања једне графеме (нпр. јерова у *Собору истине и науке* Ј. Стејића из 1832. г.), црногорски владика своја писма пише реформисаном ћирилицом. Сличан однос приметан је и у погледу употребе назива за црквене празнике на народном језику, незамисливе у то време на територији Јужне Угарске.

Коначно, анализа језика Његошевих писама отвара простор за антиципације ширих размера које се односе на структуру финалне фазе постојања славеносрпског језика. Она је, по свему судећи (а ова ограда мора постојати јер епистоларни опус једног човека није валидан за коначне и генералне закључке), кореспондентна структури рукописних текстова на самом почетку генезе славеносрпског језика. Ако је, наиме, у њима овај језички идиом настајао тридесетих година 18. века елевацијом народног језика у одређеним тематским пољима пословноправне и приватне кореспонденције (в. Бјелковић 2019), а зависио је и од социјалне стратификације учесника у преписци, онда се животни круг славеносрпског у истим сегментима и зауставља, да би с победом народног језика вуковског типа он потпуно ишчезао.

ЛИТЕРАТУРА

- АВРАМОВИЋ, Сара. *Rhetorike Techne. Вещиџина беседниџиџва и јавни насџиџуџ*. Београд: Службени гласник, 2009.
- АЛБИН, Александар. *Језик новина Сџефана Новаковиџа (1792–1794)*. Нови Сад: Матица српска, 1968.
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора Г. Језик докумената Архива манастира Савине (18. век). *Срџско језичко и кџижевно насљеђе на џпросџору данасџе Црне Горе. Срџски језик и кџижевностџ данас: зборник радова са Друџоџ међународноџ научноџ скуџа одржаноџ у Подџориџи 26–28. маја 2017. џодине*. Ј. Стојановиџ (ур.). Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори; Нови Сад: Матица српска; Бања Лука: Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, 2019, 515–526.
- ВУКСАН, Душан. Петар I Петровиџ Његош. *Посланиџе Црноџорџима, Брђанима и Приморџима*. Цетиње: Цетињско историјско друштво, 1935.
- ВУКСАН, Душан. *Писма Пеџтра Пеџтровиџа Њеџоџа*. Кџига прва. Београд: Државна штампарџја, 1940.
- ВУШОВИЋ, Данило. *Прилози џроучавању Њеџоџева језика*. Београд: Библиотека Јужнословенског филолога, 1930.
- ЈЕРКОВИЋ, Јован. *Језик Јакова Иџњайовиџа*. Нови Сад: Матица српска, 1972.
- ЈЕРКОВИЋ, Јован. *Језик Боџобоја Аџанаџковиџа*. Нови Сад: Матица српска, 1976.
- ЈЕРКОВИЋ, Јован. О језику Његошевих писама. *Научни насџанак слависџа у Вукове дане* 18/2 (1990): 439–447.
- КАШИЋ, Јован. *Језик Милована Видаковиџа*. Нови Сад: Матица српска, 1968.
- МИЛАНОВИЋ, Александар. *Језик Јована Субоџиџа*. Београд: Филолошки факултет, 2014.
- МИЛОВИЋ, Јевто. *Њеџоџ у слиџи и риџечи*. Титоград: Графички завод, 1974.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. *О народном језику Јована Раџиџа*. Нови Сад: Матица српска, 1964.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. Однос између домаћих и рускословенских елемената у кџижевном језику код Срба пре џегове Вуковске стандардизације. *Зборник за филолоџију и линџвистџику* XII (1969): 43–53.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. Напомене о транскрипџиџи и критичком издању старих српских текстова из XVIII и XIX века. *Зборник за филолоџију и линџвистџику* XXII/2 (1979): 95–129.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. *Кџиџа о Њеџоџу. Сџџудије и чланџи*. Београд: Кџижевне новине, 1989.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Деџтерминаџивни џадеџи у сџаросрџској џословноџравној џисменосџи*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Узроџи и механизми синџтаксичких џромена у срџском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка кџижарница Зорана Стојановиџа, 2013.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава. О перифрастичном предикату са глаголом чинити у Његошевом језику. *Научни насџанак слависџа у Вукове дане* 18/2 (1990): 507–512.
- СОЛОВЈЕВ, Александар, Владимир Мошин. *Грџке џовеље срџских владара*. Издање текстова, превод и коментар. Београд: Српска краљевска академиџа, 1936.

- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *О језику Горског вијенца*. Београд: САНУ – Научна књига, 1990.
- СУБОТИЋ, Љиљана. *Језик Јована Хаџића*. Нови Сад: Матица српска, 1989.
- СУБОТИЋ, Љиљана. Неке синтаксичке особености Његошевог књижевног језика. *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 18/2 (1990): 475–780.
- СТАНОЈЕВИЋ, Станоје. *Сјудије о српској дијалектологији*. XX Састављање повеља. Београд: Српска краљевска академија. Други разред. Филозофско-филолошке, друштвене и историјске науке. 80, 1933, 3–67.
- ТРИФУНОВИЋ, Ђорђе. *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. Београд: Нолит, 1990.
- ЋИРКОВИЋ, Сима, Раде Михаљчић. *Лексикон српског средњег века*. Београд: Knowledge. 1999.
- ХЕРИТИ, Петер. *Књижевни језик Емануила Јанковића*. Нови Сад: Матица српска. 1983.
- ШАРКИЋ, Срђан. *Средњовековно српско право*. Свезнање Матице српске. Нови Сад: Матица српска, 1996.

*

- DEL LUNGO CAMICIOTTI, Gabriella. Letters and letter writing in early modern culture: An introduction. *Journal of Early Modern Studies* 3 (2014): 17–35. <<http://www.fupress.com/bsfm-jems>> 30. 10. 2019.
- MASON, Marianne. Examining the rhetorical structure and discursive features of letters of leniency as a genre. *Pragmatics* 2011 (21): 111–125. <<https://journals.linguisticsociety.org/ellanguage/pragmatics/article/download/3485/3485-6648-1-PB.pdf>> 30. 10. 2019.
- PATTERSON, Katharine Bassett. *A Communicative Approach to the Epistolary Form in Letters of Victorian Women Writers*. Doctoral thesis. University in Toronto. Department of English. National Library of Canada (Bibliothèque nationale du Canada), 1995. <<https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/10605/1/NQ28147.pdf>> 30. 10. 2019.
- PERELMAN, Les. The medieval art of letter writing: Rhetoric as institutional expression. Charles Bazerman, James Paradis (eds.). *Textual Dynamics of the Professions: Historical and Contemporary Studies of Writing in Academic and Other Professional Communities*. WI: University of Wisconsin Press, 1991, 97–119.
- RHIANNON Williams, Sarah. *English Vernacular Letters. C. 1400 - c. 1600: Language, Literacy and Culture*. PhD thesis, University of York. Centre for Medieval Studies, December 2001.
- SVIATUK, Yulia Viktorovna. Business correspondence style and format. *International Scientific Journal Theoretical & Applied Science* 9/29 (2015): 83–88.
- ŠKILJAN, Dubravko. *Javni jezik. Pristup lingvistici javne komunikacije*. Београд: Библиотека XX век, 1996.

ELEMENTS OF SLAVONIC-SERBIAN
IN THE LANGUAGE OF NJEGOŠ'S LETTERS

S u m m a r y

The paper registers and analyzes Slavonic-Serbian literary linguistic elements found in the letters of Petar II Petrović Njegoš written in the period between 1830 and 1841 (according to the edition of Dušan Vuksan from 1940). In addition to establishing the dependence of the use of literary linguistic influence on sociolinguistic factors (social stratification of participants in the correspondence) and the thematic structural organization of the text, the paper also analyzes the degree of presence of these elements on the chronological axis. Special attention is devoted to establishing a structural model (medieval or modern) to which Njegoš's letters belong.

On the chronological axis the language of Njegoš's letters evolves from Slavonic-Serbian (with the ijekavian folk component) into the Dositejan type of language since 1833. The appearance not only of Slavonic-Serbian elements but also adequate literary patterns, set formulae and clichés is directly dependent on sociolinguistic factors (social stratification of participants in the correspondence) and the thematic structural organization of the text. Since Njegoš in a way diverges from componential principles of medieval legal and business letters, he breaks away from the tradition and turns towards European features of this genre, thus showing a certain innovativeness.

Ана Пејановић

ЊЕГОШЕВ ИДИОЛЕКТ СА АСПЕКТА ФРАЗЕОЛОГИЈЕ

Сажетак: У раду се сагледава фразеологија Његошева језика као система и то са неколико аспеката са циљем да се покаже вишеструки значај истраживања фразеолошког слоја идиолекта нашег најзначајнијег пјесника. Посебни аспекти, сваки за себе, представљају сложену и отворену тему истраживања а то су: опис Његошеве фразеологије као фразеологије писца, однос Његошеве фразеологије према фолклорној и народној фразеологији, прецедентни карактер Његошеве фразеологије, Његошева фразеологија као грађа за реконструкцију језичке слике свијета и етнокултурних концепата, Његошева фразеологија као предмет транслатологије и, коначно, Његошева фразеологија као грађа за израду првог фразеолошког рјечника писца код нас.

Кључне ријечи: идиолект, Његошева фразеологија, фразеологија писца, фолклорна фразеологија, народна фразеологија, прецедентни феномени, етнокултурни концепти, ауторска фразеографија.

0.1. У новије вријеме у филолошким истраживањима, било да су лингвистичке или литературолошке оријентације, срећу се све чешће термини *идиолект* и *идиосишл*. Оба термина дефинишу се код разних аутора на различит начин, а њихово прецизно одређење условљено је научним позицијама истраживача и конкретним циљевима истраживања. Као што се види, ми у раду користимо први од наведених појмова. Сам термин *идиолект* први пут помиње Блох 40-тих година 20. вијека у чланку о фонолошкој анализи (Гордашникова 2018: 2). Иако се термин појавио у англојезичној средини, убрзо је прихваћен од стране руских научника и међу првима његову дефиницију дао је Виктор Виноградов, који идиолект дефинише као: „скуп формалних и стилских особености карактеристичних за говор појединачног припадника неког језика, или уопште његова реализација у устима индивидуе, то јест укупност текстова које говорник продукује а лингвиста истражује са циљем анализе језичког система” (Виноградов 1998: 144; превод са руског наш). Идиолект писца несумњиво се мијења током времена, он није монолитан ни

у различитим дјелима писца, али то не значи да није стабилан јер се формира на бази језика одређене социјалне групе, која и представља језгро индивидуалног говора писца, а измјенама су подложни само појединачни елементи језичког система писца.

Најпрецизнију дефиницију, која уједно и диференцира ова два блиска појма, налазимо у *Стилистичком енциклопедијском рјечнику*: „идиостил је укупност језичких и стилско-текстуалних особина конкретне језичке личности (писца, научника, публицисте, конкретног говорника), а идиолект је укупност стабилних карактеристика говорне дјелатности појединачног носиоца језика” (Котјурова 2003; превод са руског наш). У нашем раду појмови *идиостил* и *идиолект* управо се и схватају у наведеном значењу као хипоним и хипероним. Под хипонимом *идиостил* подразумевају се индивидуална умјетничка средства израза стваралачке језичке личности, а под хиперонимом *идиолект* – језичке карактеристике било којег конкретног носиоца језика. За лингвистичка истраживања која настоје да открију стабилне карактеристике у употреби језика појединца чини нам се погоднијим термин *идиолект*, док стилске интенције писца, његов *идиостил* проучава литературологија. Јасно је, ипак, да се не може повући строга граница међу овим појмовима посебно кад је у питању проучавање фразеолошких ресурса језика, а нарочито фразеологије појединачног писца, јер се у фразеологизму као мини-тексту више него у било којој другој језичкој јединици одражава поетска функција језика.

0.2. Фразеологија је у последње вријеме једна од најперспективнијих лингвистичких дисциплина. Наглашено интересовање за ову језичку област протеклих неколико деценија изазвала је смјена научне парадигме у лингвистици. Антропоцентризам, који је у средиште ставио човјека и који на нов начин анализира језик кроз призму културе, преусмјерио је интересовање лингвиста и у први план истакао интердисциплинарне науке – когнитивну лингвистику, психолингвистику, етнопсихолингвистику и лингвокултурологију. Фразеолошки слој језика представља незаобилазну грађу за проучавање узајамног утицаја језика и културе, с обзиром на чињеницу да се кумулативна функција језика најјасније одражава управо у поменутом језичком слоју. Из наведеног разлога фразеолошки ресурси језика све чешћи су предмет истраживања не само фразеологије, већ и поменутих новијих интердисциплинарних области.

Од оснивања фразеологије као самосталне лингвистичке дисциплине прошло је више од седамдесет година, то међутим није утицало да се до данас строго омеђе границе и обим језичких јединица које су предмет њеног проучавања. Ставови лингвиста неусаглашени су поводом питања које све језичке јединице спадају у фразеолошке (у славистици о овоме постоји опширна литература: Телия 1996: 56–83; Алефиренко 2008: 7–22; Баранов – Добровольский 2013: 8–26). Слично се може рећи и за *фразеологизам* (*фразеолошку јединицу*) као основну јединицу фразеологије. Узрок томе није неразвијеност

или неутемељеност фразеологије као науке, већ сама природа фразеологизма као сложене, противрјечне језичке јединице и на структурном (синтаксичком) и на семантичком плану. Ми дијелимо становиште оних истраживача који прихватају широко поимање фразеологије и под фразеологизмом подразумевамо језичке јединице које карактерише: способност репродуковања у готовом облику, релативна устаљеност облика и значења, експресивност, идиоматичност и вишелексемност. Термин фразеологизам (фразеолошка јединица) користимо, дакле, у ширем смислу. Узимајући као кључне критеријуме функционални аспект ових специфичних језичких јединица, њихово поријекло, синтаксичку структуру, улогу у језику као систему, те улогу у поетици књижевноумјетничког текста, као и неизоставну семантичко-културолошку димензију, од које зависи и начин транспоновања на језик превода, све фразеолошке јединице дијелимо на осам фразеолошких жанрова: сталне епитете, устаљена поређења, идиоме, пословице, изреке, клетве, заклетве и узречице (Пејановић 2010: 10–122). Наша класификација настала је с циљем да се превазиђе структурна, функционална и семантичка разнородност фразеолошких јединица – а оне чине главну препреку у досљедној класификацији фразеолошког фонда сваког језика. Осим лингвокултуролошких критеријума и критеријума преводивости фразеологизама наша концепција узима у обзир, што је од посебног значаја за ову тему, и дијахронијску перспективу ових специфичних језичких јединица, односно њихово поријекло и развој. Управо је овакав приступ дао могућност да се на нов начин сагледа фразеолошки фонд језика: не само као систем за себе унутар кога владају своје законитости, већ и да се укаже на значај и везу овога језичког слоја са осталим језичким поднивоима.

С тим у вези је и други важан термин, а то је *фразеолошка транспозиција*. Подјела фразеолошког фонда српског језика на фразеолошке жанрове открила је механизам фразеолошке транспозиције који је унутарсистемски и који се огледа у преласку једног фразеолошког жанра у други. Оно што је транспозиција у лексичком подсистему, то је фразеолошка транспозиција унутар фразеолошког језичког подсистема. Флуидност и нестабилност семантике и функције појединих фразеолошких јединица, а која је посљедица противрјечности између њиховог формално-граматичког облика (вишелексемног састава) и цјеловитог значења, с једне стране, и веће зависности у односу на лексеме од контекстуалне/конситуативне употребе, с друге стране, свједоче о језику као живом организму који се развија и мијења. Под фразеолошком транспозицијом подразумевамо прелазак фразеологизма из једног фразеолошког жанра у други. Поједине фразеолошке јединице унутар система жанровски су нестабилне. Када се првобитни фолклорни стални епитет *сиви соко*, *сиња кукавица*, *Ђорска вила*, *мрки вук* користе у односу на човјека, значење израза се идиоматизује, а промјеном значења израз из жанра сталног епитета прелази у нови жанр – идиома. Промјена жанра утиче на промјену

значења фразеологизма која се експлицира не само у контексту унутар једног језика, већ је уочљива када се фразеологизми контрастирају у преводилачком процесу. Ако појаву посматрамо са лексикографског аспекта, *мрки вук* иступа као хомонимична јединица: 1) стални епитет фолклора (употребљава се у односу на звијер); 2) идиом у значењу ‘храбар човјек, јунак’. Стални епитети су најједноставније фразеолошке јединице по формалном облику и компонентном саставу. Они се састоје од двије компоненте – придјева, који је у улози конгруентног атрибута и именице. Фразеологизацији израза доприноси једна од компонената израза. И док именица у оквиру синтагме углавном чува своје денотативно значење дотле је значење придјева у изразу најчешће десемантизовано, изблиједјело или промијењено у односу на буковално значење самосталних придјева. Уз именицу *вук* у епици је уобичајен придјев *мрки*. У *Горском вијенцу* је два пута посвједочен фразеологизам *мрки вук*. У једном примјеру то је заиста жанр сталног епитета, а другом се израз транспонује у идиом:

вазда раниш од Видова дана
јуначкијем и коњскијем месом
гавранове и *мрке* вукове!
(ГВ 1741);

Мрки вуче подигни бркове
да ти виђу токе на прсима,
(ГВ 2810).

Израз *мрки вук* у два наведена контекста из спјева илуструје фразеолошку транспозицију. У првом примјеру посвједочено је значење ‘вук, дивља животиња’ а у другом ‘храбар човјек, јунак’. Паралеле из народних пјесама потврђују да је у овом случају процес фразеолошке транспозиције текао од сталног епитета (који је недвосмислено употребио и Његош у нашем првом примјеру, у 1741. стиху), преко устаљеног поређења (из *Огледала српског*: све момчади *ка мрке вучади*) до идиома као у нашем другом примјеру из *Горског вијенца*, у 2810. стиху, у којем имамо суптилну игру ријечи засновану на семантици идиома *мрки вук* ‘храбри ратник, јунак’ и личном имену јунака спјева Вука Мандушића. У примјеру из фолклора, из пјесме „Женидба од Задра Тодора”: Јер отока нигда није сама / Брез хајдука, ја брез *мрка вука* (Клеут 2001: 237) имамо такође стални епитет (не ради се о људима већ о стварним вуковима, звијерима). Како тече процес фразеолошке транспозиције? Придјев се често употребљава уз одређену именицу да опише неку сталну, стварну и видљиву особину, вук је мрке боје – *мрки вук*, дугом употребом добија се стални епитет, поређење настаје кад се особина пренесе на човјека: он је *ка мрки вук*, што не значи да је мрке боје – у тој фази већ се актуализују друге особине које се приписују тој звијери и пореде са људским, и коначно, губи се поредбени везник и описује се не сличност по изгледу него нека карактерна особина, у датом случају храброст. Тада смо добили идиом.

Исто можемо рећи за израз *сиви соко*. Наведени израз има различите кореспонденте у руском језику у зависности од тога да ли је употребљени у контексту као фолклорни стални епитет или идиом настао његовом транспозицијом. У зависности од денотата на који упућује, у руском језику он има два кореспондента: *сизый сокол* ако се односи на птицу, а у другом случају *ясный сокол*, уколико денотира човјека. Процес фразеолошке транспозиције заступљен је у жанру узречица које прелазе у у идиоме: На примјеру из *Горског вијенца*: првобитана узречица (*нека*) *да ње Боџ (са)чува* транспонује се у идиом: Бјеху брате – *да ње Боџ сачува*, / мало бољи него у Турчина! (ГВ 1458) израз – некадашња узречица – прелази у идиом са значењем ‘лош, најгори могући’, а у реченици има атрибутивно-предикативну функцију. Треба истаћи да је прозодија новодобијеног идиома другачија у односу на значење узречице од које је настала: *нека ње (да ње) Боџ (са)чува* → *да ње Боџ сачува* → *да ње Боџ сачува*. Као што се може видјети, промјена прозодије је пропратна, али необавезна појава приликом фразеолошке транспозиције. Фразеолошка транспозиција имамо и када првобитне заклетве прелазе у узречице: *Боџа ми*, клетве и заклетве у идиоме: *ѡраџ се* (грдни његов) *искоѡао* и (дабогда) *ѡраџ* (нам) *се заѡро* у *заѡријеѡи ѡраџ* (подробније у Пејановић 2008^б, 2010). Промјена жанра фразеолошке јединице утиче на њену функционалну, то јест синтаксичку улогу, а подразумијева се, и на семантику дате фразеолошке јединице. Једна иста фразеолошка јединица по формалном, синтаксичком облику може имати различиту функцију и значење у контексту (или конституацији) чиме се и разоткрива њен карактер. Та својеврсна хомонимија фразеолошких јединица управо се и „укида” у контексту те је зато функционални аспект фразеологизма пресудан у одређивању жанра. Механизам фразеолошке транспозиције функционише и као један од важних творбених процеса у језику. По нашем мишљењу, првобитне фразеолошке јединице којима се човјек обраћао божанству (које могу бити из жанра узречица *ако Боџ да*, заклетви *Боџа ми*, *за Боџа* или клетви *да Боџ да*) биле су мотиватор у творбеном процесу, који као крајњи исход, често праћен и промјеном прозодије и синтаксичке функције, доводи до лексикализације, односно, настанка самосталних лексема: *забоџа*, *боџами*, *акобоџда*, *дабоџда*, *боџзна* (подробније у Пејановић 2012^а).

1. Његошева фразеологија као *фразеолоџија ѡисца* представља први аспект наше анализе. С обзиром на чињеницу да дјело Петра II Петровића Његоша припада ранијој епохи развоја језика, књижевности и културе, његова се фразеологија нужно сагледава према општејезичкој фразеологији савременог књижевног језика као једна од етапа у том развоју. Увид у овај аспект значајан је за дијахронијско проучавање фразеологије савременог српског језика. Иако није потребно специјално образлагати значај Његошевог дјела у укупном развоју и конституисању српског књижевног језика, о томе

посредно свједочи и чињеница да је за сада једини рјечник писца (ауторски рјечник) на нашим просторима управо *Речник Његошева језика*. Михаило Стевановић, један од састављача поменутог рјечника и његов уредник, у предговору истиче: „Како само Његошево дело, тако и језик којим је оно писано, одавна су се наметали за потпуну лексичку обраду. Не само тиме што Његош иде у најзначајније наше књижевнике него што је он један од твораца нашег књижевног језика. Он, прво, иде међу писце, ако не и испред свих других писаца новијег времена, који су за основицу свог књижевног језика узели народни, за шта се залагао, беспопштено борио и што је коначно изборио Његошев велики савременик Вук Караџић” (СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 I: VIII). На другом мјесту у предговору Стевановић наглашава да: <...> „синтаксичко богатство народног језика Његошева завичаја, гномски карактер његове фразеологије, проткан филозофском рефлексijом песника-мислиоца изузетне песничке даровитости, а нелишеног ни извесне филозофске учености, чине Његошев језик у тим правцима још недосегнутим у књижевном стваралаштву наших народа” (СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 I: IX). Наведене ријечи истакнутог његошолога дају сажето и тачно образложење и подстицај за проучавање фразеологије једног од твораца српског књижевног језика.

1.1. Претходни наводи дају јасну смјерницу у ком правцу треба усмјерити пажњу током изучавања Његошева идиолекта као система и, наравно, Његошеве фразеологије као веома важне компоненте пишевог идиолекта. Незаобилазан пут у проучавању Његошеве фразеологије прије свега је њен однос према фолклорној и народној фразеологији, као и њено поређење са фразеологијом њему савремених стваралаца. Немогуће је проучавати Његошево дјело без константног обраћања цјелокупном Вуковом опусу (ПЕЛАНОВИЋ 2016). Овакав приступ омогућује нам, с једне стране, да уз помоћ њихове фразеологије реконструишемо фразеологију времена у коме су писци живјели и стварали, као и да анализирамо удио и значај фразеолошког нивоа језика у поетици конкретног писца, а с друге стране да, узимајући као *tertium comparationis* епску поезију утврдимо новаторство писаца или њихово ослањање на исту када су фразеолошки ресурси језика у питању (ПЕЛАНОВИЋ 2011^в; 2011^г; 2014). Поменута методологија, која даје овакав увид у Његошеву фразеологију, отвара пут и у историјску фразеологију која је, по ријечима истакнутог руског фразеолога Валерија Мокијенка, најмање истражена лингвистичка дисциплина. На том путу поређење Његошеве фразеологије са фолклорном и народном, као изворима на којима се напајао, од изузетног је значаја и Вуково дјело које нам служи и за реконструкцију и за потврду значења појединих израза. Наведене тврдње илустроваћемо само неким од бројних идиома из Његошева идиолекта.

Идиоми *од Косова*, *по Косову* које ми дефинишемо као временске оријентире у језичкој слици свијета говорника српског језика и који су саставни

дио етнокултурног концепта 'Косово' посвједочени су у Његошевим дјелима, као и код његовог савременика С. М. Љубише. Предлошко-падежне везе могле би се тумачити као слободни спојеви ријечи које користи само Његош да оне са истим значењем и високом фреквенцијом нису употријебљене и у дјелима његових савременика. Два наведена идиома представљају фразеолошке архаизме јер нису фреквентни у савременом језику, али су потврђени у дјелима писаца епохе, као и у савременим књижевним дјелима. Косовска битка као преломни тренутак наше историје постала је прецедентна ситуација за лингвокултурну заједницу која говори српским језиком. Томе је, наравно, претходила поетска историја и сјећање које је чувано и сачувано најприје кроз епску поезију, потом и у дјелима писаца од најранијих времена до данас. Као таква, морала је оставити свој одраз и у идиоматици, о чему свједоче и бројни идиоми који су актуелни и у савременом језику: *све је равно до Косова* (коме), *касно Марко на Косово дође, ђроџао као Јанко на Косову, ђокољ као на Косову*. Идиом *од Косова* 'одувијек, откад знамо за себе' одражава важност догађаја која је за српски народ толико велика да он на временској оси као кључни оријентир има Косовску битку, а она представља границу од које почиње нова историја. Наведени идиом спада у шири концепт 'Косово', који представља један од етнокултурних концепата у језичкој слици свијета, о чему смо писали у ранијим радовима (Пејановић 2006; Пејановић 2010: 149–156). Идиом је посвједочен три пута у *Горском вијенцу* и три пута у *Шћејану Малом*:

Проста сабља по сто пута турска
од Косова која нас сијече
при злу томе, ако је истина.
(ГВ 2096)

Чуј народе, сви скините капе:
хоћу спомен да чиним душама
витезова нашега народа –
данас ће им најмилије бити,
од Косова нигда као данас!
(ГВ 2652)

Српкиња га јошт рађала није
од Косова а ни пријед њега!
(ГВ 393)

Сва јунаштва ваша од Косова
С којима се горе ове диче
(ШМ: 93)

Од Косова до данашњег дана
Наше војске на њу удараше
(ШМ: 181)

Црногорска уста јошт никада
од Косова ово не рекоше
(ШМ: 57).

Идиом *од Косова* ‘одувијек, откад знамо за себе’, значајан не само у Његошевом идиолекту, већ и у језичкој, и шире, концептуалној слици свијета говорника српског језика, посвједочен је више пута и у дјелу С. М. Љубише:

А што говориш, честити провидуру, да нам нећеш помоћи, хвала Богу, ми ћемо се сами клати Турчином, као *од Косова* пак ако нас смрве, ми поштено у гробу, а ви стидно на земљи (Љубиша 2006: 46);

Преко тога познаше силу и моћ султанову и његово јако царство, што *од Косова* још не изустише (Љубиша 2006: 52);

Та ме је кућа копала *од Косова*, пак да јој се удвори, поведе ме ђед још ђететом у Бубића да ме шиша, и тако се тобож окуми да се биједе прођемо (Љубиша 2006: 59–60);

На њој ми је гробље прадједовско, на њој моје племе *од Косова* клица (Љубиша 2006: 148).

Идиом *ио Косову* илуструјемо једним примјером из *Шћейана Малоџ* и једним примјером из дјела С. М. Љубише:

Отворте се, витешке гробнице,
сама *славо*, само прибјежиште
ио Косову српскијех јунаках,
(ШМ: 15);

Градили га земањом браћа Мрњавчевићи, а продали дужду браћа Балшићи, пете године *ио Косову*, па се залуду прогонили да га Млечићи преотму Балша трећи, Ђурађ Бранковић и Високи Стеван (Љубиша 2006: 109).

Иако идиом *од Косова* није фреквентан у савременом српском језику у свакодневној употреби, налазимо га у књижевним дјелима савремених стваралаца српског језика Матије Бећковића и Николе Мацановића:

После свих пораза: смрт Рада Томова
Највећи је српски пораз *од Косова*
(Бећковић 2006: 38).

Једина је она преживјела
с Косова кренула за нама
(Бећковић 2006: 143).

Веле да су је градили Немањићи, баш ту на Спасојеву главицу још *ирије Косова* (Мацановић 2007: 92).

У сваком случају било је то још *ирије Косова* (Мацановић 2007: 92).

Граматичко, тачније, морфолошко варирање компоненте израза *од*, у посвједоченим идиомима код Бећковића и Мацановића, односно његова замјена другим предлогом, не мијења глобално значење идиома и сврстава се у један структурно-семантички модел.

1.2. Илустративан примјер да Његошев идиолект представља грађу за проучавање историјске фразеологије српског језика јесте и идиом *ни муси зла*

не жели посвједочен у *Шћејану Малом*. Занимљиво је да се у *Речнику Његошева језика* наведени идиом не интерпретира као израз, иако се међу примјерима којима се илуструје одредница *муха* налазе управо стихови из *Шћејана Малоџ*: А што ти је он старац сметао? / Зла ни муси не жели никаква (СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 I: 461). Наведени израз није у употреби у савременом српском језику, у коме се користи његов синоним *ни мрава не би згазио*, са идентичним значењем ‘доброћудан, мирољубив човјек’. Веома су компликована питања реконструкције фразеологије писца, наведени израз могао би се потенцијално тумачити као метафорични слободни спој ријечи, или пак ауторски фразеологизам самог Његоша да идиом није посвједочени и код другог писца, његовог млађег савременика у приповиједи „Продаја патријаре Бркића” С. М. Љубише: То је добра душа што *ни муси зло не мисли* (ЉУБИША 2006: 69). Израз је посвједочен и у црногорским дијалектима. У *Ускочком рјечнику* у коме је компонента израза одражена са фонетском варијантом *муа*: *Муи зла не мисли* (СТАНИЋ I 1990: 69). Да је анализирани идиом из Његошевог дјела заиста општејезички, а не ауторски потврђује и податак из рјечника ЈАЗУ у коме читамо: „муха се узима у некијем фразама и пословицама” а међу набројаним налази се и примјер: *Они је видјејџ добар крстијанин, реко би, да не би ни мухи зла учинио* (РЈЕШНИК ЈАЗУ: 131). На другом мјесту у рјечнику наведени су као илустративни примјери управо потврде из *Шћејана Малоџ* и Љубишине приповијетке (РЈЕШНИК ЈАЗУ: 132). Као други, можда важнији доказ, да идиом није ауторски наводимо чињеницу да он постоји на ширем словенском ареалу. У руском језику: *мухи не обидиш* (ТИХОНОВ 2004: 614) у коме се користи за опис доброћудног човјека, онога који није у стању никоме да науди, дакле са идентичним значењем какав је поменути идиом посвједочен у дјелима Његоша и Љубише. Посвједочен је идиом и у бјелоруском језику са истим значењем: *мухі (-у) не пакрыўдзіць (не пакрыўдзіў)* (ЛЕПЕШАЋ 2008 II: 166), украјинском: *мухи не зообидить* (ФСУМ 1993 I: 343), као и у бугарском језику: *мухи няма да обидят*.

1.3. Као још један примјер из Његошева идиолекта наводимо идиом *џиличника не осџаде (неџе осџаџи)* од кога, који је осим у *Шћејану Малом* потврђен и у *Свободијади* и *Пјесмама*. Посвједочен је идиом и у приповиједи „Рат и бојеви” С. М. Љубише:

Војска пјешка, у таком предјелу, кад прискоче Црногорци, би се изломила и распала да се *не враџи џиличник* (ЉУБИША 2006: 44).

Да се идиом среће и у црногорским дијалектима, примјере налазимо у разним дијалекатским рјечницима (у говору Куча, Загараца, Ускока, никшићког краја). Компонента идиома *џиличник* у *Речнику Његошева језика* тумачи се као ‘нико, ни једна особа’ (СТЕВАНОВИЋ и др. II 1983: 25) и илуструје са двије потврде из *Шћејана Малоџ*: *џиличника не џусџише* (ШМ: 193) и још двије из *Огледала српскоџ*, а слично се тумачи у неколико дијалекатских рјечника:

пиличник, -а, м. *нишѣа, нико, ниједан*. – На Крново партизани од Гвозденога пука *нијесу осѣавили ни љиличника*, све су помлатили. Побео ми је град струкове дувана, *није вала осѣавио ни љиличника*. (Ћупићи 1997: 327);

пиличник м ‘последњи остатак нечега?’, в. *заумиѣ* (Петровић и др. 2013: 285); заумит се -им се св ‘замислити, претпоставити’. – У што си се заумијо лудо? / Заумијо па се преваријо. – Пјане биле па се заумиле / Да у село љиличника нема. (Петровић и др. 2013: 142);

пиличник, -а, м. *нико, ниједан живоѣ, особа*. „Не остаде ни љиличника” – не оста нико, ниједан; Швабе су побиле све ухваћене становнике 1943, *нијесу осѣавиле ни љиличника*, куда су прошле, до Сутјеске (Ђоковић 2010: 432-424). пиличник, -а, м. 1. м. *нико, ниједан*. – *Не осѣаде* од њиг љиличника”. 2. *нишѣа, ни ѣрунке*. – *Не осѣаде* од жита ни љиличника. – Вљетар је однијо сијено, није остало ни пиличника (Станић II 1991: 95).

Као што се види, у наведеним рјечницима семантизација свих примјера извршена је на основу идиоматске употребе лексеме *љиличник* као компоненте фразеолошког израза. Наиме, ни у једном рјечнику нисмо нашли самосталну употребу лексеме *љиличник*. У свим наведеним контекстима она је употријебљена у одричним идиоматским конструкцијама, у којима се варира глаголска компонента израза: *немаѣи, не осѣаѣи, не осѣавиѣи, не ѣусѣиѣи (љиличника)*, одакле се закључује да лексема *љиличник* нема слободно већ такозвано фразеолошки везано значење. Ни у Вуковом *Срѣском рјечнику* именица *љиличник* није семантизована, већ је илустрована такође идиомом: *сви изѣинули, ни љиличник није уѣекао*, т. ј. *ниједан*. Е пиличник од вас не утече (КАРАЦИЋ 1852: 500; упореди КАРАЦИЋ 1935: 516). У другој одредници у *Срѣском рјечнику* забиљежен је и придјев *љилични* на, но, илустрован идиомом *нема ни љиличноѣа*, а Вук у дефиницији додаје т. ј. *ни једноѣа*. Дакле, код Вука су забиљежена два идиома: *љиличник не уѣече* и *нема ни љиличноѣа* са истовјетним значењем. Управо посвједочена лексичка варијанта идиома са односним придјевом *љилични*, која је, по свему судећи, старија од идиома са именичком компонентом *љиличник* помаже нам у реконструкцији значења. Ми претпостављамо да је након елизије именице *јаје* и супстантивације односног придјева средњег рода *љилично (јаје)* и дошло до појаве нове ријечи *љиличник* додавањем суфикса -ик. С обзиром на чињеницу да је именица *љиличник* у сваком од провјераваних примјера, како у књижевним дјелима, тако и у различитим рјечницима потврђена само у оквиру идиома, закључујемо да је њена семантизација у дијалекатским рјечницима извршена на основу глобалног значења израза. Наведени примјер показује важност не само Његошевог идиолекта, већ и Вуковог дјела у рјешавању етимологије појединих лексема.

Наведени примјери тек су врх леденог бријега историјске фразеологије, којој се за сада врло опрезно примичемо, свјесни огромног неистраженог океана који је пред нама. Приликом реконструкције идиома ослањамо се на методологију руске школе Бориса Ларина, коју у својим радовима примјењује истакнути фразеолог Валериј Мокијенко. У тој методологији кључна

је примјена структурно-семантичког модела фразеолошке јединице. Под њим се подразумева: „структурно-семантички инваријант устаљених израза који шематски одражава релативну стабилност њихове форме и семантике” (Мокиенко 1989: 53; превод са руског наш), а он се реконструише на основу испитивања на широком словенском ареалу у синхронији и дијахронији, како унутар једног језика и његових дијалеката, тако и поређењем са другим словенским језицима. Наша концепција фразеолошких жанрова, која фразеологизме групише око концепата, управо и представља примјену и продубљавање наведене методологије.

1.4. Даља параметризација фразеолошког слоја Његошева језика по временском критеријуму, очекивано, открива да међу његовим фразеологизмима има значајан број фразеолошких архаизама и историзама. Поједини изрази више се уопште не користе у савременом језику јер су нестали и денотати/референти које су означавали. Такве фразеологизме називамо *историзмима*. Неки пак изрази у савременој употреби замијењени су синонимичним конструкцијама, стога их сврставамо у *архаизме*. Нестанак појединих фразеологизама из Његошева идиолекта, њихово одсуство у савременом језику, условили су екстралингвистички фактори. У овој групи налазе се различити изрази у којима су одражени обичаји, обреди, ритуали нашега народа који су практиковани у Његошево доба. Међу њима посебно мјесто заузимају они у којима се одражава обичај крвне освете, који спадају у концепт ‘част’: *мириџи крви* и његов синоним *мириџи главе*, *дужан крв*, *брајско миџо*, *џуцка крвница*, *џрекинуџи динар*, или пак они идиоми који одржавају традиционални обичај кажњавања преступника у патријархалној заједници: *џроклеџа џомила*, *џоџи џод џомилу*, *врџи џод џомилу* (детаљније у Пејановић 2010: 137–149). С обзиром на то да су искоријењени обичаји, обреди или ритуали који су и били извориште наведених израза, нестала је и потреба за њиховом денотацијом у савременом језику и стога се и они повлаче, нестају из употребе. Сљедећи пак фразеологизми, које такође не срећемо у савременом језику, спадају у архаизме јер се данас у њиховом значењу употребљавају други изрази за изражавање идентичне семантике: *даџи вјеру*, *на вјеру*, *џврдa вјера*, *џреврнуџи вјером*, *на брајску* у којима су компоненте идиома *вјера*, *брајска* замијењене компонентом *ријеч*. Архаичан је и идиом *у разлоџ се* са императивним значењем ‘уразуми се’ који има варијанту *у џамеџ се* (овај последњи и данас се може чути у Црној Гори), а који је осим у *Горском вијенцу* и *Шћеџану Малом*, потврђен и високофреквентан и у дјелима С. М. Љубише. Да су у Његошевој идиоматици сачувана различита вјеровања, сујевјерја и ритали које је народ практиковао, свједочи и дијалекатски фразеолошки израз *нема џа ни у џлеђу*. Ритуал, који и јунаци *Горскоџ вијенца* упражњавају, Вук детаљно описује у *Еџноџрафским сџисима* (Караџић 1969: 184). И поједини компаративни фразеологизми, као одраз еталона и стереотипа етнокултурне заједнице, свједоче да је услед екстралингвистичких разлога из употребе изашао један

број и у савременом језику замијењен новим (види примјер са компаративним фразеологизмом као *бијела/џорска вила*).

Анализа састава Његошеве фразеологије са функционално-стилског аспекта, показује да су у његовој идиоматици представљени фразеологизми из различитих функционалних стилова. То не чуди с обзиром на различите књижевне жанрове који су заступљени у његовом дјелу. Потпуно је очекивано да се у *Горском вијенцу* и *Шћепану Малом*, спјевовима у драмској форми, међу изразима нађу фолклорни фразеологизми: *бијели ѓрад*, *бијела вила*, *сиња куквица*, *сиви соко*, *мрки вук*, *зелена долама*, *давајџи божју вјеру*, *од врх ѓлаве до зелене џраве*, *жива вајџра*, *живи оѓањ*, различите узречице: *боже мили*, *боже мој*, *жалосна џи*, *кукала џи (му) мајка*, као и клетве: *зло џи јујџро* и заклетве, затим тривијални поздрав: *џомоз боѓ*. Високо су фреквентни у Његошевом дјелу и идиоми из разговорног језика: *наврајџи-нанос*, *засврѓјели су дланови*, *кујовајџи мачку у вређи*, *ни вода ни вино*, *не зна се ни ко џије ни ко џлаћа*, *ујала сјекира у мед*, *знајџи у џрсјџе*, *џукнујџи од смијеха*, *џојџијџи сву џамејџи* који су актуелни и у савременом српском језику. У Његошевој *Биљезници* и *Писмима* фиксирани су и књишки, библијски изрази као *анѓел храниџељ*, *ѓлас војџуџеѓа (вајџуџеѓа) у џусџињџи*. Као што видимо, у његовом дјелу заступљене су и фразеолошке јединице које су актуелне и данас у савременом језику. Фразеологија *Луче микрокозма* по много чему је специфична и предмет је посебног истраживања.

Дијалекатска фразеологија такође је заступљена у Његошевом идиолекту. Она би се условно могла подијелити на основу сљедећих критеријума: у првом реду то су они идиоми који се уопште не сређу у другим крајевима српског језика: *сјџајџи за уклџн*, *да се свијетџи уклиња*, *ломијџи врајџи* ‘иђи по тешком непроходном терену’. Даље су то изрази који у свом саставу садрже компоненте дијалектизме: *у џој сађерајџи*, *на видјело изисџи*, *изисџи на добро*, *изисџи из свијесџи*. И на крају, то су изрази познати и у савременом језику, или другим дијалектима, али чија је синтаксичка структура одлика говора Његошева краја. У оваквим идиомима дијалекатско се обиљежје рализује на синтаксичком плану: *муха у носу уљеѓла*, у коме умјесто књижевног акузатива имамо у Његошевом идиолекту локатив, или *џо џрсјџу каживајџи*, гдје је умјесто савременог и књижевног облика инструментала *џрсјџом џо-казивајџи* у Његошевом идиолекту посвједочена архаична и дијалектска употреба датива са предлогом *џо*.

2. Други важан аспект проучавања Његошеве фразеологије јесте њен однос према *фолклорној* и *народној* фразеологији. Фолклорни фразеолошки ниво дубоко је уткан у књижевни језик те га је у неким случајевима тешко и препознати. А за све је узрок специфичност настанка српског књижевног језика који је у већој мјери него остали словенски језици израстао из народног. Један од „криваца” за постојаност и распрострањеност фолклорних формула јесте и чињеница наше скромније писане књижевне традиције на народном

језику у односу на усмену, над којом ова посљедња има превласт, па се тако епска поезија наметнула својим утицајем као један од прецедентних текстова лингвокултурне заједнице која говори српским језиком. Термин и садржај фолклорне фразеологије не би требало поистовјећивати са термином и садржајем народне фразеологије, која је шири појам од поменуте. У народну фразеологију осим фолклорне спада и дијалекатска фразеологија. Говорећи о Његошевој фразеологији, не можемо заобићи улогу и значај фолклорне фразеологије у његовој поезици. На нивоу употребе фолклорних сталних епитета и идиома насталих њиховом транспозицијом Његош остаје досљедан усменој традицији, он преузима готове фолклорне сталне епитете: *бијела вила*, *џорска вила*, *свијетло оружје*, *сиви соко*, *мрки вук*, *џуја љуџа*, *љуџи змај* за разлику од савременика Мажуранића који по угледу на фолклорне ствара своје околионалне сталне епитете контаминацијом већ постојећих фолклорних: *џанка вила*, нагомилавањем атрибута: *оружје свијетло* и *љуџо*, персонификацијом израза: *љуџи џилиџи*, *љуџи јайџаџан*, *љуџи ножи* сл. (ПЕЛАНОВИЋ 2011^Г; 2011^Д).

2.1. Међу фолклорним устаљеним поређењима налазе се и оне јединице које су карактеристичне за лингвокултурну заједницу обједињену српским језиком. Интересантни су компаративни фразеологизми са субјектом поређења *вилом* – митолошким бићем јужнословенског фолклора. Да је *вила* еталон љепоте у нашој култури опште је познато, као и да та традиционална фолклорна оцјена и данас важи, мада је у савременом језику постепено потискују нови еталони модерног доба. Потврду за то налазимо у великом броју епских пјесама: у „Женидби Душановој”: Разасја се соба од камења, / Така му се учини ђевојка, / Да је *љейџа од бијеле виле* или у пјесми „Ропство и жениба Јакшића Шћепана”: И даће ти ћерцу за љубовцу, / Што је *љейџа од бијеле виле*. Из наведених одломака пјесама види се да је са *вилом* поређена женска љепота, мада се у нашем фолклору и млад, наочит мушкарац неријетко пореди са *вилом*. Фолклорни еталон љепоте користи и Његош у *Горском вијенцу* за опис снахе Милоњића бана: *Љейџа му је од виле бијеле* / нема пуно осамнаест љета. У другом пак примјеру из *Шћейана Малоџ* описује се љепота коња: наш патрика из Пећи питоме / спремио му на поклон брњаша, / свога хата како *џорску вилу* (ШМ: 17). Вилин је атрибут у једном примјеру *бијела* што указује на позитивну конатацију те боје коју она има не само у српском, већ у словенском фолклору уопште, у другом је *џорска*.

Међутим, у фолклорној слици свијета *вила* је не само еталон љепоте, већ и брзине коња, што читамо из пјесме „Лов Марков с Турцима”: Шарац иде, као *џорска вила*, / Брзо иде, далеко одмиче, или из пјесме „Марко Краљевић и Арапин”: За њиме се натурио Марко; / Ал’ је брза пуста бедивија, / Брза му је, као *џорска вила*. Колико је фолклорна фразеологија значајна за реконструкцију језичке слике свијета и рецепцију саме епске поезије, као и књижевноумјетничког текста који се напајао на фолклорним изворима показали смо у раду

„Стални епитети као фразеолошки жанр у спјевовима *Смртї Смаил-аџе Ченџи(ју)ћа* и *Горски вијенац* (поредбени аспект)”, дајући критички осврт на тумачење једног стиха Мажуранићевог спјева: Први часак престигнут ће, мнијеш, / *Коње виле, раја ласџавица* (МАЖУРАНИЋ 1979: 28). Наиме, у чланку „Фразеолошка антонимија у спјеву Смрт Смаил-аџе Ченџића Ивана Мажуранића” Јосип Матешић на сљедећи начин коментарише наведене стихове: „апозиција стоји у служби ближег означавања именице, носиоца антонимије, гдје су коњи виле симбол моћи, лагодног живота, а раја ластавица симбол немоћи, стога уплашене лутајуће голоруке раје” (МАТЕШИЋ 2000: 305). У наведеним стиховима скраћене метафоре *коњи виле* настале су од устаљених поређења (коњи као виле), *раја ласџавица* (раја као ластавица). Такође је у контексту стиха изостављен презент глагола *џрче* (односно *јуре*, метафорично *лејје*), слика описује, за нас сасвим јасно, везану за репове рају која брзо трчи (*јури, лејји*) – као *ласџавица* и коње који још брже трче – као *виле* (о митској брзини вила свједочи и сачувана у језику изрека *а не би џа виле џро-нијеле*). Метафоре су настале на основу устаљених поређења која су распрострањена у нашем фолклору. У епским народним пјесмама, као уосталом и у језику, вила је еталон не само љепоте, већ и брзине коња, као што смо показали у наведеним стиховима из епске поезије. Са њима кореспондирају и Његошеви стихови: *ноћас на сан Обилић пролеће / преко равна поља Цетињскога / на бијела хата ка на вилу* (ГВ 2385). Из наведеног слиједи да, ако за фолклорни еталон љепоте оличен у вили можемо тврдити да и даље одолијева времену, то исто не можемо рећи за друго његово значење које се архаизирало, у шта нас додатно увјерава и приказано тумачење Јосипа Матешића који га, иако филолог, није препознао.

2.2. Народна фразеологија одражава се директно кроз *џословице* и изреке које су у Његошевом дјелу заступљене онако како су оне и данас познате савременим носиоцима језика: *врана врани очи не извади, није крв вода, ко ће боље џироко му џоље, чија је сила џоџа је и џравда, од џуђеџа сваџда џуџа бије, џора с џором сасџаџ се не може, али човјек може са човјеком*, или у нешто другачијем варираном облику: *ко се џоџи хваџа се за џјену умјесто дављеник се и за сламку хваџа, Шџо се мрчи када коваџ нећеш* умјесто *Ја куј ја не мрчи џаћа, и џеница имаде кукоља, небоџу сваџда вук изије, ко се хвали џај сам себе квари, џоџоња џамеј не џомаже*. Већ наведене општејезичке пословице свакако треба разграничити од Његошевих сентенциозних израза који по много чему наликују општејезичким пословицама. У неким случајевима није нимало лак задатак утврдити да ли су поједине изреке Његошеве ауторске, или су у тренутку настанка дјела биле општејезичке. Уколико их данас нема у живој језичкој употреби, или пак нема записаних потврда код других писаца, или оваквих израза и њихових варијаната нема записаних у зборницима пословица такве случајеве сматрамо Његошевим ауторским: *Из несреће срећа се излеже, кукање је маџи џјесне дивне, Знавање*

је коме *ї*реба добро, зло велико оном ком не *ї*реба, Чеса није ни цар јесї не може, Није сїидно *ї*охвалиї се *ї*раво, Зло чиниїи ко се од зла брани *ї*у злочинсїва није никаквоџа, Мноџо оџња *ї*од малијем лонцем, ал' ће *ї*рснуї, ал' *ї*ролиї млијеко.

2.3. Његошево фразеотворство такође представља посебну важну тему у изучавању његова идиолекта. У његовим дјелима постоји не мали број ауторских околионалних израза. Неки од њих настали су након једноставне трансформације узуалних израза, попут замјене компоненте у већ постојећим општејезичким изразима или додавања компоненте узуалним фразеологи-змима. Његошеве фразеолошке трансформације разнолике су и многобројне (о томе у Пелановић 2010). За ову прилику изабрали смо жанр идиома и примјере измјена које се врше на нивоу једне фразеолошке јединице.

(1) Најједноставнија измјена коју пјесник врши у структури идиома јесте замјена једне компоненте израза другом. Тако умјесто узуалног (опште-језичког) идиома српског језика *мајка није родила* (*ї*о не *рађа*), који, кад има позитивну семантику, указује на изузетност неке личности, у *Горском вијен-цу* су посвједочена два трансформисана идиома са истим структурно-семан-тичким моделом: *Србкиња* га јошт *рађала није* и *Црноџорка* јошт *рађала није*.

Србкиња га јошт *рађала није*
од Косова, а ни пријед њега!
(ГВ 393);

Што је фајде крити оно што је:
онаквога сивога сокола
Црноџорка јошт *рађала није*!
(ГВ 1981).

И додавањем једне компоненте стандардном идиому Његош постиже одређене циљеве: умјесто узуалног (општејезичког) идиома *уџасиїи свијећу* (коме) 'оставити некога без потомства' имамо *свијећу србску уџасиїи*:

крвава се исклати племена,
враг ђаволу доћи у сватове
те *свијећу србску уџасиїи*!
(ГВ 538).

Изразу *уџасиїи свијећу* додат је као компонента адјектоним *србску*. Веома је сличан примјер у коме општејезичком идиому *џазиии образ* пјесник додаје као компоненту адјектоним *црноџорски*, па смо добили околионални идиом *џазе образ црноџорски*:

Каква браћа, ако Бога знате,
када *џазе* образ *црноџорски*,
(ГВ 309).

(2) Његошево се фразеотворство између осталог огледа у стварању ауторских идиома. На основу општејезичких израза и уз помоћ различитих трансформација пјесник прави нове идиоме који се уклапају у фонд општејезичких фразеолошких јединица ширећи тако језичка изражајна средства. Један од ауторских (оказионалних) фразеологизама из *Горског вијенца* јесте идиом *Косово је лежло* који је посвједочен у сљедећем контексту:

Чудна негђе пустога плијена,
но је крвав, да га Бог убије:
Косово је око њега лежло!
(ГВ 1717).

У цитираном одломку спјева окупљени Црногорци по старинском обичају предсказују будућност гледајући у бравље плеће. Један од актера спјева гата другоме и „види” му у плећу плијен (добитак, како би се данас рекло), који ће, према његовим ријечима, скупо коштати онога чије је плеће, због тог плијена ће се пролити крв. *Косово је лежло* (око чега) ‘пале су велике жртве (због нечега)’ (ГВ 110), ‘врло много је људи изгинуло’ (СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 I: 404) ауторски је идиом. Његош контаминацијом двају српских фразеологизама – *крв је лежала* (ће лећи) ‘доћи ће (дошло је и сл.) до крвавог обрачуна, до крвопролића, убиства, покоља’ (Речник САНУ: 453) и *направи се (ојвори се) Косово* и ‘направи се лом, туча, крв’ (Речник МС: 10) – ствара нови: *Косово је лежло*. Обратите пажњу на чињеницу да управо замјена компоненте *крв* компонентом *Косово* не само да придаје фразеологизму изразиту културну конотацију већ и утиче на пораст експресивности самог фразеологизма. Аутор тему Косова као црвену нит провлачи у спјеву. Косово симблизује жртву, крв, страдања, погибију. То му даје могућност да трансформише идиом *крв је лежала* и на тај начин подигне ниво експресивности идиома а да истовремено избјегне таутологију у ужем контексту стиха. Идиом *крв је лежала* дио је активног фразеолошког фонда српског језика. Он има и варијанту: *крв је љала* (ће љасати). Занимљиво је да ни један од наведених општјезичких идиома није фиксиран у *Речнику Његошевог језика*, иако последице одреднице *љасати* у илустративном материјалу имамо посвједочен израз. Одатле слиједи да је општејезички идиом и сам Његош користио. У зборнику Вукових пословица такође је посвједочено устаљено поређење: *љокољ као на Косову* (н. п. био, биће. У Црној гори) (КАРАЦИЋ 1849: 253), са идентичним значењем. Контаминација двају фразеологизама уз замјену једне компоненте, као у идиому *Косово је лежло*, могућа је захваљујући истом концепту у оквиру кога се и врши трансформација, у противном случају корисник језика је не би адекватно перципирао (детаљније о томе у ПЕЈАНОВИЧ 2006; ПЕЈАНОВИЋ 2010). Као што се види из наведених примјера, у складу с цјелокупном поетиком спјева и на фразеолошком нивоу се огледа национално, патриотско: Његош и фразеологију користи у истицању националних идеја у спјеву, о чему свједоче изрази: *Српкиња га јошт рађала није, Црногорка јошт рађала није, џазе образ црногорски,*

Косово је лежло, свијећу србску угасиши. С друге стране, фразеолошке трансформације појачавају ниво експресивности и одраз су његошевски специфично сажетог, згуснутог израза, у коме пјесник тежи да уз помоћ минималних формалних језичких средстава изрази максимално могуће семантичке садржаје.

3. Посебан вид Његошевог фразеотворства остварује се кроз утицај његовог дјела у савременом језику. Када о Његошевој фразеологији говоримо као о фразеологији писца, не можемо а да не споменемо прецедентни карактер и самога Његоша и његовог најпознатијег дјела спјева *Горски вијенац* (деталније о томе у ПЕЈАНОВИЋ 2009^а).

Његош као *прецедентно име* и наведено дјело као *прецедентни њекст* имају посебну улогу у лингвокултурној заједници велике Југославије¹. Наше

¹ Најстарији назив за језичке јединице које одликује припадност одређеном аутору/извору, репродуковање у готовом облику, интертекстуалност, тј. способност језичке јединице да служи као саставни дио текста или фрагмента текста јесте *крилате слова и израженија*. Овај термин, који се осим у руском усталио у свим словенским језицима (у српском *крилатија ријеч* и *крилатица*), приписује се Хомеру. Он га је, додуше, у *Илијади* употребио у метафоричном значењу. Први пут у термилошком значењу користи га њемачки лингвиста Георг Бихман, који је састављач прве збирке оваквих ријечи и израза и који је заслужан за општеприхваћени термин *Geflügelte Worte*. Бихман је термин употребио у предговору својој збирци под истим насловом 1864. године (деталније о томе у ШУЛЕЖКОВА 2002). У славистици је данас лингвистичко проучавање језичких јединица које су у центру наше пажње већ на завидном нивоу. Интересовање за крилати фонд ријечи у русистици сеже до 1891. када се појавила прва збирка руских крилатица чији је аутор писац и етнограф С. Максимов. Данас се поменута проблематика разматра у оквиру посебне језичке дисциплине *крилатологије* или *крилатике*. Конкретни резултати опсежних научних истраживања у овој области лингвистике, која је врло блиска фразеологији, огледају се и у лексикографској пракси у виду не само једнојезичких већ и преводних рјечника (види библиографију). Међу савременим руским истраживачима посебно се истиче Светлана Шулежкова, аутор прве монографије из области руске крилатологије. У оквиру Петроградске фразеолошке школе Константин Сидоренко, истраживач Пушкиновог језика и коаутор неколико рјечника крилатих израза поменутог писца, у својим радовима за исти језички феномен користи термин *интерјекстема*, а Валериј Мокијенко је творца израза *крилатема*. Московска школа, оријентисана на лингвокултуролошка и когнитивна истраживања и интеркултурну комуникацију, језичке јединице о којима је ријеч, изучава у оквиру *прецедентних феномена* у које спадају *прецедентни њекст*, *прецедентно име*, *прецедентни израз* и *прецедентна ситуација*. Ови феномени имају сљедеће особине: добро су познати свим представницима одређене лингвокултурне заједнице, имају надличносни карактер, актуелни су на когнитивном и емоционалном плану, у говору је присутна њихова честа употреба. Прецедентни текст једне културе је текст добро познат просјечном представнику одређене лингвокултурне заједнице, он се често цитира у процесу комуникације и преточен је у крилате изразе. У прецедентне текстове спадају дјела лијепе књижевности, политички и публицистички текстови, текстови пјесаме, као и реклама. Корпус прецедентних текстова чине прије свега репрезентативни текстови националне културе чије је проучавање неопходно при социјализацији личности у лингвокултурну заједницу и према којима се у границама одређене културе апелација непрестано обнавља (деталније о појму и термину *прецедентни њекст* види у Брилева и др. 2004; Красних 2002; 2003). Према нашем досадашњем истраживању, у прецедентне текстове српског лингвокултурног простора спадају *Горски вијенац* и епске народне пјесме. На „улазак” ових текстова у списак прецедентних осим њихове несумњиве књижевне и умјетничке вриједности утицала

досадашње истраживање овога посебног аспекта показало је да су различити изрази из најпознатијег Његошевог спјева „окрилатили” и постали интертекст не само многих књижевних дјела, већ и публицистике, дневне штампе па чак и свакодневног говора просјечних образованих носилаца језика: *чаща меда ишћѣе чашу жучи, ћуд је женска смијешна работѣа, тврд је орах воћка чудноватѣа, прѣзѣаоцу боѣ даје махове, једна сламка међу вихорове, сирак ишужни без ниѣђе никоѣа, блаѣо тѣоме ко довијек живи* само су неке од Његошевих крилатѣема које се у лингвоултурологији називају и *инијерѣексиѣеме* или *прѣцѣденѣни* изрази. Највећи број крилатема потиче из најпознатијег Његошевог дјела – *Горскоѣ вијѣнца*, међутим, има и оних које су распрострањене, као што су: *Свак је рођен да ѣо једном умре. Часѣи и брука живе довијѣка*, посвједочен у *Шћейану Малом* или наслов Његошеве пјесме „Ноћ скупља вијѣка” које се такође неријетко користи у различитим масовним медијима. И управо ове језичке јединице обогаћују књижевни језик и чине његову нову фразеологију и могу се сматрати видом Његошевог фразеотворства (ПЕЈАНОВИЋ 2011^а; 2011^б; 2011^г; 2011^д). Главна особина која разликује наведене језичке јединице од фразеолошких јесте припадност одређеном аутору или извору. Остале категоријалне особине фразеологизама: способност репродуковања у готовом облику, експресивност, релативна устаљеност облика и значења, експресивност присутне су у већој или мањој мјери и код највећег броја крилатема. Наше испитивање функционисања Његошевих крилатема у савременом дискурсу масовних медија заснива се на картотеци крилатема која је настала углавном на основу писаних и електронских новина, као и интернет-форума. За сада на нашем отвореном списку постоји око тридесет језичких јединица које сматрамо крилатим или потенцијално крилатим.

(1) Да бисмо неку језичку јединицу уврстили у списак, није довољно да је „идентификујемо” као дио Његошевог текста који је инкорпориран у туђем тексту, тј. као прости цитат, већ је очекивана и њена шира употреба у језику. Тако случајеве у којима се наводе Његошеве ријечи, као на примјер:

Где има шале има и збиље: ако видиш двојицу у реци, један од њих ће свакако скончати удављен. *На двосѣрукосѣи ни мислиѣи’ не ѣреба* – тако је песник рекао, и то прави песник а не онај твој Милија Раковић. (Игор Маројевић. *Жеѣа*. Роман. Београд, 2008, с. 87);

Међутим, на моју велику жалост, посао редитеља не трпи много да „*ја зебем од мноѣо мишћѣења*”, што би рекао Његош. Позориште је жива умјетност, глумци су живи људи и морате бити спремни на све. (Из интервјуа са редитељем Благодом Ераковићем. – *Дан*, Подгорица, 19. октобар. 2008, с. XVI); „*Виђи ѣосла цара ѣјакоѣа коѣа ѣаво о свачѣму учи*”. (Зоран Ђикановић. Из анкете читалаца. – *Дан*, Подгорица, 14. октобар 2008, с. А 7);

је и стиховна форма у којој су написани, као и њихова укљученост у обавезну лектуру током школовања.

прије сматрамо индивидуалном употребом, појединачним позивањем на писца или дјело. Да би језичка јединица постала крилата, она мора постати општејезичка, другим ријечима: требало би да има ширу употребу, да буде позната већем броју носилаца језика, да има већу фреквенцију. Наравно, неке ће крилатеме имати већу фреквентност, да не кажемо, популарност, па ће се чешће и употребљавати и имаће ширу распрострањеност – како што се тиче оних који је употребљавају и регистара језика у којима се користи, тако и ареала њене распрострањености. Без сумње, у најраспрострањеније и најфреквентније због своје универзалне сентенциозне форме и садржаја спадају Његошеве крилатеме – све из Горског вијенца: *Туд је женска смијешна работиа, Тврд је орах воћка чудноватиа, Чацу меда јошћи нико не ѿићи, шћио је чащом жучи не загрчи, У добру је лако добро бићи, на муци се ѿознају јунаци, Пређаоцу Бођ даје махове*. Као што се види, све су оне, синтаксички гледано, завршене реченице које су структурни дјелови афоризама. Има, међутим, и крилатема које нису фреквентне попут напријед наведених, али сама њихова присутност у туђем тексту и експлицитно или имплицитно позивање аутора на Његоша, дакле: свјесна употреба од стране аутора и увођење у свој текст ауторитативног извора, најчешће с циљем афирмације сопственог става, и овакве језичке јединице ставља на списак потенцијалних крилатема. Међу такве спадају:

(...) И чини ми се никада до данас нијесу били актуелни познати Његошеви стихови: „*О ѿроклейиа земљо ѿројала се име ти је сћрацино и ојак*”. (Веселин М. Ракчевић. Из писма читалаца. – Дан, Подгорица, 14. октобар. 2008, с. А 7); (Наслов:) *У ѿамей се Црногорци*. (...) Зато „*У ѿамей се Црногорци*” – како некад Његош рече. Сачувајте понос и образ својих предака и свој. (Марко Кочовић. Из писма читалаца. – Дан, Подгорица, 14. октобар. 2008, с. А 7).

Посљедњу наведену крилатему видјели смо и у форми графита на једној кући у Прчању, у Боки Которској. Све већ наведене контексте карактерише таквозвана експлицитна употреба, у којој аутор интертекстему свјесно уводи у свој текст наводећи име аутора или извор дате интертекстеме. У писаном тексту се то одражава графички односно ортографски наводницима. Среће се, међутим, и имплицитна употреба крилатема, без посебног истичања аутора да користи фрагмент туђег текста, као у наредним примјерима:

Европа, по свему судећи, има експерте разних профила, који су спремни да *ѿодсћирѿжу ѓдје је ѿредуђачко и одлију ѓдје је ѿрејунано* (Из коментара Новице Станића на изјаве експерта за Балкан Џуди Бат. – Дан, Подгорица, 3. новембар. 2008, с. 2);

(Наслов:) *Коме закон лежи у ѿѿузу?* (...) „Живот није сила, него пут, а ми бирамо како и куда ћемо. *Коме закон лежи у ѿѿузу?* Баш томе никада не смијемо повјеровати да одлучује у име нашег образа и живота”. (Крај ауторског текста Андрије Мандића. – Дан, Подгорица, 19. октобар 2008, с. 2);

Косовска битка је управо током стољећа и постала велика проба коју данас у свим новим околностима пролазе народи Србије и Црне Горе. Зна се шта су тада чинили великаши „*ѿроклейиих душ*а”, познато је за шта се после определијелило

„илахо и лакомо”. (Из колумне Чедомира Антића. – Дан, Подгорица, 20. октобар 2008, с. 13);

Црногорски властодршци су прелили *чацу жучи* и посљедице тога ће дуго осјећати. (Вања Павићевић. Из анкете читалаца. – Дан, Подгорица, 21. октобар 2008, с. 2);

Потпредсједик СНС-а Новак Радуловић је поручио да „*преџаоцу Боџ даје махове*” (Дан, Подгорица, 21. октобар. 2008, с. 3).

(2) Што се тиче тачности употребе крилатема, оне могу бити цитиране дословно, тј. онако како су изворно употријебљене, или са различитим измјенама. Те измјене могу бити такође случајне или намјерне. Случајне измјене дешавају се нехотично због непрецизног или цитирања по сјећању. Разлози измјене могу, међутим, бити и другачије природе. Најчешћи примјер је замјена неке компоненте. У нашој картотеци имамо примјере замјене компоненте крилатема која је са становишта савременог језика разумљивија говорнику језика. Тако се у изворној крилатеми *Ћуд је женска смијешна рабоџа* лексема *смијешна* мијења са *тешка* или *чудна*, што би били сасвим одговарајући синоними дијалекатски употријебљене лексеме у Његошевом тексту:

„*Ћуд је женска чудна рабоџа*” помислим ја, а онда онако самољубиво кажем „Ма брига ме, нек ради шта хоће”, ал’ врага не да онај црв у мени. Па се и ја спремам на базен. (Дневник онлине 6. јул 2003).

Срђан М: Као што Његош каже „*Женска ћуд је тешка и смешна рабоџа*” Тачно би промениле стотину вера само себи да учине што им је драго. Ипак на жене гледам као на бића која су ми генерално драга.

Да сутра ХДЗ изгуби власт да видиш колико би било преслакуша попут ове. „*Ћуд је женска чудна рабоџа, сивошину ће промијениши вјера, да угоди шито срцу (и саборској клуџи) драџо*” (Његош). 6 липањ 2008.

Замјена је била подстакнута и тиме што дијалектско *смијешна* није једнако семантичком садржају те лексеме у књижевном језику, па говорници интуитивно избјегавају хомонимију. Занимљиво је да крилатема употријебљена и од стране екаваца најчешће има свој изворни ијекавски облик, мада има и примјера екавизације.

Сличан је и слједећи примјер употребе крилатема, у коме везник *али* има дијалекатску употребу, односно дисјунктивну, а не адверсативну функцију. Везник који је Његош употријебио замјењује се његовим књижевним ликом *или*. Примјер налазимо у тексту у коме се коментарише модна ревија црногорске креаторке Марине Бановић, која је своју нову колекцију насловила цитатом из Горског вијенца: *Ил’ је ђаво или су мађије, или нешто горе од обоје*.

Крилатема се налази у наслову, а још једном се понавља у самом тексту и оба пута је парни везник *али* досљедно замијењен својим књижевним аналогом *или*:

(Наслов:) *Ил’ је ђаво или су мађије*. (...) *Ђаво ил’ мађије у Бањалуци*. (Вијесци, Подгорица, 1. и 2. мај 2010, с. 42, 43).

Исту крилатему, овога пута коректно цитирану *Ал' је ђаво, али су мађије за Кинезе*, и опет истакнуту као наслов текста, срећемо у истом дневном листу:

(Надаслов:) *Црна Гора се на свјетској изложби у Шангају представила сјојем традиционалној и модерној*. (...) „Ал' је ђаво, али су мађије” – проломио се јуче тенор гуслара Милана Филиповића, Зеленом салом шангајског Експо центра док је неколико стотина Кинеза са пажњом слушало звуке чудног инструмента из земље за коју многи од њих вјероватно прије нијесу чули. Његошевим „Сном Вука Мандушића” из „Горског вијенца” почео је перформанс „Ого and dreams”, занимљив спој традиционалног и модерног, који је обиљежио Национални дан Црне Горе на Свјетској изложби Шангај 2010. и отварање црногорског павиљона. (*Вијести*, Подгорица, 25. мај 2010, с. 9).

Претходни примјери су илустрација неке врсте покушаја да се архаично или дијалекатско приближи књижевном, савременом стању и тако постане разумљивије, прихватљивије говорницима језика. Описане замјене, међутим, остају површинске, тј. осим измјене у структури израза која може бити изазвана и уклапањем крилатеме у синтаксичку структуру новог текста, у њу се не уносе суштинске измјене на семантичком и/или функционалном плану.

(3) Намјерне измјене у синтаксичкој или лексичкој структури крилатема свакако су интересантније, а такви су и разлози за њихове промјене, који могу бити мање или више креативни. У сваком случају у њима су евидентни, скоро неизоставни, елементи језичке игре. О неким примјерима смо раније писали (Пејановић 2009^a). Гласовно подударање и гласовно понављање одређених секвенци ријечи (условно говорећи римовање) као један од значајних чинилаца у трансформисању израза илустроваћемо и слједећим прецедентним изразима који су у публицистици доживјели измјене, а ипак остали препознатљиви:

Мафијашци проклеће вам душе! Поводом одлуке Владе Црне Горе да призна самопроглашену творевину на територији Србије. На насловној страни и на двије стране 4. и 5. (*Ревуја Д*, Подгорица, 15. октобар 2008).

Међу жртвама транзиције, процеса који већ деценију мори „обичне” грађане Црне Горе, радници некадашњих комунистичких пословних гиганата су најугроженији. Док се некада Црном Гором могао чути епски стих „великаши, проклете вам душе” мотивисан актуелним политичким приликама, данас се све чешће чује *фоџељашци, њроклеће им душе* врло често без жеље да се неко конкретно оптужи (*Дан*, Подгорица, 30. новембар 2008, посљедња страна).

Као што илуструју наведени примјери, изрази су добијени замјеном изворне компоненте израза *великаши*. Творбено средство, суфикс *-аш*, који није продуктиван у српском језику у наведеним примјерима, по нашем мишљењу, има чак и елементе пејоративног значења. Иако у наведеним примјерима не можемо говорити о рими у правом смислу те ријечи, ипак је евидентно подударање лексема *великаши*, *мафијашци*, *фоџељашци*, које се огледа у истом броју слогова и идентичној прозодији — дугоузлазном акценту на финалном слогу (повнављају се граматичке морфеме, суфикс *-аш* и наставак *-и*). На овим

претпоставкама се и остварује препознавање новонасталих трансформисаних облика, који се иначе не би могли уклопити у изворни израз написан десетерцем, нити би изворни говорници могли перципирати добро познати израз. Евидентна је, дакле, не само граматичка истовјетност (творбена и морфолошка, исти суфикс и исти наставак) већ и фонолошко-прозодијски паралелизам. На овај начин се отвара пут стварању схеме, модела по којем настаје читава серија сличних израза, по чему се крилатеме свакако приближавају фразеологизмима.

(4) Већ смо поменули да су неке крилатеме фреквентније и распрострањеније, а неке су тематски везане за уже подручје. Највећи број крилатема 'косовске' тематике најчешће се среће у медијима у Црној Гори и Србији. А да поједини екстралингвистички фактори и друштвени догађаји могу да подстакну на употребу или да нагласе фреквентност употребе овог језичког слоја, показао је и политички акт признавања независности Косова од стране Владе Црне Горе, који је изазвао праву ерупцију крилатема из *Горског вијенца* у дневним новинама и недјељним издањима у Црној Гори у октобру 2008. године (види ПЕЈАНОВИЋ 2009^а). Њихови актуализатори били су не само политичари и новинари већ и обичан народ. То само потврђује факат да ове језичке јединице у себи кондензују генетско памћење народа, синтетизују мудрост и искуство које се у одређеном тренутку може навести као сажети и моћан аргумент у одбрану својих ставова и мишљења. С тога разлога ове језичке јединице често фигурирају у наслову, као мото текста, а неријетко се крилатемом текст и поентира. Као илустарацију наводимо употребу интертекстеме која доминира на насловној страни црногорског недјељника *Мониџор*, а њен повод је кокаинска афера за коју су оптужени Шарић и његова група:

Шџо се не шће у ланце везајџи, То се збјежа у ове џланине. – У поднаслову: За петорицу црногорских грађана против којих су због кокаинске афере, подигнуте оптужнице или потјернице Црна Гора је безбједно уточиште. На насловној страни изнад тога је истакнуто: Лов на Шарићев клан. (Мониџор, Подгорица, 18. јун, 2010. бр. 1026).

Његошева крилатема из претходног примјера насловљава текст у коме се износи претпоставка да се тражени криминалци скривају у Црној Гори. У овом случају комично прелази у иронију и чак сарказам, јер се стиховима којима је опјеван најхрабрији и непокорни дио народа, његов отпор и бунт у наведеном контексту описују нови *јунаци нашег доба* (да се и ми послужимо крилатемом). На насловници се налази слика-фотомонтажа Његошевог маузолеја (који симболизује Црну Гору), на којој су двије каријатиде Црногорке замијењене главама криминалаца Шарића и Калића. Порука коју носи фотомонтажа преплиће се са „крилатим” стиховима и употпуњују новинарски циљ да се Црна Гора означи као уточиште, а криминалци као стубови таквог друштва. Више је него јасна ангажованост, односно, отворен критички став према актуелним друштвеним догађајима.

Интересантан је и сљедећи примјер у коме је наслов Његошеве познате пјесме „Ноћ скупља вијека” искоришћен као доминантни наслов на првој страни у дневном листу *Дан*, док се на 11. страни даје критички осврт на издатке националног парламента на службена путовања председника црногорске скупштине:

Ноћ скуйља вијека. – Скупштина за два мјесеца на путовања потрошила 50000, ноћење Ранка Кривокапића коштало 1162 еура. (*Дан*, Подгорица, 3. април, 2010. стр. 11).

На насловној страни, слично претходном примјеру, у првом плану је истакнута велика фотографија председника парламента (Ранка Кривокапића) на којој се он држи за главу. Фотографија уз овакав наслов изазива комичан ефекат. Као што показују наведени примјери специфични су и веома занимљиви по употреби случајеви у којима се поменути језички слој користи без измјена у формално-граматичкој структури. Такав вид употребе назвали смо преосмишљавање крилатема. Није ријетка употреба интертекстеме која и без икакве измјене у синтаксичкој структури постиже ефекат у коме она у новом контексту добија другачији смисао, тачније, посједује одређени семантички и прагматички додатак, најчешће је то иронијски, саркастични, понекад и само хумористични тон. Ово преосмишљавање које се дешава као посљедица изневјереног очекивања подиже ниво експресивности текста, изазива радозналост читалаца и зато није случајно што се врло често истиче у тексту било као мото, поднаслов, а врло често и као наслов. Примјери употребе у којима се крилатеме истичу на ударним мјестима и на насловницама дневних новина или недјељних издања потврђују да новинари неријетко уз њих користе и друга средства као што су карикатура, фотомонтажа или фотографија. Све то скупа придаје невербални ефекат који уз крилатему објекат о коме се говори приказује најчешће у негативном свјетлу.

(5) Намјерне измјене у синтаксичкој или лексичкој структури крилатема спадају у случајеве трансформисања, а разлози за њихове промјене могу бити мање или више креативни. У сваком случају, у њима су евидентни, скоро неизоставни, елементи језичке игре. Такав је сљедећи примјер који је освануо на насловној страни црногорских дневних новина:

Једна Славка међу вихорове. – У скупштинском материјалу нема предлога за новог секретара јер ДПС жели досадашњег, а СДП не. (*Дан*, Подгорица, 17. јул, 2010. стр. XI),

у коме је игра ријечи заснована на имену секретара локалног, градског парламента *Славка* (Мараш) и лексеме *сламка* из Његошева стиха Горског вијенца. Трансформација крилатеме је једноставна и извршена је само на нивоу једне њене компоненте, па је стога и прозирна. Наведени примјер изазива комичан ефекат јер се стих из монолога владике Данила у коме он у драматичном тренутку размишља о судбини свога народа и својим одлукама у таквом

судбоносном тренутку преноси на локално-политичка догађања у којима се питање једног политичког мандата у градској скупштини рјешава у судару двију владајућих партија и њихових интереса. У наредном примјеру из електронских медија (и опет у политичком дискурсу) забиљежили смо случај који на веома фреквентној Његошевој крилатеми илуструје неколике врсте трансформација: замјену компоненте, додавање компоненте и коначно стварање новог израза по познатом структурно-семантичком моделу:

(...) Ето зато моји другови Ви никад нећете имати власт. Ето зато Ви никад нећете владати овом жупанијом. Нисте солидарни, не вјерујете једно другом, а на крају крајева не веже Вас дубоки интерес као супротну вам владајућу екипу. И док ХДЗ стаје у обрану свих својих чланова, па и Бајића, Ви нападате особу која Вам је колега. Сад се само поставља питање за, чији интерес се то ради. Свака част.

Анонимни коментатор претходног текста 6/6/08 09:54 пише:

Да, да, има таквих у СДП-у колико ти душа жели. Није она другарица, већ „другарица” која је навукла дрес СДП-а преко издајничке (зна се које) хаљине. Да сутра ХДЗ изгуби власт да видиш колико би било преслакуша попут ове. „*Ћуд је женска чудна рабоиџа, сѣиошину ће љромѣјениѣи вјера, да уџоди ѣиѣо је сриу (и саборској клуѣи) драџо*” (Њеџоѣи). А ја би додао: *Ћуд је мушка још чуднија рабоиџа, сѣиошину ће љромѣјениѣи сѣиранка да уџоди ча је фѣиѣѣи драџо*. (sibenska-konoba@gmail.com).

Како се може видјети, анонимни коментар овога хрватског блога садржи измијењену Његошеву крилатему. Пошто је интертекстема употрејебљена према сјећању, у њој је измијењена архаично и дијалекатски употрејебљена лексема *смијеѣина* лексемом *чудна*. Уз то је замијењен изворни глаголски облик *учини* синонимом *уџоди*. Овакве измјене спадају у ненамјерне (деталније у Пејановић 2011^а). Другачије су, међутим, намјерне измјене које аутор са одређеним циљем уноси у крилатему и тако њеном трансформацијом изражава свој став према разматраној појави или догађају. У нашем примјеру такав ефекат постигнут је додавањем синтагме у дативу *и саборској клуѣи*, коју је анонимни аутор ставио у заграду, очигледно желећи да од експлицитно употрејебљене Његошеве крилатеме ипак издвоји свој „додатак”. Комплексније природе је друга трансформација крилатеме која слиједи као градација претходне употребе: *Ћуд је мушка још чуднија рабоиџа, сѣиошину ће љромѣјениѣи сѣиранка да уџоди ча је фѣиѣѣи драџо*. У њој на основу постојеће интертекстеми, по схеми уз одређене измјене, настаје према истом структурно-семантичком моделу нови израз.

(6) Контаминација двају фразеологизама позната је у фразеолошкој теорији као један од видова ауторске трансформације фразеологизама. Запазили смо и код употребе крилатема из Његошевих дјела поменуту појаву. Овакав поступак представља одраз језичке игре и скоро без изузетка изазива успјешан комичан ефекат. У наредном примјеру, који смо пронашли у електронским медијима, наванастала интертекстема послужила је као слоган једне

женске политичке организације. Настала је неочекиваном контаминацијом двију фреквентних крилатема из Горског вијенца, тачније спојем првог дијела сентенце *Ћуд је женска смијељна рабоџа* и другог дијела крилатеме *Тврд је орах воћка чудноваџа – не сломи ђа, ал зубе њоломи*.

У организацији Дунавског бироа, у Новом Саду је одржана конференција о сарадњи жена подунавског региона. Разговарале смо о будућности нашег региона, о могућностима које су пред нама, о ЕУ која нас и дели и спаја, и о Дунаву, кичми и главној улици Европе, о женским људским правима, о економији, образовању, насиљу и о политици у нашем региону. (...) Ништа и нико нас неће спречити да остваримо своја права на нормално живљење, па ма како многим то често изгледало мало вероватно, па ма колико рада и тешких дана још било пред нама. И смејале смо се данас мојој “слободној верзији” Његоша: „*Ћуд је женска смијељна рабоџа, не сломи је, али зубе њоломи!*”) (Објавила Гордана 17. мај 2007 23:01:00, [Permalink](#)).

Претходни примјери, као и многи које нисмо навели, свједоче да текст *Горски вијенац* има статус прецедентног на простору јужне Славике или у оквиру лингвокултурног простора обједињеног српским језиком.

4. Проучавање Његошева идиолекта са лингвокултуролошког аспекта већ је дало одређене резултате. У својим ранијим радовима истакли смо најважније етнокултурне концепте у фразеолошкој слици свијета изворних говорника српског језика, а до њих смо управо дошли реконструкцијом фразеологије *Горског вијенца* као прецедентног текста наведене лингвокултурне заједнице. Концепти ‘род’, ‘част’ и ‘Косово’ (Пејановић 2010: 123–156) мање или више одсликавају се и кроз остала Његошева дјела. Идиоми из концепта ‘род’: *уџиријеџи*, *зџиријеџи*, *искојаџи* (коме) *џираџ*, *искојаџи*, *уџасиџи* (кућу) (коме), *зџиријеџи*, *уџиријеџи* *сјеме* (коме), *уџасиџи*, *уџрнуџи* *свијећу* (коме) (Пејановић 2008^a), или они из концепта ‘част’: *освјеџилаџи* *образ* или *оцрнуџи*, *окаџи* *образ*, *црн образ* (Пејановић 2009), као и напријед наведени из концепта ‘Косово’ наметнули су се не само својом фреквентношћу и варијантношћу, већ и значајем у језичкој слици свијета. То су само неке од фразеолошких јединица које смо сврстали у микроконцепте као уже категорије и даље у концепте, око најширег садржаја који их обједињује, да бисмо на једном мјесту анализирали све јединице које припадају одређеном концепту као чиниоци, саставни дјелови и потврде неког екстралингвистичког садржаја. У том смислу фразеологија помаже у реконструкцији главних начела и правила функционисања етнокултурне заједнице, као и мјеста и улоге појединца у њој. Оваквим приступом ми само пратимо мисао чувеног слависте Герхарда Геземана, који у књизи *Црногорски човјек* далеке 1934. године пише: „Било би већ вријеме да се сакупи сав психолошки и карактеролошки материјал отјеловљен у фразама српскохрватског језика, па да се онда испита сваки израз у погледу на његову садржину, његово поријекло и његов наста-нак, будући да би то представљало изванредан допринос генеалогии морала. На тај начин би могли да се открију цијели културни слојеви и да се уз

помоћ инструмента какав је језик продре у тајне националног карактера” (ГЕЗЕМАН 2003: 223–224). Управо овај аспект, који је резултат контрастивног проучавања фразеологије српског и руског језика, уз обавезну примјену концептуалне анализе фразеологизама, бацио је нову свјетлост не само на унутарсистемске односе фразеологизама Његошева дјела, већ нам је отворио путоказе за даља истраживање фразеологије српског језика управо онако како је то Геземан антиципирао, а савремена методологија когнитивне лингвистике прихватила.

5. Претходни аспект блиско је повезан са сљедећим – *иранслајолошким* проучавањем Његошеве фразеологије са циљем утврђивања могућности превођења фразеологизама посвједочених у његовим дјелима. Идиоме са изразитом културном конотацијом, многе клетве и заклетве на руски језик превођене су углавном буквално или дословно. Понекад је у питању било неразумијевање њиховог семантичког садржаја од стране преводилаца. Разлози, међутим, нису увијек били чисто лингвистичке природе. Неподударане концептуалних и уже фразеолошких слика свијета језика оригинала и језика превода узрокује одсуство фразеолошких кореспондента. Проблеме превођења, узроковане асиметријом у фразеолошкој слици свијета говорника српског и руског језика илустроваћемо на примјеру компаративног фразеологизма *као кукавица* / *как кукушка* који постоји у оба језика. Па иако у оба језика постоје поменута устаљена поређења, она се не могу сматрати преводним кореспондентима за наведени пар језика услед различите културне конотације коју имају у сваком од њих.

Птица која у српској митологији има посебну симболику оставила је трага и у фразеологији (о симболици кукавице код словенских народа види у Славянская мифология 2004: 271). Вук у Српском рјечнику пише: „Србљи приповиједају да је кукавица била жена и имала брата, па јој брат умро, и она за њим тако много тужила и кукала, док се није претворила у тицу (једни кажу да се брату досадило њено кукање и јаукање, па је он проклео те се претворила у тицу, а једни опет кажу да се Бог на њу расрдио што је тако много тужила за братом, кога је он био узео, па је претворио у кукавицу да кука до вијека), за то готово свака Српкиња којој је брат умро, и данас оплаче кад чује кукавицу гдје кука. – А једни приповиједају да је кукавица овако постала: кад је први пут умро Лазар (у Витанији, Јован. гл. XI) сестре његове Марта и Марија завјетују се да ће кукати за њим док су живе, кад пак Христос Лазара васкрсне, он онда, да би њихов завјет остао створи тицу која ће мјесто њих кукати до вијека” (КАРАЦИЋ 1935: 323). Устаљено поређење *кукаћи* *као кукавица* фреквентно је и у епским пјесмама: „Женидба Милића барјактара”: Она кука *као кукавица* (КЛЕУТ 2001: 99), „Љуба малог Радојице”: Кука Јана *као кукавица* (КЛЕУТ 2001: 100), „Браћа и сестра”: Закукаше *кано кукавице* (КЛЕУТ 2001: 102), „Три сужња”: Да кукају *као кукавице* / У мојему двору бијеломе (КЛЕУТ 2001: 248). Иако се у свим наведеним примјерима из

епских пјесама наведено поређење односи на особе женског пола, у српском језику није необична ни његова употреба у односу на особу мушког пола, као што је то уосталом и у самом спјеву *Горски вијенац* учинио Његош: У наставку дајемо стихове из *Горског вијенца* и три превода на руски језик:

Не владико ако Бога знадеш:
каква те је спопала несрећа,
тено кукаш као кукавица
(ГВ 91);

Нет, владыка, что с тобой, ей-богу!
Иль тебя несчастье надломило,
что ты жалуешься, как кукушка,
(ЗЕНКЕВИЧ 1955: 30);

Нет, владыка, аки бог с тобою!
Приключилась ли беда какая?
что ты стонешь, как в лесу кукушка,
(КУЗНЕЦОВ 1988: 48);

Нет, владыка, побойся ты Бога!
Где ты видишь горе и несчастье?
что ты плачешь, подобно кукушке,
(ШУМИЛОВ 1996: 36).

Према лексикографима, именица *кукавица* се употребљава у српском језику осим у свом основном значењу 1. а. *шумска ѿиѿица селица Cusculus caporus* из *ѿородице Cusculidae*, величине *ѿолуба, дуѿоѿ кљуна и реѿа, ѿознаѿиѿа ѿо ѿласу који личи на кукање и ѿо ѿѿоме ѿѿѿиѿо ѿолаже јаја у ѿѿуѿа ѿнезда* и у значењу 4. (често с атрибутима: сиња, црна и сл.) *она коју је снаѿила нека несрећа, она која ѿаѿиѿи, која је ожалѿѿѿѿена, која изазива жаљење, несрећниѿа, јадниѿа, невољниѿа* (Речник САНУ: 778). Постоји у српском језику и именица *кукавац* чије је основно и прво значење исто као и значење наведене именица женског рода с том разликом што се односи на особе супротног пола, такође се често употребљава с атрибутима *сињи* и *црни*. У српском језику и самостално употријебљен глагол *кукаѿи* такође има основно значење: 1. а. *узвиком „куку” или друѿим узвиѿцима жалосѿиѿи, ојађеносѿиѿи исѿѿољаваѿиѿи, исказиваѿиѿи бол, ѿаѿиѿу, жалосѿиѿи, несрећу, јаукаѿиѿи, јадиѿковаѿиѿи, цвилеѿиѿи, заѿѿомаѿаѿиѿи*. Занимљиво је да се у *Речнику срѿскохрваѿског књижевног и народног језика* даје значење б. *оѿлаѿаваѿиѿи се сличним ѿласом (о кукавиѿи и неким ноћним ѿѿиѿиѿама)* (Речник САНУ: 783), које се сматра секундарним у односу на прво, као да је ово друго настало од њега а не обрнуто: процес преношења значења ишао је преко оноματοпеје – оглашавања кукавице. То само може да нам потврди колико је глагол у значењу 1. а. фреквентан у српском језику – толико да потискује значење из кога се развило. У руском језику осим основног значења: 1. Издавать крик „ку-ку” (о кукушке) глагол *куковать* значи: 2. Бесцельно проводить время, ожидая кого, чего-л; жить одиноко, без семьи. *Куковать одной на старости лет. Вес век кукует один* (БТС: 478). Јасно нам

је, дакле, зашто су сва три преводиоца избјегла у преводу глагол *куковать* и замијенили га другим глаголима (*жаловаться, плакать, стонать*). Из овога разлога преводиоци су били принуђени да разбију српско таутолошко устаљено поређење *кукайши као кукавица*, а знамо да је понављање значајно за ритам, асонанцу и алитерацију, а и на њему се заснива леонинска таутолошка рима – а све то скупа има важну улогу у склопу експресивних стилских средстава. У руском језику *кукушка* је „персонаж целог реда примет, поверий, обрядовых действий. Олицетворяет женское начало: кукушкой становится девушка, жена, вдова в результате нарушения или утраты семейно-родственных или брачных связей и отношений. Кукушка также связана с потусторонним миром, бытует представление о ней как о проводнице с того света, поэтому она может выступать вестницей несчастья. Согласно народным поверьям, у кукушки нет жилья, так как Богородица лишила ее гнезда в наказание за грех – работу на Благовещение (...) Кукушка птица, которая не вьет гнезда, подбрасывает яйца своих будущих птенцев в чужие гнезда (за что птицы изгнали ее из своего сообщества) и ассоциируется с матерью, бросившей своих детей. У кукушки нет пары, ее образ связан с мотивом одиночества, неустроенности в жизни и вечного скитания по свету, поскольку она нигде не может найти пристанища” (Брилева и др. 2004: 105). Устаљено поређење *как кукушка* у руском језику се употребљава у сасвим другачијем значењу у односу на српско: Прост. През. О беспечной, легкомысленной, равнодушной к собственным детям женщине-иждивенке; (*одинокая*) *Как кукушка* Прост. Неодобр. Об одинокой, покинутой женщине (мокиенко 2003: 204). Ако упоредимо исто поређење код другог аутора: *КАК (СЛОВНО, ТОЧНО) КУКУШКА* Не иметь своего гнезда, очага, быть одиноким, лишенным семьи, детей. О женщине (Огольцев 2001: 304), видимо да се првобитна симболика кукавице из словенске митологије, по којој она симболизује женски принцип сачувала у руском језику. Поређење се у руском језику употребљава само у односу на особе женског пола (што није случај у српском језику, гдје се употреба поређења шири и на особе мушког пола). Даље видимо да у руском језику акценат остаје на усамљености, напуштености; те семе постоје и у српском, али у њему је наглашеније истичу очај, неутјешна туга, жаљење за умрлима. У српском језику није се развило значења ‘мајка која је напустила дјецу’ иако постоји фразеологизам *кукавичје јаје* заснован на сазнању да кукавица не свија гнијездо већ своја јаја оставља у туђим гнијездима, одакле и потиче руско устаљено поређење. У *Фразеолошком рјечнику хрватског или српског језика* налазимо изразе: *кукайши, закукайши као сиња кукавица* са значењем: цвиљети, зацвилити, јако плакати, заплакати, постоји, такође, и фразеологизам: *сиња кукавица* несретна / јадна, биједна / кукавна особа (Матешић 1982: 297). Наведени редови потврђују да се од три горенаведена превода Његошевих стихова, Зенкевичев и Шумиловљев, третирају као буквални, док је Кузнецов, додавши адвербијал мјеста *в лесу*, можда успио да нефразеолошким средствима сликовито пренесе

бар дио поруке оригинала, алудирајући на злослутност оглашавања кукавице. О различитим фразеолошким проблемима превођења Његошевог *Горског вијенца* писали смо у посебним радовима (Пејановић 2006; 2008, а у монографији Фразеологија *Горског вијенца* у трећем поглављу систематично се анализирају проблеми превођења свих осам фразеолошких жанрова (Пејановић 2010: 157–285).

6. И најзад, сви наведени аспекти претходе још једном – *лексикографском*, тачније, *фразеографском*, који уједно представља и практични циљ свеобухватног истраживања – а то је састављање *Фразеолошког рјечника Његошевих дјела* (Пејановић 2012; 2014^а). *Ауторска* лексикографија чији је предмет састављање рјечника појединачних аутора, најчешће писаца, има дугу традицију у славистици (Ларин 1962; Пешикан 1970; Шестакова 1998). Проучавање идиолекта значајних књижевних стваралаца и састављање рјечника писаца даје могућност да се утврди значај утицаја лијепе књижевности на развој и богаћење књижевног језика у цјелини, као и удио и улога појединачних писаца у том процесу. Ауторска фразеографија као теорија и пракса састављања фразеолошког рјечника писца све више се издваја посебном, оригиналном методологијом фразеографске интерпретације ауторског језика. Посебан значај има проучавање фразеологије најкреативнијих језичких личности и оних писаца који су оставили трага у националној књижевности. У такве засигурно спада Петар II Петровић Његош. Иако је књижевни опус Његошев детаљно и са разних аспеката описиван и описан, скоро да је изостао системски опис његове фразеологије а донедавно није ни био предмет посебне пажње. Улога фразеолошког слоја у Његошвом идиолекту заслуживала је посебну и свестрану анализу његовог најпознатијег дјела (види Пејановић 2010), а каснији радови који описују употребу великог броја крилатих фразеолошких јединица из Његошевих дјела у савременом дискурсу потврђују значај и специфичност његовог фразеотворства и конкретан утицај пјесника на савремени књижевни језик (види Пејановић 2009^а; 2011^а; 2011^б; 2011^д). Свеобухватно проучавање Његошеве фразеологије, њена систематизација са практичним циљем састављања ауторског фразеолошког рјечника требало би као резултат да предочи параметризацију пјесникове фразеологије у односу на савремени српски језик, односно његову фразеологију, према различитим критеријумима: њеном поријеклу, времену настанка, сфери употребе. Веома важан задатак јесте и класификација Његошевих трансформација која би могла дати одговор на питања граница индивидуално-ауторског варирања фразеолошких јединица. На који начин се одвија процес метафоризације слободних синтагми које имају номинативну функцију, како се индивидуални, оказионални фразеологизми постепено претварају у узуалне општејезичке. С тим у вези је и анализа Његошевих крилатема и објашњење услова и разлога преласка јединица слободне употребе у Његошвом идиолекту у категорију крилатих језичких јединица са изразитом прагматичком функцијом. Процес

фразеологизације, тј. прелазак синтаксичких јединица слободне употребе у крилатеме условљен је уско лингвистичким разлозима, као што су: апстрактно значење, афористичност израза, ауторски став, али и екстралингвистичким факторима, као што су: ауторитет самог пјесника, распрострањеност и популарност његових дјела, прије свега Горског вијенца, распрострањеност философских и религиозних ставова пјесника. Наведени аспект предмет је пројекта који се реализује у Црногорској академији наука и умјетности.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Алефиренко, Н. Ф. *Фразеология в свете современных лингвистических парадигм*. Москва: Элпис, 2008.
- Ашукин, Н. С., М. Г. Ашукина. *Крылатые слова. Литературные цитаты. Образные выражения*. Москва: Художественная литература, 1987.
- БЕРКОВ, В. П., В. М. МОКИЕНКО, С. Г. ШУЛЕЖКОВА. *Большой словарь крылатых выражений русского языка: Около 4000 единиц*. Москва: Русские словари – Издательство Астрель – Издательство АСТ, 2005.
- БРИЛЕВА, И. С., Н. П. ВОЛЬСКАЯ, Д. Б. ГУДКОВ, И. В. ЗАХАРЕНКО, В. В. КРАСНЫХ. *Русское культурное пространство: Лингвокультурологический словарь*. Вып. 1. Москва: Гнозис, 2004.
- БАРАНОВ, А. Н., Д. О. ДОБРОВОЛЬСКИЙ. *Основы фразеологии*. Москва: Знак, 2013.
- БЕЋКОВИЋ, МАТИЈА. *Изабрane ђесме и ђоеме*. Подгорица: Октоих, 2006.
- БТС: *Большой толковый словарь русского языка*. Гл. ред. С. А. Кузнецов. Санкт-Петербург: Норинт, 2004.
- ВИНОГРАДОВ, В. В. ИДИОЛЕКТ. *Русский язык. Энциклопедия*. Гл. ред. Ю. Н. Караулов. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Большая Российская энциклопедия, Дрофа, 1998, 144–145.
- ГЕЗЕМАН, ГЕРХАРД. *Црнођорски човјек*. Подгорица: ЦИД, 2003.
- ГВ: ПЕТАР II ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмиле Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2005.
- ГОРДАШНИКОВА, Д. С. *О соотношении понятий «идиолект» и «идиостиль»*
http://rgf.tversu.ru/websites/29/ckeditor_assets/attachments/6453/Gordashnikova_2018.pdf
 15.01.2020.
- ЂОКОВИЋ, ЛЈУБОМИР. *Рјечник никџићкођ краја*. Подгорица: ЦАНУ, 2010.
- ЗЕНКЕВИЧ, МИХАИЛ. *Петр Негош. Горный венец*. Перевод М. Зенкевича. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1955.
- КАРАЦИЋ, В. С. *Срјске народне ђословице и друђе различне као оне у обичај узетје рјечеши*. Издао их Вук Стеф. Караџић. У Бечу: Штампарија Јерменског манастира, 1849.
- КАРАЦИЋ В. С. *Срјске народне ђјесме*. Књ. друга. Београд: Просвета, 1969.
- КАРАЦИЋ В. С. *Ејнођграфски сјиси о Црној Гори*. Београд: Просвета, 1969.
- КАРАЦИЋ В. С. *Срјски рјечник* истумачен њемачкијем и латинскијем рјјечима. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. у Бечу, 1852 (фототипско издање: Београд: Нолит, 1977).
- КАРАЦИЋ В. С. *Срјски рјечник* истумачен њемачкијем и латинскијем рјјечима. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. У Београду (четврто државно издање): Штампарија Краљевине Југославије, 1935.

- КЛЕУТ, Марија (прир). *Српска народна књижевност*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижница Зорана Стојановића, 2001.
- КОТЮРОВА, М. П. Идиостиль, индивидуальный стиль, идиолект. отв. ред. М. Н. Кожина. *Стилистический энциклопедический словарь русского языка* https://stylistics.academic.ru/36/Идиостиль%2C_индивидуальный_стиль%2C_идиолект.15.01. 2020.
- КРАСНЫХ, В. В. *Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: Курс лекций*. Москва: Гнозис, 2002.
- КРАСНЫХ, В. В. *«Свой среди чужих» миф или реальность: Курс лекций*. Москва: Гнозис, 2003.
- КУЗНЕЦОВ, Юрий. *Петр Негош. Горный венец. Самозванец Стетан Малый*. Перевод с сербскохорватского под редакцией О. Кутасовой. Перевод. Ю. Кузнецова. Москва: Художественная литература, 1988.
- ЛАРИН, Б. А. Основные принципы «Словаря автобиографической трилогии М. Горького». *Современный русский язык: Лексикология. Фразеология. Лексикография*. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2002.
- ЛЕПЕШАЎ І. Я. *Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы*. Том 2. Минск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2008.
- ЉУБИША, С. М. *Пријовијестии црногорске и њиморске*. Приредио академик Ново Вуковић. Цетиње: Обод, 2006.
- МАКСИМОВ, С. В. *Крылатые слова*. Москва: Терра, 1995.
- МИХЕЛЬСОН, М. И. *Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний*: Москва: Русские словари, 1994.
- МАЦАНОВИЋ, Никола. *Пућеви божјих заборавника*. Подгорица: Унирекс, 2007.
- МОКИЕНКО, В. М. *Славянская фразеология*. Москва: Высшая школа, 1989.
- МОКИЕНКО, В. М. *Словарь сравнений русского языка*. Санкт-Петербург: Норинт, 2003.
- ОГОЛЬЦЕВ, В. М. *Словарь устойчивых сравнений русского языка (синонимо-антонимический)*. Москва: Русские словари – Издательство Астрель – Издательство АСТ, 2001.
- ПЕЯНОВИЧ, Анна. Проблемы перевода ФЕ с компонентом-концептом (на материале «Горного венца» и русских переводов). *Проблемы семантики языковых единиц в контексте культуры*. Москва–Кострома: Издательство Элпис, 2006, 489–493.
- ПЕЯНОВИЧ, Анна. Постоянные эпитеты как этнокультурные маркеры и их фразеологическая транспозиция (теоретический и переводческий аспекты). *Филологические науки* 6 (2008): 89–98.
- ПЕЯНОВИЧ, Анна. Этнокультурный концепт «род». *Фразеология и когнитивистика*. Материалы I Международной научной конференции по проблемам когнитивной фразеологии. Белгород: Издательство БелГУ, 2008^a, 267–272.
- ПЕЈАНОВИЋ, Ана. Фразеолошка транспозиција и њена лексикографска интерпретација. *Седми лингвистички скуп „Бошковићеве дани“*. Научни скупови, књ. 90. Одјелење умјетности, књ. 31. Подгорица: ЦАНУ: 2008^b, 435–443.
- ПЕЈАНОВИЋ, Ана. Етнокултурни концепт *часћ* у Горском вијенцу. *Гласник Одјелења умјетности* 27 (2009): 85–101.
- ПЕЈАНОВИЋ, Ана. Горски вијенац као прецедентни текст. *Стил* 8 (2009^a): 236–242.
- ПЕЈАНОВИЋ, Ана. Пословице и изреке Горског вијенца у словенском контексту. *Српски језик* XIV (2009^b): 375–385.
- ПЕЈАНОВИЋ, Ана. *Фразеологија Горског вијенца: Фразеолошки жанрови, културни концепции, руски преводи*. Подгорица: ЦАНУ, 2010.

- ПЕЈАНОВИЋ, Ана. Крилатика и политика (Прецедентни феномени у политичком дискурсу). *Наука и пољитика*. Зборник радова са научног скупа. Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2011, 135–141.
- ПЕЈАНОВИЋ, Ана. Прецедентни феномени или како и зашто се актуализују Његошеве ријечи данас. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 40/1 (2011^а): 73–79.
- ПЕЈАНОВИЋ, Ана. Његошеве крилатеме. *Гласник Одјељења умјетности* 29 (2011^б): 79–86.
- ПЕЈАНОВИЋ, Ана. Фразеологија и прецедентни феномени у поетици књижевноумјетничког текста (Сила Бранка Брђанина Бајовића). *Стил* 10 (2011^в): 271–276.
- ПЕЈАНОВИЋ, Ана. Стални епитети спјегова Смрт Смаил-аге Ченги(ји)ћа и Горског вијенца. *Иван Мажуранић (1814–1890) и Црна Гора*. Радови са научног скупа. Цетиње – Осиек: HCDP Croatica – Montenegrina i dr., 2011^г, 629–641.
- ПЕЈАНОВИЋ, Ана. Његош и Мажуранић као фразеотворци. *Творци српског књижевног језика*. Зборник радова. Београд: Вукова задужбина – Институт за књижевност и уметност, 2011^д, 135–141.
- ПЕЈАНОВИЋ, Ана. Његошев фразеолошки рјечник (Лексикографска концепција). *Осми лингвистички скуп „Бошковићеви дани”*. Научни скупови, књ. 109. Одјељење умјетности, књ. 36. Подгорица: ЦАНУ, 2012, 87–94.
- ПЕЈАНОВИЋ, Ана. Фразеолошке јединице као мотиватор у творбеном процесу. *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*. Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта. Београд: Филолошки факултет, 2012^а, 689–700.
- ПЕЈАНОВИЋ, Ана. Фразеолошки и етнокултурни аспект Вукових *Пословица*. *Српски језик XIX* (2014): 325–334.
- ПЕЈАНОВИЋ, Ана. Фразеографски принципи описа Његошеве фразеологије. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 43/2 (2014^а): 87–93.
- ПЕЈАНОВИЋ, Ана. Вук, Његош и фразеологија. *Девети лингвистички скуп „Бошковићеви дани”*. Научни скупови, књ. 141. Одјељење хуманстичких наука, књ. 9. Подгорица: ЦАНУ, 2016, 27–36.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб, Ивана Ћелић, Јелена Капустина. Речник Куча. *Српски дијалектолошки зборник LX* (2013): 1–461.
- ПЕШИКАН, Митар. Руска лексикографија и рјечници наших писаца. *Сјоне* 4 (1970): 83–86.
- Речник МС IV: *Речник српскохрватског књижевног језика*. Књ. IV. Нови Сад: Матица српска, 1971.
- Речник МС V: *Речник српскохрватског књижевног језика*. Књ. V. Нови Сад: Матица српска, 1973.
- Речник САНУ X: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Књ. X. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1978.
- СИДОРЕНКО, К. П. Интертекстовые интерпретаторы в „Словаре крылатых выражений Пушкина”. *Слово. Фраза. Текст*. Сборник научных статей к 60-летию М. А. Алексеенко. Москва: Азбуковник, 2002, 317–330.
- СЛАВЯНСКАЯ МИФОЛОГИЯ: *Славянская мифология*. Энциклопедический словарь. Изд. 2-е. Москва: Международные отношения, 2002.
- СТЕВАНОВИЋ и др. *Речник језика Пејтра II Пејровића Његоша*. [На корицама: *Речник Његошева језика*]. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. I–II. Београд: Српска књижевна задруга и др., 1983.

- Телия, В. Н. *Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1996.
- Тихонов, А. Н. *Фразеологический словарь современного русского литературного языка*. Под ред. проф. А. Н. Тихонова. Сост. А. Н. Тихонов, А. Г. Ломов, А. В. Королькова. Справочное издание. Москва: Издательство Флинта, 2004.
- Ћупић, Драго, Жељко Ћупић. Речник говора Загараца. *Српски дијалектолошки зборник XLIV* (1997): IX–XX, 1–615.
- ФСМ: *Фразеологічний словник української мови*. Книга 1. Київ: Академія наук України, 1993.
- ШЕСТАКОВА, Л. Л. Авторский словарь в аспекте лексикографической типологии. *Русистика сегодня* 1–2 (1998): 41–52.
- ШУЛЕЖКОВА, С. Г. *Крылатые выражения русского языка, их источники и развитие*. Москва: Азбуковник, 2002.
- ШУМИЛОВ, Александар. Петрович, Петар II Негош. *Горный венец*. Перевод. А. Шумилова. Подгорица: Унирекс, 1996.
- ШМ: Петровић-Његош, Петар II. *Лажни цар Шћейан Мали*. Целокупна дела Петра II Петровића Његоша; IV издање, Књ. четврта. Прир. Михаило Стевановић. Београд: Просвета, Обод, 1975.

*

- MATEŠIĆ, Josip. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.
- MATEŠIĆ, Josip. Frazeološka antonimija u spjevu Smrt Smail-age Čengića Ivana Mažuranića. *Слово во времени и пространстве*. К 60-летию профессора В. М. Мокиенко. Санкт-Петербург: Фолио-Прес, 2000, 301–308.
- MAŽURANIĆ, Ivan. *Smrt Smail-age Čengića*. Predgovor Jure Kaštelana. Uređuje Ž. Stojković. Beograd: Slovo ljubve, 1979.
- RJEČNIK JAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Dio VII. Zagreb: JAZU, 1911–1916.

Анна Пеянович

ИДИОЛЕКТ ПЕТРА НЕГОША В АСПЕКТЕ ФРАЗЕОЛОГИИ

Резюме

В настоящей статье автором рассматривается фразеология выдающегося национального поэта Петра Негоша. Идиолект Негоша анализируется как система, а анализ проводится в нескольких аспектах: фразеология Негоша как фразеология писателя, взаимоотношение фразеологии Негоша и фольклорной фразеологии и народной фразеологии, прецедентный характер фразеологии Негоша, фразеология Негоша как материал для исследования языковой картины мира и, наконец, негошевская фразеология как предмет лексикографического описания.

Майџо Пиџурица

КАКО ГОВОРТИ ЊЕГОША?

Сажетак: У прилогу аутор износи и образлаже идеју да се Његошева књижевна дела, она најзначајнија писана народним језиком, односно зетским дијалектом (староцрногорским), припреме и штампају акцентовано у складу са изворним прозодијским системом за потребе говорења на позорници, у филму, рециталима и сл. Услов за то је шира сагласност струке и културне јавности и, наравно, квалификована припрема. У ствари, добар део рада односи се на тражење уверљиве основе да се тај подухват на примерен начин обави.

Кључне речи: Његошев језик, дијалекатска основица, акценатско издање.

0. Првобитни наслов излагања пријављеног за научни скуп *Језик у Његошевим делима* гласио је *Језик Његошевих дела у релацијама према Пешикановим средњокаџунским и љешанским говорима и Вушовићевим монографијама*.¹

0.1. За ову прилику тему сам сузио, ограничавајући се системски прежежно на прозодијски ниво и транскрипцију спојева сугласника, односно сугласничких група које подлежу јекавском јотовању, шире чак и на аутентични „природни” говор у целини, мислећи притом и на случајеве када је Његош писао „јат” иза сугласника који се у пишчевом говору извесно јотују (ако бисмо следили Р. Маројевића, можда и дифтонге?), с друге стране пак проширујући тиме што се оваквим захватом може на разне начине квазиосавременовањем – теоријски, историјски и прагматски – злоупотребити. Може, у крајњем, на пример, да наводи воду на воденицу „монтенегринерима”, који су се одрекли Вука, или пак да се разуме као удар у сами темељ Вукове реформе, лишавајући је једног од неколико главних прекретничких момената који су означили његову дефинитивну победу (1847. г.) – објављивање *Горског вијенца* на народном језику (али старом графijом), Даничићевог *Рајна*

¹ Реч је о монографијама Пешикан 1965; Вушовић 1927 и Вушовић 1930.

за српски језик и правопис, Бранкових *Песама* и Вуковог превода *Новоџ завјешта*. Аутору остаје да покуша да се заштити, наслањајући се на истраживања Радмила Маројевића, пре свега на његову започету антологијску серију издања Његошевих дела и многобројне проблемске текстове из његошологије.² Маројевић, као ниједан други његошолог, мајсторски сеже до фонетско-фонолошких нијансирања, не мешајући та два нивоа, како се данас неретко чини у србистици. Наравно, да у таквим амбициозним подухватима (за одабране) не би остао у оквирима идеалистичног, а у пракси неприменљивог, он на крају ипак зна да дође до закључака које бисмо могли оквалификовати као склад између ортографског и ортоепског у читању Његоша (в. посебно под нап. 2: *Основно издање* Луче, Вијенца и Шћепана Малог).

0.2. Моје амбиције су усмерене у основи ка ономе што садржи (под)наслов „Његошевог гласника” (књ. 1). Радмилу Маројевић: *Горски вијенац. Изворно чийање* (МАРОЈЕВИЋ 1999), будући да се стриктно ограничавам на то: *како љоворићии Њеџоша?* Или још прецизније, односно уже: *како Њеџоша љоворићии на љозорници?* Мислим притом пре свега на алтернативну могућност која се нуди драматургу, односно редитељу и лектору. На начин да то не буде како неретко разговорно коментаришемо говор у нашим ТВ серијама: *Милџсав, Радџсав* – готов Геџа! Међутим, имам и осећај зебње да би реализација ове замисли могла (чак и као идеја) да буде злоупотребљена за први корак у „превођењу” Његоша на „црногорски језик”.

1. Његош се текстолошки, лексикографски и версолошки обрађује и коментарише, као што се и говори и, углавном, игра на сцени вуковским новоштокавским говорним типом, који је превладао локални, регионални и национални карактер. Његошево дело се прозодијски уградило у темеље ’опћене правилности’, у другим доменима пак сенчене пишчевим прекорацима у дијалектално. Ипак, како говорити Његоша, како га играти на позорници и на филму и, што је једнако важно, како га версолошки обрађивати, ритмички и мелодијски организовати, а његошолози би додали и – како ’мислити’ Његоша, верујем да не губи актуелност, научну и, упрошћено речено, прагматску. Накану да ову тему најдиректније отворим дугујем намери Одбора за језик и књижевност Црногорске академије наука и умјетности. Негде седамдесетих година прошлога века (пре него што су се они, не знам коликим делом, одвојили од себе) на једној седници Одбора Јевто Миловић је изнео предлог да он, Митар Пешикан и ја припремимо акцендовано издање *Горскоџ вијенца*. (На мене су рачунали као на главног теренског посленика.) Идеју смо на седници усвојили и разговорно ’разрадили’: да одлазимо с текстом

² В. посебно: *Библиоџрафија*, Радмилу Маројевић: *Радови о Њеџошу* у: МАРОЈЕВИЋ 1999. (Из ове књиге скрећем пажњу на текст *Горски вијенац* (1847–1997): у *сусрећ крићичком издању*, 11–50); МАРОЈЕВИЋ 2005 и МАРОЈЕВИЋ 2018.

Горског вијенца на Његуше, да тамо нађемо *писмене чињаче*, по могућству што старије изворне говорнике његушког говора, и да након тога редиговани текст објавимо као акцентовано издање. На истраживачки план смо потом заборавили. Идеју значи дугујем Јевту Миловићу, једном од истакнутијих његошолога, који се кретао стазама ка Његошу скоро целог дугог радног века, с ретком страшћу и зналачки, и Митру Пешикану, који је својом монографијом *Средњокайтунски и љешански говори* (1965) оставио најсигурнији основац да се, нажалост и без њега, одговори на овај и друге сличне подухвате.³ Зато је овај мој скромни прилог дуг према њиховој замисли у чије остварење су и мене укључили.

2. Нисам у могућности да судим да ли је ова идеја била у некој вези са оним што читамо у књизи проф. Михаила Стевановића [у угластим заградама интервенције аутора овог прилога] *Језичка тумачења у коментарима Његошева Горског вијенца* (1976):

„У прилог нашег тумачења значења првог стиха Посвете [Нек се овај вијек горди над свијема вјековима] речито говори и једно од значајнијих језичких средстава, а то је акценат, којим је реч *нека* [Зашто са завршним вокалом, само у првом пасусу коментара стављеним између облих заграда, иначе елидираним у Његошевом стиху?!] означена у овом једином акцентованом издању целог текста Горског вијенца*), као што би одсуство акцента те речи говорило у прилог најчешћег тумачења, према коме је *нека* као везник употребљен с презентом у функцији императива у предикату реченице коју чини тај стих. С функцијом речце на почетку, реченица са значењем које, по нашем мишљењу, има почетни стих Посвете праху оца Србије, *нека* мора бити под акцентом**). И када налазимо акцентован изговор те речи лица из најужег Његошева завичаја, то нам недвосмислено потврђује да га је тако и сам песник изговарао, да је другим речима, дотичном стиху дао значење које смо ми овде изнели.”

2.1. У првој, звездицом означеној напмени (на истој страни) стоји: „Издање тог текста спремано је да се објави у једној књизи, заједно са овим нашим тумачењима. Међутим, до његова објављивања засад није дошло искључиво из техничких разлога. Али ће такав текст Горског вијенца, спремљен од стручно и научно врло изграђеног акцентолога, скоро бити објављен, било

³ Нужно је свакако скренути пажњу на још два-три Пешиканова рада (први је, на извешан начин, кратка скица другога): Пешикан 1970; 1979; 1984. Из последњег напред наведеног прилога цитирам као илустрацију незнања и „политиканског манипулисања језичким чињеницама”: „Или кад о фундаменталним дијалектолошким питањима расправља (прекрајајући фундаменталне истине) аутор који не зна ни то да у староцрногорским говорима, све до границе Озринића и Грахова, има само два акцента, него приписује Његошу узлазне акценте (типа *разумјети*, *идкликнула* – који ће се чути нпр. у Грахову, или *људи*, *идхвалу* – који се нигдје неће чути) и на основу њих расправља о пјесниковој метрици”. У фусноти упутује на Никчевићевог *Младог Његоша*, уз додатни списак огрешења о чињенице (стр. 52).

од Академијиним издањима било где другде. И биће од великог значаја, у првом реду за проучавање акцента онога краја у коме је дело постало, а и за нашу науку уопште”.

У другој пак (означеној двома звездицама): „Под акцентом је, истина, и као знак везе концесивних реченица. Али је против таквог значења овде, мислимо, дато довољно доказа.” (Сви цитати према Стевановић 1976: 13.)

2.2. Акцентовани текст „Горског вијенца” проф. Стевановића није се појавио нити је досад неко констатовао да је евентуално остао у његовој заоставштини. Посебно су интересантна (чињенично узето) два-три детаља из напред цитираног сегмента његовог основног текста и двеју напомена:

(1) „И када налазимо акцентован изговор те речи лица из најужег Његошева завичаја, то нам недвосмислено потврђује да га је тако и сам песник изговарао, да је другим речима, дотичном стиху дао значење које смо ми овде изнели.”

Коменџар: Претпостављам да проф. Стевановић мисли на учене зналце, проучаваоце Његошевог дела, који су, уз то, имали у виду дилеме којима се он бави (у смислу: *како разумети* (‘мислити’) и *преводити* *Његоша*). У противном, конкретни акценат који би се забележио у спорним детаљима и на Његушима (апстрахујући и временски моменат), могао би се сматрати случајношћу.

(2) „Али ће такав текст Горског вијенца, спремљен од стручно и научно врло изграђеног акцентолога, скоро бити објављен, било од Академијиним издањима било где другде. И биће од великог значаја, у првом реду за проучавање акцента онога краја у коме је дело постало, а и за нашу науку уопште.”

Коменџар: а) Евентуалну дилему да ли се ради о *стручно и научно изграђеном акцентологу* – *дијалектологу* или *стандардологу*, требало би да решава реченица која следи: [тај подухват] „биће од великог значаја, у првом реду за *проучавање акцената онога краја у коме је дело постојало*, а и за нашу науку уопште.” (подвлачење М. П.) б) Из претходног би требало читати да је проф. Стевановић мислио на староцрногорски, односно његушки прозодијски систем. Занимљиво је да у другом издању Стевановић (1990) не помиње акцентовано издање!

2.3. Проф. Стевановића у ауторском предговору *Речнику Његошева језика* (СТЕВАНОВИЋ 1983), под насловом *Сврха и начин израде овог дела*, не помиње припремљено акцентовано издање *Горског вијенца*. Не помиње га ни у касније (1990) објављеном другом издању *Језичких џумачења* (под измењеним насловом: *О језику Горског вијенца*). Међутим, потку највећег дела излагања у предговору у вези са прозодијским дилемама у припреми и реализацији *Речника* садрже *Језичка џумачења*. Судећи према изложеном у вези са прозодијом у предговору (у којем он том проблему, у односу на обим целог текста, посвећује доста пажње), нисам сигуран да би проф. Стевановић

и у том припремљеном (или пројектованом) акцентском издању ишао у сусрет изворном његушком говору даље од разрешавања књижевне и/или дијалекатске хомоније и „тамних мјеста”, односно „да би се отклониле двоумице и недоумице” (н. д. XV, на истом месту употребљава и термин „двојакости”). Тај наговештени и у *Речнику* спроведени уступак чињеници да је, како проф. Ивић каже, Његош језиком *Горског вијенца* „чврсто стајао на тлу свог завичајног зетског дијалекта, ијекавског, али иначе у многоме различитог од Вуковог источнохерцеговачког” (2014: 214) – углавном се своди на „техничка решења” у налажењу компромиса између Вук-Даничићеве акцентуације и дијалекатских датости које маркирају пишчев језик у односу на стандард, с прекорацима са морфо-фонолошког на значењски ниво. Иначе, означавање постакценатског квантитета знаком /-/ уместо традиционално недиференцираног /ʔ/ у односу на дугосилазни акценат, којег су се држали „досадашњи приређивачи и коментатори Његошевих дела”, како каже проф. Стевановић, н. д. XVI), пре је подразумевани приређивачки поступак него иновативно решење. Он, можда не хотећи, уводи (технички) у систем предакценатске дужине у контексту неуверљивог настојања да све граматичке речи лиши акцента.

3. У нашој идеји било је, како се види, доста наиве, поготову ако се приликом њене реализације не би прибегавало опсежној ауторској (приређивачкој) редактури, утемељеној на утврђеном изворном, његушком акценатском систему, посебно у случајевима када је писац својим стилем и језиком наддијалекатски (или пореклом лица у књижевном делу разнодијалекатски) и када се ради о (маројевићки речено) „тамним мјестима” (чијим би расветљењима евентуално допринео прозодијски моменат) и наравно о славизмима. Прозодијско, односно говорно ’усистемљавање’ Његошевог текста подразумевало би опсежније захвате, и изван назначених спорних текстолошких детаља, јер не можемо оживети пишчеве завичајно блиске савременике, код којих би, уз то, било пожељно да Његошева песничка писменост и ученост буду и њихова усменост (да парафразирам и злоупотребим Матију Бећковића).

4. Његуши су пункт (74) у „Општесловенском лингвистичком атласу”; савремени фонолошки опис урадили су Павле Ивић и Драгољуб Петровић (грађу је, по упитнику, сакупио Лука Вујовић) (Ivić – Petrović 1981). Уз опсежну монографију о средишњој зони староцрногорских говора М. Пешикана, у ширини приступа атипичну, најпре у потпунијем покривању свих лингвистичких нивоа (од фонологије и фонетике до лексике и фразеологије), с упадљивом тежњом да их објасни, с ослонцем на српску и словенску лингвистичку традицију, али и историју, историјску географију и етнологију (Пешикан 1965)⁴

⁴ Није изван контекста указивање на Пешиканов уводни текст у монографији (посебно стр. 2), досад превиђан, у коме, између осталог, он покушава да проникне у разлоге Вуковог

– овај концизан, садржајан и прецизно дат фонолошки опис, сачињен према строго дефинисаним пропозицијама, мислим да би могао да буде солидна основа за аутентично акценатско издање за научне и „специфичне” потребе. Али само за почетак, за сам темељ. Фонолошки опис презентује систем: инвентар фонема, с прецизним минуциозним описом вокализма (наравно укључујући и прозодију) и консонантског система, као и њихово историјско извођење. Поред чињенице да су фонолошки релевантни само квантитет и место акцента (значи – без тонских опозиција), обраћам пажњу на закључак: „Sve akcenatske silabeme, i duge i kratke, mogu se u načelu javiti u svim položajima u reči. Jedini izuzetak tiče se uklanjanja kratkog akcenta iz otvorenog krajnjeg sloga (Pe:ro, 'sestra), ali se u enklizi ponekad može čuti došla je i sl.”. Али замки и недоумица би се нашло пречесто у примени тог система, почевши од бројних појединачних речи, као и у мелодијској и ритмичкој организацији. (Д. Петровић је на пример у неким својим радовима уверљиво показао да није могуће једноставним поступком преношење староштокавштине у новоштокавштину или обрнуто.) Не превиђам ни моменат да ли би требало инсистирати на изговору силабема са /ā/ и /ā̃/, континуаната дугог полугласа или сажимања *ao* (< -џл) и са /a/ < њ (кратког) и у неспорним позицијама /š/ и /ž/, ослањајући се на Маројевићеве реконструкције одговарајућих секвенци, али уистину само драматуршким и редитељским рукописом за позорницу.

4.1. За акценатовано издање и версолошка истраживања није довољно идентификовати прозодијски систем у начелу, чак ни у случајевима када се углавном поклапа инвентар акценатских типова са Вук-Даничићевом акценатуацијом. Неретко се разликује припадност одређеном акценатском типу, основним обликом речи или пак у парадигми (види се то нпр. и у Пешикановом основном тексту и у регистру речи у прилогу). За судбину поста акценатског квантитета такође није довољно утврдити систем у начелу – разлике су велике, и категоријалне и лексичке и у парадигмама, а очигледно и историјске, односно хронолошке. У готово сваком озбиљнијем монографском или пак прозодијском опису појединих говора дају се различите релације, по правилу или према Даничићу или према другим говорима. Пешикан у Ск-Љ говорима има и подробних описа и историјских објашњења и релација према другим говорима и према Даничићу и Вуку, и то у толикој мери да је нужно уистину (напорно) помно читање да понекад читалац схвати – а како је у говорима који се описују. Карактер незаобилазне синтезе има књига Берислава Николића *Основи млађе новоштокавске акценатуације* (1970); за историјски аспект (с доста ареалних информација, даваних у релацијама) вероватно није сувишан увид у изванредну документованост стања кванти-

(наизглед немарног) односа према прозодији, који је „много пута показао да је одлично разликовао разне акценатске нијансе”, али је Решетар „на једном месту написао да Вук вероватно није ни хтео да разликује старију и новију акценатуацију”. Додао бих – није ли то још један преважан уступак „опћеној правилности”?

тета у Перасту у другој половини 17. века (в. Пижурица 1989, посебно стр. 123–154). Свакако посебну пажњу заслужује рад Милије Станића *Распрострање-
носћ дужина ѿиѿа мѿслити и сл. у црногорским народним говорима* (1984).

4.2. Маројевићева успутна усмена опаска (у форми упитаности, поводом мојих дилема – како *говорѿиѿи Њеѿоѿа*? за специфичне намене): нису ли, можда, Његуши и део Катунске нахије (или шире Старе Црне Горе) до Његошевог времена сачували неке унесене херцеговачке дијалекатске црте, конкретно – прозодијске, макар у виду непревреле дијалекатске мешавине, подстакла ме је да се поново (сада пажљивије, циљано) вратим ишчитавању обимне етнографске монографије др Јована Ердељановића *Стѿара Црна Гора* (1926) и, наравно, Пешикановом односу према тамо изнесеним подацима. Пешикан закључује: „Староцрногорска племена неједнако су обухваћена објављеним Ердељановићевим испитивањима (детаљни опис дат је само за племена Цетиње, Његуше, Ђеклиће и Цуце). Ова испитивања успела су највише да одвоје „стариначке” породице од новијих досељеника. Основа и готово једини извор за то било је народно предање, које се – с извесном вероватноћом – може прихватити за последњих 300 или нешто више година.” (1965: 10). У начелу, у прилог размишљањима у овом правцу иде Пешиканова констатација: „Раздобље од пада Зете до XVIII вијека несумњиво представља вријеме формирања мање-више коначних дијалекатских односа и граница на терену Црне Горе.” (1970: 192). Међутим, на списку новонасталих стабилизованих дискриминанти, које он смешта у наведени временски оквир, нема изричитог помена прозодије, али се она у немалом броју случајева подразумева. У ствари, међудијалекатска и међуплеменска говорна преливања су стални процеси (некад је то акценат, некад „друкчија” реч или њен лик). Дијалектологи и етнолози знају за поступност у миграционим кретањима (у таласима и са задржавањима на подесним местима), потом, с једне стране, о прилагодљивости придошлица старинцима, али с друге пак о жељи да се сачува „своје”. Проф. Бошковић једном приликом говори о чувању свог говора као о питању племенске части, као *еѿѿичком ѿѿѿѿању*; Вушовић пак каже да има облика који се могу чути само у кругу одређених породица.

4.3. Можда грешимо што стављамо у други план (до непомињања) Његошево окружење, од краткотрајног школовања у Савињи код Херцеговог до утицаја Вука, Сарајлије и дугих, изреда новоштокаваца. Превиђа се, чини ми се, и однос Цетиња са новоштокавским областима, посебно од Петра I (од Бјелопавлића до Роваца и Мораче и, наравно, Озринића, блиске источне Херцеговине, подручја Грахова на пример).

5. ЗАКЉУЧАК: За говорење и извођење Његоша, на пример на позорници или филму, рециталу и сл., уз квалификовану лингвистичку, лекторску, драматуршку и редитељску припрему, није мислим сувишна припрема и штампање

акцентованог издаћа (уз врло важну напомену – да не буде напор штетан, односно злоупотребљив), на пример, *Горскоџ вијенац*, *Шћейана Малоџ*, песме *Ноћ скуљџа вијека* и др., прозодијски, колико је то могуће, примењујући његушки односно староцрногорски прозодијски систем. Али само у смислу алтернативне могућности (у односу на примарно – стандардно, Вук-Даничићевом акцентуацијом), али тек након критичког стручног суда квалификованих (квалификованијих од аутора овог прилога), не рачунајући при томе само на лингвисте (дијалектологе, стандардологе и др.) него једнако и на његошологе различитих профила, пре свега на версологе, јер није сувишно на пример питање – какав би онда био Његошев десетерац?

ЛИТЕРАТУРА

- Вушовић, Данило. Диалект источне Херцеговине. *Српски дијалектолошки зборник* III (1927): 1–71.
- Вушовић, Данило. Прилози проучавању Његошева језика. *Јужнословенски филолоџ* IX (1930): 93–196.
- Ердељановић, Јован. *Сџара Црна Гора: еџничка џрошлосџ и формирање црноџорских џлемена*. Београд : Српска краљевска академија, 1926.
- Ивић, Павле. Доба победе народног језика (1804–1878): Његошев језик и његов однос према Вуковој реформи. *Преџлед исџорије српскоџ језика*. Целокупна дела VIII. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2014, 214–216.
- Маројевић, Радмило. *Горски вијенац*. Изворно читање. *Њеџошев џласник*. Књига I. Никшић: Центар за информативну дјелатност – Београд: ЈУ Unireks MB, 1999.
- Маројевић, Радмило. Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2005.
- Маројевић, Радмило. Петар II Петровић-Његош, *Луча микрокозма*. *Горски вијенац*. *Шћейан Мали*. Основно издање. Ортографија и ортоепија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Никшић: Будимљанско-никшићка епархија – Београд: Друштво за неговање Његошевог дела, 2018.
- Николић, Берислав. *Основи млађе новоџиокавске акцентџуације*. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1970.
- Пешикан, Митар Б. Староцрногорски средњокатунски и џешански говори. *Српски дијалектолошки зборник* XV (1965): 1–294.
- Пешикан, Митар. Стање проучавања црногорске говорне зоне и даљџ задаци. *Зборник за филолоџију и линџвисџику* XIII/1 (1970): 185–194 (са двама картама).
- Пешикан, Митар. Један општи поглед на црногорске говоре. *Зборник за филолоџију и линџвисџику* XXII/1 (1979): 149–169.
- Пешикан, Митар. Правци диференцирања и класификације црногорских говора и неки проблеми њиховог проучавања. *Црноџорски џовори*. *Резулџаџиџи досадашњџх исџиџивања и даљџ рад на њиховом џроучавању*. Црногорска академија наука и умјетности, Научни скупови, књ. 12, Одјељење умјетности, књ. 3. Титоград: 1984, 49–56.

- Пижурица, Мато. *Језик Андрије Змајевића*. Титоград: Црногорска академија наука и уметности, 1989.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Језичка тумачења у коментарима Његове Горског вијенца*. Српска академија наука и уметности, Посебна издања, књ. CDXСП, Одељење језика и књижевности, књ. 27. Београд, 1976.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило (ур.). *Речник језика Пејра II Пејровића Његова*, књ. прва А – О, књ. друга П – Ш (израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић). Београд – Титоград – Цетиње: Вук Карацић – Народна књига – Обод – Просвета – Српска академија наука и уметности – Српска књижевна задруга – Црногорска академија наука и уметности, 1983.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *О језику Горског вијенца*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1990.
- СТАНИЋ, Милица. Распрострањеност дужина типа мислити и сл. у црногорским народним говорима. *Црногорски говори. Резултати досадашњих истраживања и даљи рад на њиховом истраживању*. Црногорска академија наука и уметности, Научни скупови, књ. 12, Одјељење уметности, књ. 3. Титоград, 1984, 143–161.

*

IVIĆ, Pavle, Dragoljub PETROVIĆ. *Njeguši* (OLA 74). Pavle Ivić (gl. red.). Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knj. LV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 9. Sarajevo, 1981, 337–342.

Mato Pižurica

HOW TO PRONOUNCE NJEKOŠ'S WORKS?

Summary

The author of the paper presents and elaborates an idea of preparing and printing an accented edition of Njegoš's most important works of literature – those written by using spoken language, i.e. the Zeta dialect (old Montenegrin) – that would respect the original prosodic system, to be used on stage, on film, in recitals, etc. This would require a broader agreement among academic community and distinguished representatives of cultural life, as well as elaborate preparations. A considerable part of the paper is devoted to building sound foundation for the successful and appropriate completion of this endeavour.

Миодраг В. Јовановић

НЕКЕ МОРФОЛОШКЕ И СИНТАКСИЧКЕ ОСОБИНЕ ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА У ПОРЕЂЕЊУ СА СТАРОЦРНОГОРСКИМ ГОВОРИМА

Сажељак: Пратили смо неколике морфолошке (непромјенљиве ријечи) и синтаксичке црте језика *Горског вијенца*¹ (глаголска рекција, употреба допуна инфинитив/да + презент итд.) и поредили са говором пишчевог завичаја – жељело се утврдити колики је степен сагласности језика овог спјева са мјесним цетињско-његушким говорним типом, с једне стране, односно са Вуковим и Даничићевим моделом српског књижевног језика, с друге. Такође, требало је провјерити у којој су мјери одређене дијалекатске карактеристике Његошевог језика одлике и других црногорских говора, да ли су својствене и другим често веома пространим регијама.

Кључне ријечи: Горски вијенац, Његош, народни говор, књижевни језик, непромјенљиве ријечи, глаголска рекција, инфинитив, да + презент, предлошко-падежне синтагме.

1. Његошевом језику су приписиване наглашене дијалекатске црте – и од лингвиста: „То је само сирово уско цетињско-његушка дијалекатска грађа” (Младеновић 1989: 224), „Јасно се види да је Његошев језик углавном народни језик и то онакав какав се говори у Црној Гори” (Вушовић 2013: 186); и од књижевника: „На говору Катунске нахије, настао је спев каквих је најмање и на највећим светским језицима” (Бећковић 2013: 304). А књижевни историчар Павле Поповић је био очаран пјесниковим језиком, али је и за њега наглашено народни: „Све личности *Горског вијенца* су из простог народа па оне и морају говорити као прост народ – отуда је цела дикција *Вијенца* имала бити народна (...) Разговор је пун живописних израза, карактеристичних обрта, локалних алузија, све потпуно народнога кова (...) речи, обрти, фигуре, начин и казивања и причања, све је то скроз народно” (Поповић

¹ У неким случајевима та подјела није строго спроведена. Понекад се неке напомене о употреби и значењу ријечи дају у морфологији, а не у синтакси; и обрнуто, понекад у синтакси има напомена не само о значењу и употреби, него и о облику ријечи. Залази се каткада и у друге нивое језичке структуре.

1999: 146). То је и сам Вук осјетио и хвалио као најбољу особину Његошева писања. Ипак, за Поповића је Његош својим језиком много више него прости народни писац. Прости говор и причање уздижу се до потпуне слике, дубоке филозофије, религиозне медитације и чисте лирике, па се баш у његовом језику огледа најјача снага Његошев, „сила ума списатељског”, односно пјесников је језик, уобличен говором његова завичаја, највећа љепота *Горског вијенца* (Поповић 1999: 145).

Други лингвисти присуство особина Његошевог завичајног говора у језику *Горског вијенца* свODE на разумљивију мјеру. Бранислав Остојић у књизи *Прилози о Његошеву језику* каже: „Два различита књижевнојезичка нивоа присутна су у Његошеву *Горском вијенцу*. У функционисању је, с једне стране, народни говор црногорски, врло слојевит пун стилских фолклорних одлика са богатом фразеологијом, и с друге стране – савремени књижевни језик с примјесима црквеног језика” (Остојић 1997: 167). Михаило Стевановић се често бавио Његошевим језиком и закључио да код овог пјесника преовлађује употреба лика који је у складу са нормом савременог српског језика, иако зна посегнути и за дијалекатским: „Он је једне или друге употребљавао када су више одговарали техници његових стихова, ритму и хармоничности њиховој. У опредељивању песникову за књижевни или дијалекатски лик поетски моменат је био одлучујући” (Стевановић 1990: 228). За Радмила Маројевића дјело Његоша је темељ српског језика, „зато што је дјело пјесника легитимација новог књижевног језика: мјера његове висине и дубине, узлета и распона”. Поред тога, пјесничко дјело Његошево било је, сматра овај лингвиста, „ризница књижевних могућности Вуковог (и вуковског) књижевног језика” (Маројевић 2013: 198–199). Његош није искључиво везан за своју дијалекатску основицу, тј. староцрногорске говоре, већ он из њих, гради особен пјеснички језик, а „кад говори о најдубљим тајнама (...) често је за обичног читаоца непојмљив”, истиче митрополит Амфилохије Радовић (Радовић 2013: 301).

2. Област староцрногорских нахија дијалекатски се може подијелити на три зоне, на три дјелимично различита говорна типа: 1. средњокатунско-љешански, 2. околина Цетиња с Ријечком нахијом и 3. Црмница, при чему централне говоре старе Црне Горе чини дио Катунске нахије, којима припада Његошев родни крај Његуши, и Ријечка нахија (Пешикан 1965: 22). А управо за централну зону, чију прошлост карактеришу бурне смјене становништва, што није без значаја за стварање данашњих дијалекатских односа², имамо најмање релевантних дијалектолошких радова³. Међутим, границе између

² „Иако је данашњи проценат досељеника знатно већи од процента старинаца, дијалекатски утицај није тако велик, и као да не прелази размере које би се могле објаснити самим суседством и нормалним суседским контактом” (Пешикан 1965: 11).

³ Додуше, Његошев завичајни говор Његуша јесте пункт обухваћен Општесловенским лингвистичим атласом – објављена су одређена испитивања, углавном у домену акцента и

наведених говорних типова нијесу сувише оштре, сви они заједно чине тијесно повезану цјелину староцрногорских говора, па су монографије Митра Пешикана *Староцрногорски средњокашунски и љешански говори*⁴ и Бранка Милетића *Црмнички говор* незаобилазна грађа за предвиђена поређења са говором Његошева завичаја и језиком *Горског вијенца*. Наравно, анализе које спроводимо засноване су и на нашим знањима о говорима Његошева краја.

3. О НЕПРОМЈЕНЉИВИМ РИЈЕЧИМА

3.1. Инструменталне синтагме с предлогом *су* (у бројним конструкцијама и с обликом замјенице *чим*) особина су „старијих” црногорских говора, па и народног говора пјесниковог завичаја⁵. Ни у његушком говору, ни у другим говорима Црне Горе, није широке употребе, а Његош га је, дајући народни колорит својим стиховима, у *Горском вијенцу*⁶ понекад користио (5 пута). Његова употреба у овом спјеву скоро је ограничена на бројне конструкције: Виђи врага *су седам* бињишах / *су два* мача а *су двије* круне (1–2); соко Бајо *су иридесџи* змајевах (1046); Топал-паша *су двадесџи* хиљадах (1220). У споју са замјеницом јавља се само у једном стиху: *Су чим* ћете изаћ пред Милоша (76). У народним говорима је, од лика *су чим*, много обичнији инструментал *сушџио*⁷, који код овог писца није потврђен – ни у *Горском вијенцу*, ни у другим дјелима. У неким другим дјелима Његош синтагму *су чим* више користи: Наша земља *су чим* се дичила – *Шћейан Мали* (140); Нека кажу *су чим* је раздражен – *Мале ијесме* (194); чак, противно стању у народним говорима, облик инструментала замјенице *шџио/шџиа* зна употријебити и са покретним вокалом: *Су чиме* нас гођ задијеш – *Свободијада* (209) (Вушовић 1930: 59). И не само са овом замјеницом, предлог *су* појављује се са инструменталом, учесталије него у *Горском вијенцу*, у другим пјесниковим остварењима – уз

фонологије (Ивић – Петровић 1981: 537–543); за говоре околине Цетиња интересовао се и Михаило Стевановић – у једном краћем *Извјештају*.

⁴ „Говори назначени у наслову обухватају катунска племена Цуце, Бјелице, Загарач Горњи и Доњи и Комане са Бандићима, затим углавном целу Љешанску Нахију” (Пешикан 1965: 9). При томе, говор Ријечке нахије, који чини цјелину са говором Цетиња, Његуша па и Ћеклића, врло је сличан љешанском.

⁵ Данило Вушовић сматра да је ово „нов појав у нашем језику и да је предлог *су* могао бити добивен само из сложених речи с префиксом *су-*. Напоредна употреба примера (са истим значењем) као: *сукрајџиши* и *скрајџиши*, *сујроћ* и *сјроћ*, *сујрасна* и *сјрасна*, *суждребна* и *саждребна*, *суремен* и *савремен*, *сувише* и *савише* и сл. учинило је те је суфикс *су-* схваћен са истим значењем као и префикс *с* (*са*). Пошто је употреба префикса *с* и *са* (као и већине других) обична и у слободној употреби то је и префикс *су* (према њима) могао бити тако употребљен” (Вушовић 1930: 60). Посебно је проширио употребу у црмничком говору: Перо и Васо имају неђе *сублизу* година; Та-е његоа работа *сублизу* с-оном мојом (Милетић 1940: 445).

⁶ Упућивања на *Вијенац* односе се на издање: Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац*, Цетиње – Београд, Обод – Просвета, 1975.

⁷ У катунским и љешанским говорима јавља се у варијантама *су-шџио/су шџиом/су чим*. Предлог раздваја сложене облике више него у књижевном језику: *ни-су-чим*, *и-су-чим*, *не-су-чим*, при чему, као ни код Његоша, нема покретног вокала – *чим*, а не *чиме* (Пешикан 1965: 154).

бројеве: Сједи Данил вожд јуначки, су *йридесѝ* поглавицах, На ватри га су *сѝо* робах клети Турци изгореше, Су *чеѝрдесѝ* других пођу поклонит се вољи паше (*Шћейан Мали* 384, 480, 773), Су *йридесѝ* хиљадах Арапах (*Мале ѝјесме* 21); бројним именицама: Су грацкијех *хиљаду* топовах (*Мале ѝјесме* 21); у *Свободијади* и уз прилог *йолико*: Су *йолико* других доћи (39), Су *йолико* моје војске (153) (Вушовић 1930: 59).

3.2. У савременим народним говорима (не само црногорским) аналогijом према конструкциjама *с-овијем*, *с-онијем* протетичко *о-* из ових инструменталних синтагми преноси се и на показну замјеницу за друго лице (*с-о-ѝим/с-о-ѝијем*) – у средњокатунско-љешанским: *с-о-ѝијем*, *с-о-ѝијом* (Пешикан 1965: 154). Овај предлог у инструменталу, али једино у вези са замјеницом *ѝај*, понекад употреби и Вук у *Писменици*: ...и *со ѝим...*, да *со ѝим* коме вољу непокваре (Караѝић 1814: Предсловље, IX); и Његош – додуше не у *Горском вијенцу*, већ се потврде налазе у *Свободијади*, и то у ликовима ове замјенице са наставком тврдих: *соѝијем* (157); и наставком меких основа: *со ѝим* (57) (Вушовић 2013: 183).

3.3. Напореда са књижевним ликом предлог *кроз* Његош често употребљава дијалекатски (*йроз*), али се понекад овим варијантама придружује и трећи облик (*чрез*) – књижевни лик *кроз*: *кроз* дивјачне тмуше азијатске (243), а *кроз* Турке несрећну невјесту (496); дијалекатски *йроз* (< прѣз + *кроз*)⁸: па је носе *йроз* градске улице (1419) и рускословенски облик *чрез*: *чрез* пророка са земљом владати (918). Тешко да се ова разноликост може објашњавати законитостима метрике стиха, упућивати на „хармоничност и мелодију стиха, на мирнију или јачу изразитост језичког знака, на индивидуално осећање мање или веће поетичности њихове” (Стевановић 1990: 241). Сва три облика изговорена су *кроз* уста људи из простог народа. Поред књижевне и дијалекатске компоненте „мора се узимати у обзир и трећа, поетска компонента језика којим је песник писао свој *Горски вијенац*. (...) Продужавање живота каквој језичкој појави у ишчезавању, или и оживљавањем гдекад и сасвим већ ишчезле појаве из нашег језика, инспирисан за ово је актуелношћу тих појава у руском” (Стевановић 1990: 243, 245). Тако треба објашњавати и спорадичну употребу предлога *чрез* у *Горском вијенцу*. Поетичност стиха пјесник постиже предлогом *сѝрама* с генитивом: и грија се мирно *сѝрама сунца* (154). Метриком стиха лакше је објашњавати напоредаку употребу варијанти предлога *уз/уза*: како пођи мало *уза сѝубе* (1689); распале се *уз мене* пламови! (2044) // свагда носи рена *уза себе* (1238).

3.4. Основно значење предлога **кѝ* са дативом у прасловенском указује на мјесто, предмет, лице ка којему је усмјерено кретање, а ово основно зна-

⁸ У средњокатунско-љешанским говорима и Црмници јавља се само у облику *йроз* (Пешикан 1965: 192; Милетић 1940: 446).

чење препознатљиво је у свим функцијама тога предлога (Стојановић 2002: 332). Још од најстаријих писаних споменика дативске синтагме с предлогом *к* се потискују беспредлошким, а конструкције *ѝрема* + *даѝив* тенденција су савременог језичког стања, иако је присутна и у старословенским споменицима (у малом броју примјера)⁹. Најопштије значење датива, које га издваја од других падежних облика, значење објекта ка коме се усмјерава радња, у *Горском вијенцу* се остварује предлошко-падежном синтагмом *к* + *даѝив*, и то досљедно *к* (а не дублет *ка*)¹⁰: све препоне на пут бјеху, *к* циљу доспје великоме (Посвета, 14); Једна сину од Кома *к* *Ловћену* (173); друга сину од Скадра *к* *Осѝроѝу* (174); утекле су *к* вама да утеку (196); *к* *свеѝом ѝробу* бесмртног живота (246); довести га *к* *ѝознанију* права (619); с којих су се *к* небу подизали (927); Хајте *к* мени под мојим шатором (1099); да *к* сињему мору не хитају? (1110); Него бјеху *к* себи домамили (1448); Свак потрчи *к* *ријечкому ѝраду* (2696); Нек уљезе и та' луди *к* нама (2735). По мишљењу Михаила Стевановића синтагме материјал *к* *славном дјелу* (Посвета, 11) и Не смијемо ништа започети / што би народ *к* *виѝеѝѝиву* зажегло (296–297) су у ствари калкови према руском језику, доспјели у наш језик и раније. Познати су и у језику наших писаца који су писали рускословенским језиком, а било их је у књижевном језику и послје Његоша, али никад нијесу одговарали карактеру народног језика (СТЕВАНОВИЋ 1990: 232).

3.5. Предлог *ѝрије* с генитивом Његош употребљава у фонетским реализацијама народног говора (*ѝриђе*, *ѝређе*): Свакога ми узе *ѝриђе* рока (978); *ѝриђе* зоре на поље крстачко (1065); *ѝређе* рока дошла ти је жњетва! (653). На књижевни лик *ѝрије* налијеплена је партикула *ѝ*: од Косова, а ни *ѝријед* њега (394). У прилогу за вријеме *ѝрије* није потврђен облик *ѝређе*, а *ѝриђе* је најчешћа варијанта: Није вино пошто *ѝриђе* бјеше (1135); но ће *ѝриђе* море ослачати (1831); *Најѝриђе* ти Божић честитамо (2587). Двосложна књижевна форма, као и код предлога, редовно је са партикулом *ѝ*: нек зна *ѝријед*, па чини што може (1127); и кликује човјек као *ѝријед* (465); Хитали смо да *ѝријед* дођемо

⁹ Раније су синтаксичари, почев од Даничића, одрицали употребу *ѝрема* уз датив, а идући за њим и сви синтаксичари све до Белића – Даничић је сматрао да се *ѝрема* употребљава само уз генитив и локатив. Ни Т. Маретић није уочио употребу *ѝрема* уз датив, иако је „осећао блискост значења овог предлога с предлогом *к*, који иде заједно са дативом”. Мада може да се додирује са локативним значењем, предлог *ѝрема*, установљено је, употребљава се из истих оних разлога као и предлог *к/ка*, тј. датив с предлогом *ѝрема*, као год и са предлогом *к(а)*, означава окренутост, управљеност и кретање у правцу појма с именом у дативу (Стојановић 2002: 336–337).

¹⁰ Ни у катунским и љешанским говорима никад се не јавља варијанта *ка*. „Битна је разлика од књижевног језика у употреби овог предлога у томе што се за датив правца у правом смислу (тј. смера кретања) у овом говору неће употребити датив без предлога. Редовно ће се у таквом случају употребити датив с предлогом *к* или још чешће генитив с предлогом *ѝуѝѝ*” (Пешикан 1965: 191); у црмничком говору „од предлога са дативом може се чути само *к*, али је и он врло редак, обично се *к* замењује другим предлозима: *код* (*код* + *ѝениѝив*), *ѝри* (*ѝри* + *локаѝив*) и *ѝрема* (*ѝрема* + *ѝениѝив*)” (Милетић 1940: 523).

(327). У споју *малоџрије*, опет са *д* на крају, уопштена је екавска форма: ка *малоџред* што гордо иђаше (241).

3.6. Оволику шароликост у Његошевом језику, за разлику од народних говора, не показује прилог *џослије* – он је у стиховима *Горскоџ вијенца* искључиво у лику са двосложном јатовском секвенцом и финалним сугласником *д*: па *џослијед* поче ђетинити (1640); Кад *џослијед*, све ово излиња (1661); Па *џослијед* што се од вас ради? (2140).

3.7. Лијепљење партикула, посебно у прилозима који означавају разне просторне односе, одлика је црногорских говора, па и Његошевог завичајног. Замјенички прилози за мјесто *овдје* и *ондје* показују велику разноликост у гласовном и прозодијском погледу – у паштровском говору, структурно доста сродном његушком, регистровано је 15 разноврсних фонетских и чак 23 прозодијска лика. Наравно, увећању броја ликова доприноси и употреба партикула *н*, *на* (у Паштровићима и *ке*: *овдеке*, *ондеке*) (Јовановић 2005: 457–458, 476–477). У још сроднијим говорима његушком, средњокатунско-љешанским, код прилога *ође* и *оње* (тамо се *ондје/онђе* никако не чује) употребљавају се партикуле „*н* (врло често), *на* (ретко), *нак* (ретко), *наке* (врло често), *накер* (ретко)” (Пешикан 1965: 180); у Црмници: *ођен*, *ође*, *онђен...* (*н*, *на*, *нак*, *нака*, *наке*) (Милетић 1940: 442–443). Као и у његушком говору и код Његоша је у овим прилозима спроведен процес јотовања *дј* > *ђ*: Погибосмо *овђе* чекајући (322); Без момчади ове те су *овђе* (126); Има *онђе* и Црногорацах (1761). Међутим, Његош ове прилоге употреби и у екавској форми: не смије се *овде* право зборит! (1494); Нема, бабо, *овде* духовника (2191); имам *овде* десетак ђачади (2542); *онде* нека и плодом почине (613). И јекавски и екавски лик употребијели су и са партикулом *на*: Сто путах сам *овђена* сједио (153); *Ондена* се мало не покласмо (1359).

Можда би се употреба партикуле *на* у горњим примјерима могла објашњавати потребом метрике стиха (за слог дужи стих), али се овај разлог, кад је у питању Његошев језик, у многим другим приликама релативизује. Прилог са значењем крајње тачке кретања *докле* пјесник употребљава у дублетној форми – у народном лику са партикулом *н*: који живе *доклен* сунца грије? (78); Страшно племе *доклен* ћеш спавати? (643); и у књижевном, без партикуле: *Докле* Турци све њих савладају (129); Него удри *докле* махат можеш (555); да се хаба *докле* глава скочи (1018) – оба лика без промјене броја слогова у стиховима. Са партикулом *н*, у складу са стањем у завичајном говору, у *Горском вијенцу* се јавља и прилог који значи полазно мјесто кретања – *ојшоле*: Хајд *ојшолен*, што којешта дробиш! (2579); некад овај прилог народни лик добија израженом редукцијом књижевног облика: Нико меда *ојиле* (< одатле) јести неће (799). Прилози за пут и простирање на *-ије* (*кудије*, *овудије*, *онудије*, *џудије*) у црногорским говорима често имају партикулу *н*, а јавља се у облику *кудијен* и у стиху *Горскоџ вијенца*: и тврђа је *кудијен* идемо (1312).

Прилог за мјесто *одозџо* у народним говорима зна и за партикулу *р* (у лику *озџор*)¹¹, који је у пјесниковом језику још више престилизован – у варијанту *одзџор*: Да је метнем *одзџор* сврх хаљинах (1228); но пас пружит *одзџор* сврх хаљинах (1241). У једном стиху *Горскоџ вијенца* сонант *р* се налази и у прилогу за вријеме *јуче*: данас жеже што *јучер* њивљаше (2285); именици *вече*: Пред *вечер* се над тобом изведри (1749); док се у сродним катунским говорима овај прилог чешће јавља с партикулом *н*: *јучен* (и у именици *вечен*) (Пешикан 1965: 183).

Неке партикуле могу се додавати и другим врстама ријечи. У већини црногорских говора уз акцентовани датив и локатив замјенице *њој* додаје се партикула *зи* – *њојзи*, или губљењем *ј* престилизована у *њози*. Такву могућност Његош је искористио само два пута, и то у дативу: Куку *њојзи* ако не вјерова! (813); Куд ће твоја млада љуба/куку *њојзи*! (1966) – иначе су у језику овог писца обичнији за један слог краћи облици без партикуле *зи*, тј. датив и локатив ове замјенице у *Горском вијенцу* идентични су књижевном језику: Лакат у *њој* бјеше ал' не бјеше (403); Име чесно заслужи ли на *њој* (2333); И ствар свака кад на *њој* добије (2675). Његош је показао да му партикула *зи*, обична у говору Његуша и околине, није страна у једном примјеру датива једнине присвојне замјенице *њеџов*, *њеџова*...: И тисни му од лакта ројину / *њеџовојзи* у грлић шишани (409–410).

3.8. Коментатори *Горскоџ вијенца* (Милан Решетар, Видо Латковић, Никола Банашевић, Ристо Драгићевић, Б. Ковачевић и др.) различито су схватили и тумачили завршне стихове тужбалице Сестре Батрићеве: Главари се скаменили/кам им у дом! (1963) – да ли је то права тешка клетва или више узречица и сл.? У дилеми су и лингвисти – да ли је *кам* синоним лексеме са суфиксом *-ен* (*камен*)¹² – као у стиху: без њега би у *кам* очајала, 2323) или је изгубио везу са деклинацијом и добио прилошко значење (синоним окамењеном облику именице *ками* < ном. једнине *камы*) у значењу „слабо, рђаво, зло, камено”. Бранко Милетић, у једној фусноти своје монографије *Црмнички џовор*, преноси објашњење Данила Вушовића, које може да води правом разумијевању овог стиха и из перспективе Његошевог завичајног дијалекта. „Интересантно порекло овога израза објаснио је Д. Вушовић на једној седници Лингвистичког друштва у Београду коментаришући познате стихове из *Горскоџ вијенца*. У неким деловима Црне Горе постоји наиме и данас обичај да жена којој изумру мушки чланови породице унесе у кућу камен. *Ками*-ти у дом значило је, дакле, првобитно: семе ти се затрло, а затим уопште зло, несрећа у твоју кућу” (Милетић 1940: 437). За избор варијанте из синонимског пара *кам/ками* пјесника је могла опредјељивати и метрика стиха.

¹¹ У говору Паштровића, поред књижевног, употребљавају се и више дијалекатских облика: *озџор*, *озџоре*, *озџора*, *озџо* (Јовановић 2005: 460).

¹² Пјесник, напоредо са *кам*, употребљава и *камен*: удар нађе искру у *камену* (2322); како старац на *камен* сједећи (1212); које *камен* могу растопити (903).

3.9. Ритам и доброзвучност језика код непромјенљивих ријечи (и промјенљивих) пјесник постиже употребом облика са покретним вокалом – тако уобличене оне дају посебан тон, ритам и музикалност стиху. Такав облик не мора да буде, и најчешће није, особина народног говора, већ једино дио поетике пјесникове или одраз старог стања у језику. Покретни вокал *e* јавља се у стиховима *Горског вијенца* код прилога – *још*, који се скоро редовно у овом спјеву реализује у архаичном облику *јошѿ/јошѿѿ*: *јошѿѿ* млади, а обезубили (1671); о да знадеш што те *јошѿѿ* чека! (2498). Иначе је *јошѿѿ*, осим у наведним примјерима, у Његошевом спјеву без покретног вокала: шест путах је *јошѿѿ* овлико дома (127); У свијет га *јошѿѿ* није таквога (177); *јошѿѿ* таквијех очих гвозденијех (1988); *Јошѿѿ* нам ђеко у помоћ прискочи (2786); добра ватра, а *јошѿѿ* боље вино... (2521). Усамљен је један стих са књижевном формом прилога за количину *још*: мене никад *још* притисла није (1236).

3.9.1. Паралелну употребу ликова са покретним и без покретног вокала, са скоро подједнаким степеном учесталости, можемо констатовати у везнику *јер/јере*¹³: *јере* их је невоља нагнала (194); *јере* ми се грдно натрунило (953); *јере* су их нагрдили/невјерници! (1955); *Јере* види траг ни ископаше (2157); *јере* ти се ја све бојим, синко (2533); *јере* бјеше пушка мимо пушке (2801) // *јер* је вама понајближе доћи! (440); *Јер* ми није лакши, што ћу крити (948); *јер* спомену све редом бојеве (1638); *јер* су власи уши подигнули (1793); *јер* је сасма преништава лађа (2163); *јер* без муке не прскају токе (2742).

3.9.2. С обзиром на укупну слику у *Горском вијенцу* необичан је у једном стиху лик рјечце *ѓод* – *ѓоде*: Кад сам *ѓоде* много размишљава (506); који не потврђује ниједан народни говор, па ни пјесников завичајни. У Његошевом спјеву, рјечца *ѓод* је обично употријебљена у облику сложене са замјеницом *ѿѿѿо* – *ѿѿѿоѓод*, у значењу *неѿѿѿо*: Кад два зборе *ѿѿѿоѓод* на улицу (1508); и попридај *ѿѿѿоѓод* и поглади (1512); да им паша *ѿѿѿоѓод* не двоуми (1127); Опажаш ли *ѿѿѿоѓод*, Рогане? (1243); е ћемо га *ѿѿѿоѓод* распитати (1257); Причај *ѿѿѿоѓод*, Драшко, од Млетака! (1400). И изван сложенице, најчешће је у стиховима *Горског вијенца* ова рјечца у књижевном лику: У помоћ нам ко *ѓод* чу притече (2593); јер кад *ѓод* сам такви сан гледао (1371); што *ѓод* дође ја сам му наредан (2492). Рјечцу *ѓод* пјесник понекад употријеби и са финалним *ђ*: Ко *ѓођ* паше свијетло оружје (669); ко *ѓођ* чује срце у прсима (670); Да сам *ђеѓођ* у чету кренуо (1335), док најобичнијег облика у његушком говору *ѓој* нема у стиховима *Горског вијенца*¹⁴.

¹³ Везник *јере* познају и говори Његошева завичаја, и јужније од Његуша, архаичнији црногорски приморски говори, у којима је лик *јере* типичнији од *јер* (Јовановић 2005: 133–134, 468). Штавише, на истом простору, форма овог везника зависи и од судбине гласа *j* на почетку ријечи, јер се у овој позицији сонант *j*, испред вокала *e*, не мора обавезно изговорити – на тај начин варијантама *јер/јере* придружују се још двије *ер/ере* (Јовановић 2005: 138, 468), којих у *Горском вијенцу* нема; а *ере* је потврђено у говору Црмнице (Милетић 1940: 447).

¹⁴ У средњокатунско-љешанским говорима крајње *ђ* и *ђ* не прелази у *j*. „Ипак се на целој територији СК-Љ може чути понеки пример промене *ђ*, *ђ* у *j*. Гој мислим да је обичније него

3.10. У функцији стварања особене поетике Његошеве честа је употреба појединих архаичних облика непромјенљивих ријечи (везника, прилога, рјечци), као на примјер – *ема*¹⁵: знао бих ти одговорит дивно / *ема* хоћу нешто свакојако (1186–1187); *ѿере*: како мога вјероват Турцима, / *ѿере* им се на вјеру опушта (2000–2001); *е*: и да раји узду попритегнем, / *е* је раја ка остала марва (1092–1093); Не, Рогане, немој га будити, / *е* он у сан ка на јави збори / *е* ћемо га штогод распитати (1255–1257); *рациѿа*: Има *рациѿа*, ругаш ли се збиља? / *Рациѿа* друге нема на свијету! (1269–1270); *рациѿа* ове горе уздрхташе? (2219); *Рациѿа* ти је срце понијела? (1268); кажуј, бабо, *рациѿа* си лагала (2184); он је има *рациѿа* полазити (2334). У узвицима који су у језику „недовољно оформљене и недовољно семантички одређене речи” (Белић 1958: 77) спирант *х* је редовно њихов саставни дио: *Ох*, диван ли бјеше погледати! (176); *Ух*, што мислим, куд сам запливао? (651); *Ох*, да ми је очима виђети (781); да очешљам дуги перчин/*јаох* мени! (1947); *Ох* до бога, а *ох* довијека (1966); *ох*, диван ли, боже драги, бјеше! (2386).

4. ГЛАГОЛСКА РЕКЦИЈА. У синтакси Његошев језик нема нарочито много особина по којима се разликује од данашњег књижевног језика (Стевановић 1990: 224). Ипак, „синтакса књижевног дјела поремећена је у Његошевом језику општепознатим дијалекатским специфичностима везаним за староцрногорски, па и за црногорске говоре у цјелини. Ту су, прије свега, поремећаји употребе падежа мјеста и падежа правца, и то у корист падежа правца” (Остолић 2003: 49).

4.1. Синтагме *за*, *међу*, *над*, *ѿод*, *ѿред* + акузатив/инструментал

У вези с детерминаторима у виду предлога *за*, *међу*, *над*, *ѿод*, *ѿред* с акузативом или инструменталом, „мање се запажа поремећеност глаголске рекције у језику Његошеву – и у односу на књижевни језик и на језик говора црногорских” (Стевановић 1990: 227). Преовлађује употреба која је у складу са нормом савременог књижевног језика – за мјесто инструментал: *Над свијетлим ѿвојим ѓробом* злоба грдна бљува тмуше (Посвета, 29); *над ѓлавом* се надодају руке (540); кад се небом ведријем играју / *над образом* свијетла језера (2637–2638); Већ вас виђу *ѿод сјајним ѿкровом* (2352); кад *ѿод овом* живјели *марамом* (305); а нешто му заиграј *ѿод ѓрлом* (1691); *ѿод вијенцем* гори Даница (1864); Дивне жртве видим на гомиле, / *ѿред олиѿаром* цркве и племена (654–655), *Пред Бечом* је Бурак посрнуо (1149); Сви се у хлад *ѿод њом* сабијемо (1316); Ријечања би ли *међу вама* (350); види страшну уру *ѿред очима!* (2780); цефердара држах *ѿред очима* (2794); за правац акузатив: Те је у *збјеѓ* собом унијеше, / *међу ѓоре* за вјечну утјеху (62–63); те *међу вас* нож

ѓођ” (Пешикан 1965: 127). У црмничком говору „за прелаз *ћ*, *ђ* у *ј*, забележио сам свега неколика примера – међу њима је и *ѓој*, јер је обично *ѓођ*” (Милетић 1940: 283). У говорима источноцрногорског дијалекта ова појава је скоро редовна (Стевановић 1935: 38–39).

¹⁵ Забијељено је и у Црмници (< арап. *emta* = ама, ма) (Милетић 1940: 448).

крвави вргла (2127); Него кажуј, ал' ћеш *їод зомилу* (2194). Да за неке од ових примјера оставимо одређену резерву – „употреба именских облика с ова неколика предлога у вези с глаголском рекцијом није свакад ухватљива ни код Вука Караџића” (СТЕВАНОВИЋ 1990: 228).

Напоредо са књижевним, Његош, у складу са приликама у свом зави-чајном говору, доста често употрејеби дијалекатске, тј. за означавање мјеста акузатив: Једна сламка *међу вихорове* (35); Није свађе *међу зостіе* било (447); Дим је црни лега *над Бајице* (2577); Починемо *їод једну јабуку* (1314); А тро-јица само претекоше / *їод зомиле* мртвијех Тураках (1057–1058); *їод дворове* ће дужде стојаше (1475); *їод облак* ће устријелит орла! (2175); *ће прах гори* *їред очи јуначке* (1986).

Нијесу у пјесникову језику ријетки ни обрнути процеси – да се за озна-чавање правца умјесто акузатива употрејеби локатив: Двије пушке метни *за їојасом* (2039); Донио је ђаво *међу нама* (2107); јер ти често идеш *међу њима* (2208); Па сам слијеп дошā *међу вама* (2249); Хајте к мени *їод мојим шайпором* (1099). Како за ову појаву нема потврде у народном говору разло-ге је разложно тражити у пјесниковом избору облика који би одговарали метрици његових стихова, ритму и хармоничности њиховој, уопште ства-рању властите поетике.

4.2. Синтагме у, на + акузатив/локатив

Основна карактеристика падежног система црногорских говора, али у првом реду оних старијих зетско-рашког типа, какав је и његушки, јесте неутрализација дистинкције падежа мјеста тока радње у цјелини и циља кретања¹⁶, која је извршена у корист падежа циља¹⁷. Писац монографије о црмничком говору констатује да се предлози у и на слажу – без обзира да ли значење глагола захтијева акузатив или локатив – искључиво с акузативом (тако је и у говору Његуша): сѣдам маџевā су бїли у кўћу Лāлїћā; Он жївї ѓ Стāрї (в)āрош, Она е већ двїе гōдине у Гōрњē Брчēле, Нēмā јōш тōгā злā

¹⁶ У црногорским говорима источнохерцеговачког типа овај се процес одвија смање-ним интензитетом. На примјер, иако испитивач говора Пиве и Дробњака износи оцјену да је у овом говору „место лок. синг. уз глаголе мировања с предлозима *на* и *у*, обичан акузатив: бїјо сам *ї Ницић*, начинијо кўлу *нā Пїшче*, стōјї *ї Дубровскō*” у закључку наговјештава њену спорадичност – „по свој прилици ово ће бити донесено из црногорских говора преко говора околине Никшића” (Вуковић 1938–39: 83–84). Да процес губљења глаголске рекције и разлике између падежа мјеста и падежа правца још увијек није у значајнијој мјери захва-тио говоре сјеверозападне Црне Горе потврђују и други испитивачи (Станић 1974: 62–63; Вушовић 1927: 68).

¹⁷ И не само у говорима Црне Горе, у великом броју дијалеката српског језика нарушен је правилан однос између падежа за означавање циља и мјеста – ове су појаве присутне у косовско-ресавским, смедеревско-вршачким и зетско-рашким говорима; а карактеристика је и банатских говора. Александар Белић ову појаву налази и у неким босанским и славон-ским говорима (Белић 1962: 73). Неразликовање падежа мјеста од падежа циља кретања изгледа да је особина несловенског поријекла. Да је то мишљење тачно показује и чињеница да се иста појава јавља и у низу чакавских говора, првенствено острвских, дакле оних гдје је романски утицај био најјачи.

у на̀ше кра̀еве // Жйвй нѣкад у планину а са̀д је у Дѣнѣ сѣло, Ку̀ћа му е на (в)учй Дѣ, Вйѣа сам га на Цетйње ђе с'едй ко кра̀ља, лежй на̀ тра̀ву (Милетић 1940: 480–482). Његошев језик је, оцјењује Стевановић, овом особиним „негде на средини између општекњижевног језика и онога којим говоре типични представници народног језика Његошевог ужег завичаја” (Стевановић 1990: 227). И примјери које напореда даје доиста потврђују речену констатацију. Примјери из *Горског вијенца*, које овдје износимо, а многи ће остати у нашим биљешкама, ипак показују доминантнију употребу дијалекатских:

у + акузатив за означавање мјеста вршења радње: ђе се виле у *шербеѝ* купају (914); да не гине бисер у *бунѝиѝе* (1091); Чује да свак спава у *колибе* (1288); Ја сам но̀ас био у *сваѝове* (1337); Поп Шћепан се тад у *Коѝор* нагна (1388); Нема тога ни у *једну књиѝу* (2179); Славио сам Божић у *Виѝлејем* / славио га у *Аѝонску Гору* / славио га у *свеѝо Кијево* (2454–2456); кад бој чујем у *Про̀говиће* (2755); Сам се Радун у *кулу* нагнао (2761); а у *руке* Мандушића Вука (2818);

у + локатив за означавање мјеста вршења радње: смрад ухвати лафа у *кљусама* (288); и у *књи́зи* десет побратимствах (338); пожњеш ми га у *ѝрвој младосѝи* (981); Ко́ме закон лежи у *ѝоѝузу* (1155); што у *Чеву* цркву не гра́димо (1357); видио сам људе у *Млеѝкама* (1576); Видите ли овде у *Коѝору* (1675); и за њих му сви у *кући* знају (1714); колеба се душа у *ѝијелу* (2512); у *лађама* пут бијела Скадра (2698);

у + акузатив за означавање циља кретања: враг ђаволу доѝи у *сваѝове* (536); Трн у *здраву но̀гу* забадате (871); Да нијеси у *кућу* дошао (1185); то се збјежа у *ове ѝланине* (265); па је Драшко у *Млеѝке* ходио (1396); у *Боку* су једни доходили (1384); но утеци у *Коѝор* Латини (1612); није л' таква, са њом на *улицу* (1777); све ћу ти их затворит у *кућу* (2214); Плам се дига бјеше у *небеса* (2771);

у + локатив умјесто акузатива – врло ријетко: Мало ко нам у *ѝомоћи* дође (2715);

на + акузатив за означавање мјеста вршења радње: код увора своје име губи (795) / а на *бријеѝ* морски обојица (795–796); на *враѝила* о марчу јашемо (2143); возимо се на *сребрна весла* (2147); аљинах је на *небеса* доста (2225); Како пушка пукне на *Цеѝиње* (2402); рђа му се на *дом* распртила (2435); човјеку су прѝија на *земљу* (2494); и обоје на *Обод* објеси (2694); седмину је на *обор* убио (2766);

на + локатив за означавање мјеста вршења радње: Ја сам многа зажега канђела / на *олѝару* цркве православне (2247–2248); Ми видимо на *ѝлодним њивама* (2275); Име чесно заслужи ли на *њој* (2333); прекршћени на *о̀гњу* бадњаци (2461); Љепше ствари нема на *свијеѝу* (2479); На *небу* им душе царовале (2664); ка им име на *земљи* царује! (2665); на *мору* је од свашта мајсторах (2808);

на + акузатив за означавање правца: Пења сам се на *свеѝиѝену ѓору* (2264); и ти руку пружајеш на *клеѝву*! (2388).

4.2.1. Што се тиче наглашених облика замјеница *он/оно* у Његошевом језику су интересантне синтагме *у, на + локатив* (у лику без покретног вокала): *у њем* владам од триста годинах (370); Сви смо *на њем* срећу изгубили (1007); Ти, игумне, не разумје писмо / а би и ти *на њем* проплакао (2725–2726); и усамљен примјер крњег облика локатива замјеница *они, оне, она: у њим'* лафска срца буди (18).

5. Инфинитив/ПРЕЗЕНТ С ВЕЗНИКОМ *ДА*

5.1. На морфолошком плану, црногорски говори облик инфинитива упроштавају губљењем крајњег *-и* (тзв. супинска форма инфинитива). Свакако, ова ситуација карактерише и Његошев завичајни цетињско-његушки говор, и ширу ареу староцрногорских говора којима овај мјесни говор припада¹⁸. Народни лик овог глаголског облика у *Горском вијенцу* је у високом степену присутан – код глагола на *-ићи*: Ни што снио ни *йричаи* умијем (1375); један другом *вадић* очи живе (202); Што се мрчиш када *коваи* нећеш (541); сунце ће га *сйржић* као муња (1113); свагда ће те *свейковаи* јунаци! (1823); виле ће се *џрабић* у вјекове (2337); код глагола на *-ћи*: којој тајну *йосић* не можемо? (2295); код глагола на *-сићи*: дајбуди ћу *йовеси* доста праха (1659); Кад се шћаше оћест куд да иде (2035). Међутим, љепота језика Његошевог спјева постиже се и употребом пуне инфинитивне форме: На трон сједиш неправо *узеићи* (56); око вјере нешто *йойоваићи* (362); То се могло све љепше *казаићи* (560); те мислите са мном *вјековаићи* (899); цијене ће брзо меса *биићи*! (958); Јунацима бог ће *учинићи* (1061); луча ће се вазда *йризираићи* (1072); грозду ћете бритве *йринијеићи* (1594); Што ће *биићи*, ко ће *уџодиићи*? (1829); код глагола на *-ћи*: На нас *дићи* проклету гомилу (295); јер је вама понајближе *доћи*! (440); Ја ћу први *йоћи* пред кумама (730); штета ће ме нечесова *наћи* (818); па се снахи не дао *осирићи* (1298); Што ће бити то не може *йроћи* (1364); Без зла ми се *обићи* не може (1369); *-сићи*: *довесићи* га к познанију права (619); не мили се *уљесићи* човјеку (1465); ко умије вама *сиљесићи* в'јенце? (2645). Писац *Горског вијенца* избором између дуже и краће форме инфинитива у ствари гради властиту оригиналну поетику, а употреба једне или друге одговара организацији метрике стиха (супинска форма инфинитива је за слог краћа од књижевне). У том правцу, посебну пажњу привлаче стихови са напоредном употребом обје варијанте – у истом стиху: *летурђију, крсићи* и *вјенчаићи* (2087); Ни *најеси* га камоли *йрејесићи* (28); Мож *обисићи*: кад што хоћеш *йричаи* (2371); или у сусједним стиховима: хоће ли га *изјеси*, што ли раде? (1645); Ће *изјесићи*, ако бога знадеш / ка' ће човјек *изјесићи* човјека? (1646–1647).

¹⁸ Код типичних представника средњокатунско-љешанских говора, овај глаголски облик је увијек без крајњег *-и* (код инфинитива на *-сићи* отпада и *ић*) (Пешикан 1965: 179). Међутим, у црмничком говору биљеже се и инфинитиви на *-и* (чешће код глагола на *-ћи* него *-ићи*) (Милетић 1940: 244); што је много ближе стању у језику *Горског вијенца*.

5.2. Да у вези са употребом инфинитива у *Горском вијенцу* поменемо и неке појаве из области синтаксе. Данило Вушовић је установио да инфинитив у стиховима овог спјева „стоји у слободној употреби у значењу модалног футура: крвава се *исклаиџи* племена (534); враг ђаволу *доћи* у сватове (536); те свијећу српску *уџасиџи* (537)” (...) „Према италијанском језику налазимо и употребу инфинитива с предлогом *за* (умјесто зависне реченице са свезом *да*): Само да сте цару на бјељегу (1101), / *за љримиџи* од мене дарове (1102)” (Вушовић 2013: 190–191).

„Подстицај за ширење конструкције *да + љрезениџ* уз волунтативно хотџти свакако је било и синтаксичко цијепање конструкције хотџти + *инфиниџиџив* стварањем футура, потврђеног већ у 13. вијеку” (Стојановић 2010: 175). У том значењу, допуне у предикату овом глаголу, конструкцију *да + љрезениџ*, као конкурентско средство синтагмама *хоћу + инфиниџиџив*, налазимо и у *Горском вијенцу*: нико не зна што *хоће да ради* (2118); *Хоћу спомен да чиним* душама (2649). Иначе су конструкције од имперфекта глагола *хиџјеџи* и инфинитива (на *-и* или супинске форме) обичне, а објашњење за употребу овог „потенцијала за прошлост” може се тражити у стилским ефектима. Притом, што се тиче фонетских ликова, они могу бити са реализованим иницијалним *х*: *Хоћах убиџи* једну кукавицу (182); ако *хоћах* главе *обраџиџиџи* (489); те *џомуџиџи хоћах* Црногорце (2217); када *хоћах* по граду изађи (1434); коњ *хоћаџе* у њима *цркнуџи* (1478); или дијалекатској асимилованој форми (*хх > џх*): и *џћах реџи* љуби Црногорце (1637); *Шћаџе* ли им мила вјера *биџи* (344); чо-вјек пашче ту *свезаџи не џћаџе* (1479); *не џћаџе се бојаџи* од урока (1628); *џћаџе* царев везир *биџи* (1940); ђенерал му *џћаџе биџи* (1942); *Шћаџе доћи* сердар с главарима (2701); *џознаџи га џћаџе* када пукне (2806); Они *џћаху* све онако *џојаџи* (1904). Остала је усамљена у једном стиху употријебљена упрошђена форма настала испадањем иницијалног *х*:- свога дома већ не *ћах љледаџи* (1441) – то је најчешћа варијанта у приморским говорима, нешто јужније од Његошевих Његуша (Јовановић 2005: 163); а биљежи се понекад и у говорима Катунске и Љешанске нахије (Пешикан 1965: 171) и много чешће у црмничком говору (Милетић 1940: 478). Различито реализовани ликови иницијалне сугласничке групе *хиџ + је < кратког јаџи* (и код Његоша и у црногорским говорима) зависи од судбине сугласника *х*¹⁹.

5.2.1. Иначе је конструкција *да + љрезениџ*, као синоним допуне у инфинитиву у језику *Горскоџ вијенца* ријетка. Врло је широк списак глагола (и не само глагола) уз које је употријебљен инфинитив (у лику са *-и* или у супинској

¹⁹ Првобитна група *хх*- сачувана је само у једном стиху, у аористу: што се не *хће* у ланце везати (264); и у овом глаголском облику је потврђена асимилована форма: Не *џћесџе* ли послушат Батрића (853); међутим, ова група у *Горском вијенцу* у аористу најчешће гласи *кх*:- Не *кће* Србин издати Србина (1051); који ни се не *кће* покрстити (2600). У мушком роду једине радног глаголског придјева, у позицијама испред сонанта *ј*, у стиховима *Горскоџ вијенца*, у складу са књижевном нормом, јавља се икавски рефлекс, а *х* је постојан глас: Ја се сјећам што си реџи *хиџио* (1157); чешће не знаш што си *хиџио* реџи (2376).

форми) – веома је фреквентан уз модални глагол *моћи*: али ко би *мога йомислии* (474); које камен *могу расїоийи* (903); двије вјере *могу се сложїи* (1020); Ко потоке *може устїавїи* (1109); кад *могаще облагаи* дужда! (1528); Ни то синко ја *не могу знаи* (2224); би л' ми *могли* пушку *йрековаи*? (2809) // Црну Гору *йокори* *не могу* (68); с муком један у њој *осїай* *може* (851); *могу живїей* као два султана (1202); разумјех га, ал' *йлакаи* *не могу* (2728). У реченицама с безличним глаголом *йребайи*: С њима *йреба* овако *ради* (70); што свачему *йреба наздравїи* (2469). Потврђена је и конструкција (не)имаи + инфинитив: *но немаще* када *осїавїи* (2703). Семантички непотпун фазни глагол *йочейи* употријебљен је искључиво са инфинитивом глагола несвршеног вида²⁰: на нос вам је *йочела скакаи* (1141); Па послїјед *йоче ђейињи* (1640); и кад *йочну* дневи *найредоваи* (2673); али ти се *дријемаи* *йочело* (2667). Инфинитив се у *Горском вијенцу* употребљава као допуна глаголима *мислии*, *умїейи*, *смїейи* и сл.: већ *умију* под грлом *осїйри* (119); *не умїјем йлакаи* од радости (2729); Доиста *се мисли* *наброји* (2234); ко *не мисли* на коран *йљунуи* (2691); *Не смїјемо* ништа *зайочейи* (296); Нико *жали* *не смїје* никога (1485); *не смїје* се овде право *збори*! (1494). Допуну у инфинитиву, потврђену у стиховима *Горског вијенца*, могу имати адвербијалне именице, придјеви, прилози, конструкције у различитим облицима „које означавају човјеково емоционално стање, спољашњи моменат, или стање изазвано спољашњом силом (штета), над чим субјекат нема контролу” (Стојановић 2010: 181): *ведро небо насмїјай* грохотом (584); јер је *мука* с богом *раїоваи*! (2392); А *жа* ми је *фишек осїйейи* (183). Инфинитив се још у првим српским писаним споменицима употребљава и у примјерима када је императив „*немои*” у управном дијелу – „допуна инфинитиву је у акузативу без предлога или дативу” (Стојановић 2010: 1181); а потврде се налазе и у стиховима *Горског вијенца*: Ништа ми *се немојше чуди* (521); Не, Рогане, *немој* га *буди* (1255); а једнако, *немој се вараи* (548); *немој* који *грозда окинуи*! (1596); Дану, Вуче, *немој йрекидаи* (1753); *Немој* такве *зовори* *ријечи* (1493).

6. Пратећи неколике језичке црте у *Горском вијенцу* показало се да је Његош бирајући између дијалекатског и књижевног лика, а често стварајући и особено свој, трагао за пјесничким средствима која највише одговарају дубини мисли и јачини осјећања, поштујући и законитости стиховног ритма. Анализа појединих морфолошких и синтаксичких особина заиста потврђује да је дијалекатска нота у Његошевом језику доста наглашена, али је далеко од мишљења неких лингвиста да је овај спјев написан на дијалекту, и то још пјесниковим завичајним цетињско-његушким говором. Свакако, Његош је градећи своју особену поетику, у пракси непоновљив пјеснички израз, по-

²⁰ Иако ријетко, у старим текстовима из 14. и 15. вијека јављају се и синтагме *сїайи/йочейи* + глаголи свршеног вида: *сїаще йлаи*, *йочеще уиїи* (Стојановић 2010: 176).

штовао Вукову прокламовану идеју која је била полазиште ка формирању савремене норме књижевног језика: „треба се окренути и приклонити уво народњем говорењу” (КАРАЦИЋ 1814: 29). Међутим, мало је особина народног говора које би биле потпуно досљедне, посебно оне нијесу усколокалне. Остало је у говору пјесникова ужег завичаја много језичких црта које су у *Горском вијенцу* могле да буду, а нијесу употријебљене. „Стварајући своје величанствено дјело на укрштању фолклорне и књижевне традиције народне и црквено-словенске културе (...) Његош је проширио оквире књижевног језика и завичајног говора, показујући његове творачке потенцијале” (МАРОЈЕВИЋ 2013: 198). „Зато је спјев *Горски вијенац* често памћен наизуст, и у српском народу, нарочито у Његошевој Црној Гори, присутан и прихваћен као пето Јеванђеље” (РАДОВИЋ 2013: 296).

ЛИТЕРАТУРА

- БЕЛИЋ, Александар. *О језичкој њрироди и језичком развијку* ^Р. Београд: Нолит, 1958.
- БЕЛИЋ, Александар. *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. I, *Речи с деκлинацијом*. Београд: Научна књига, 1962.
- БЕЊКОВИЋ, Матија. Свети Петар II Петровић Његош – пустињак цетињски. *Слово* (часопис за српски језик, књижевност и културу) 42 (2013): 303–310.
- ВУЛОВИЋ, Лука. Историјски пресјек губљења глаголске рекције у црногорским говорима. *Јужнословенски филолог* XX/1–4 (1953–1954): 87–126.
- ВУКОВИЋ, Јован. Говор Пиве и Дробњака. *Јужнословенски филолог* XVII (1938–1939): 1–114.
- ВУШОВИЋ, Данило. Диалект источне Херцеговине. *Српски дијалектолошки зборник* III (1927): 1–71.
- ВУШОВИЋ, Данило. Прилози проучавању Његошевог језика. *Јужнословенски филолог* IX (1930): 93–196.
- ВУШОВИЋ, Данило. О Његошевом језику. *Слово* (часопис за српски језик, књижевност и културу) 42 (2013): 172–192.
- ЈОВАНОВИЋ, Миодраг. *Говор Пашићровића*. Подгорица: Универзитет Црне Горе, Библиотека филозофско-филолошке науке, 2005.
- КАРАЦИЋ СТЕФАНОВИЋ, Вук. *Писменица србскога језика*, по говору простог народа написана Вуком Стефановићем Србијанцем, у Виенни, 1814, У печатњи Г. Иоанна Ширера.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмилу. Зашто је пјесничко дјело Његошево у основи српског књижевног језика (Наставак студије Мркаљ, Вук и Његош – три темеља српског књижевног језика). *Слово* (часопис за српски језик, књижевност и културу) 42 (2013): 193–206.
- МИЛЕТИЋ, Бранко. Црмнички говор. *Српски дијалектолошки зборник* IX (1940): 211–663.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. *Књига о Његошу*. Београд: НИРО „Књижевне новине”, Горњи Милановац: НИРО „Дечје новине”, 1989.
- ОСТОЈИЋ, Бранислав. Снага и моћ Његошевог језика и његов удио у изградњи Вукова модела књижевног језика. Бранислав Остојић (ур.). *О црногорском књижевно-језичком изразу III*. Подгорица: Универзитет Црне Горе, 2003, 41–53.
- ОСТОЈИЋ, Бранислав. *Прилози о Његошевом језику*. Никшић: ЦИД, 1997.
- ПЕШКАН, Митар. Староцрногорски, средњокатунски и љешански говори. *Српски дијалектолошки зборник* XV (1965): 1–296.

- Поповић, Павле. *О Горском вијенцу*. Подгорица: Октоих (Библиотека Његош), 1999.
- РАДОВИЋ, Амфилохије. Житије Светог Митрополита Петра Другог – Цетињског Пустињака и Ловћенског Тајновица. *Слово* (часопис за српски језик, књижевност и културу) 42 (2013): 289–302.
- СТАНИЋ, Милија. Ускочки говор. *Српски дијалектолошки зборник XX* (1974): 1–259.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Источносрпски дијалекат*. Библиотека *Јужнословенског филолога V* (1935): 1–129.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Извештај о испитивању говора околине Цетиња. *Гласник САН III* (1951–1952): 274–276.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *О језику Горског вијенца*. Београд: САНУ – Научна књига, 1990.
- СТОЈАНОВИЋ, Јелица. Употреба конструкције к+д и њена конкурентна средства у дијахронији и савременом српском језику. Бранислав Остојић (ур.). *Живот и дјело академика Михаила Стевановића*. Подгорица: ЦАНУ, 2002, 331–348.
- СТОЈАНОВИЋ, Јелица. Употреба инфинитива (и конструкције да + презент као конкурентног средства) у старим српским повељама и писмима. *Научни састај слависта у Вукове дане (Језик и култура)* 39/1 (2010): 169–191.
- IVIĆ, Pavle, Dragoljub PETROVIĆ. Njeguši (OLA 74). Pavle Ivić (gl. red.). *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knjiga LV, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 9, 1981, 337–342.

Miodrag V. Jovanović

SOME MORPHOLOGICAL AND SYNTACTIC FEATURES IN THE *MOUNTAIN WREATH* COMPARED WITH OLD MONTENEGRIN SPEECHES

S u m m a r y

The Mountain Wreath by Petar II Petrović Njegoš is as significant for its linguistic features as it is for its literary-artistic value. As some linguists and literary writers have pointed out – it is precisely in its language that we find the greatest beauty of this poem. This has in many ways been confirmed in our analyses of certain morphological (grammatical words, use of the infinitive, supine, etc.) and syntactic features (verbal collocations, some other kinds of prepositional-case syntagmas, verbal complementation: the infinitive, *da* + the present tense, etc.).

It has been indicated that two different levels of literary language have been used in Njegoš's *Mountain Wreath* – the Montenegrin folk speech, which is very layered, full of stylistic folklore features, with a rich phraseology; and the contemporary literary language with the additions of church-specific language. The poet has used both one and the other when it was more suited to the technique of the verses, their rhythm and harmony. It would be best to word the following conclusion: in the choices that the poet made between the literary and dialectal persona, the poetic moment was the decisive one, and the measure of use of one or the other in the creation of an idiosyncratic and one-of-a-kind poetic expression remains one of the poet's greatest mysteries.

ПРИЛОЗИ

Горан Максимовић

ПРЕД РЕПРЕЗЕНТАТИВНИМ КЊИГАМА НАПИСАНИМ О ЊЕГОШЕВОМ ДЈЕЛУ

Њеѓошев зборник Маџице српске,
гл. и одг. уредник Миро Вуксановић, број 3,
Матица српска, Нови Сад, 2018.

1. Трећи број *Њеѓошевог зборника Маџице српске*, који је објављен 2018. године, окупио је и штампао саопштења која су изговорена на научном скупу *Књиже о Њеѓошу*, одржаном у Новом Саду, 13. новембра 2017. године у организацији Њеѓошевог одбора Матице српске. Основни циљ наведеног научног скупа састојао се у томе да поновно афирмише неке од најрепрезентативнијих монографских студија и расправа које су битно допринијеле разумијевању и тумачењу Њеѓошевог дјела и личности у распону дужем од стотину година: од појаве књиге Павла Поповића *О Горском вијеницу* (1900¹; 1923²), расправе Бранислава Петронијевића *Филозофија у Горском вијеницу* (1908), те књиге Николаја Велимировића *Религија Њеѓошева* (1911), па све до три књиге Мила Ломпара: *Њеѓош и модерна* (1998), *О љрађичком ђеснику* (2010) и *Њеѓошево ђесништво* (2010).

1.1. У уводном дијелу зборника објављена су поздравна обраћања преосвећеног владике Иринеја Буловића и председника Матице српске Драгана Станића, у којима је указано на неодвојивост српске културе и Њеѓошеве личности и дјела. Преосвећени епископ Буловић осврнуо се на посебну драгоцјеност овога скупа зато што се као теме истраживања појављују „најтрајније књиге писане о Њеѓошу”, које су створили „они најбољи и најдубљи”, попут светог владике Николаја Велимировића, Ива Андрића, Исидоре Секулић и Анице Савић Ребац (стр. 9). У излагању Драгана Станића посебно је наглашена Њеѓошева веза са Матицом српском и улога Матице у афирмисању и критичком вредновању Њеѓошевог дјела. При томе је указано на чињеницу да је уредник *Летописа* Теодор Павловић написао први критички

текст о Његошу поводом објављивања његовог пјесничког првенца *Пусићњак цетињски* (1834) и штампао га у 39. броју *Лейтхойса* крајем 1834. године. „Теодор Павловић је представљао најчвршћу спону Његоша и Матице српске” (стр. 12), што се најбоље види у чињеници да је Његош постао сарадник у *Лейтхойсу* 1837. године када је објавио оду „Нелажниј знак памети праху народољупца” поводом смрти Лукијана Мушицког (1777–1837), а касније је 1845. године постао члан Матице српске. Станић је указао и на чињеницу да је након Његошеве смрти 1851. године Матица достојно ожалила рано преминулог пјесника, а посебно је издвојен некролог Јована Суботића који је као уредник објавио у *Лейтхойсу* 1852. године.

Уводник академика Мира Вуксановића, уредника *Њеђошевог зборника Матице српске*, под насловом „С Његошем боље знамо ко смо”, представља осврт на више актуелних питања које отвара Његошево дјело у нашем времену. Најприје на чињеницу да скуп означава јубилеј 170 година од објављивања *Горског вијенца*, као и подсећање на „велики значај 1847. за српску духовност, језик, књижевност и културу” (стр. 17). Затим на чињеницу да је од Његошевог упокојења 1851. године написано и објављено више од четири стотине посебних издања о дјелу овог великог ствараоца, рачунајући при томе и рјечнике, монографске публикације и бројне књиге, често штампане у више издања. Поред свега тога, и на чињеницу да Његош „још није изучен како заслужује”, те да је „кривотворен како не заслужује”, да је клеветан, извртан и изокретан, да му је поништаван српски идентитет, нарочито у последњих неколико година (стр. 17). Наведени научни скуп и овај трећи број *Њеђошевог зборника* представља и велико признање свима онима који су писали о Његошвом дјелу, чије књиге представљају важне датуме у историји српске књижевности, те којима су постављени темељи његошологије. Међу тим ауторима посебно су издвојена имена: Ива Андрића, Павла Поповића, Милосава Бабовића, Николаја Велимировића, Алојза Шмауса, Миодрага Поповића, Јована Деретића, Милована Ћиласа, Мишела Обена, Бранислава Петронијевића, Анице Савић Ребац, Исидоре Секулић, Мирона Флашара, Слободана Томовића, Мила Ломпара и многих других. Упркос томе, Вуксановић наглашава да је још увијек „пред нама широко Његошево поље” (стр. 18), да је то већ показао десетогодишњи истраживачки рад Његошевог одбора Матице српске, а да ће у наредним деценијама тек доћи до изражаја и бити сасвим видљиви сви постављени и урађени послови.

У надахнутој апотеози Матије Бећковића, насловљеној „Свети Петар II Петровић Његош пустињак цетињски”, указано је на чињеницу да је Његошев светитељски култ у српском народу несумњив, иако га црква није званично прогласила за светитеља. При томе се Бећковић посебно позива на Николаја Велимировића и његову гласовиту расправу *Религија Њеђошева* (1911) у којој је изнијета тврдња да у српској историји нема личности која би се могла у погледу своје религиозности мјерити са Његошем, наглашавајући

да је то био истински Великомученик. У даљим запажањима, Бећковић се осврће на бројне кратке пјесме Његошеве, посебно издвајајући пјесму „Црногорац к свемогућем Богу”, те магистрални филозофско-религијски спјев *Луча микроkozма* (1845). Све то, уз многе друге појединости, по Бећковићевом мишљењу препоручује Његоша да га „прибројимо у Сабор светих”, чему би се обрадовали сви српски светитељи од Светог Саве и Светог Петра Цетињског, Светог Василија Острошког, до Светог Николаја Лелићког и Светог Јустина Ћелијског, те Светог Вукашина Клепачког (стр. 27).

2. Средишњи дио броја испуњава шеснаест саопштења чији су аутори: Јован Делић, Радомир В. Ивановић, Микоња Кнежевић, Радојка Вукчевић, Горан М. Максимовић, Лидија Томић, Душко Н. Бабић, Борис Лазић, Илија Марић, Душко В. Певуља, Ненад Николић, Мило Ломпар, Иван Негришорац, Драго Перовић, Војислав П. Јелић и Љиљана Ж. Пешикан-Љуштановић. На крају броја објављена је библиографија Слађане Субашић у којој је пописала „Књиге о Његошу (1851–2017), селективна библиографија”. Сасвим на крају зборника објављен је као прилог у фототипском облику „Програм научног скупа *Књиже о Његошу*”.

Наглашавамо да су тумачења изабраних књига о Његошу заснована на три групе радова. Прву групу чине текстови у којима су интерпретирани есејистички погледи српских писаца на Његошево дјело (Иво Андрић, Исидора Секулић, Милован Ћилас), другу групу текстови засновани на књижевноисторијским интерпретацијама Његошевог дјела (Павле Поповић, Миодраг Поповић, Јован Деретић, Милосав Бабовић, Мило Ломпар), трећу групу текстова чине расправе утемељене на страном рецепцији и тумачењу компаративних студија о Његошевом дјелу (Алојз Шмаус, Мишел Обен, Едвард Денис Гој, Мирон Флашар), а четврту групу текстови у којима су сагледане филозофско-теолошке расправе о Његошевом дјелу (Николај Велимировић, Бранислав Петронијевић, Аница Савић Ребац, Слободан Томовић).

2.1. Међу есејистичким текстовима о Његошу средишње мјесто заузима десет Андрићевих расправа. Посебно издвајамо два огледа: „Његош као трагични јунак косовске мисли” и „Вечна присутност Његошева”, а оглед Јована Делића, који је до сада написао пет огледа о односу Андрића према Његошу, представља „малу поетичку синтезу” свих десет Андрићевих есеја из којих се чита висока мјера поштовања и оданости јединог нашег нобеловца према Његошевом дјелу и личности. У огледу Ивана Негришорца размотрене су књижевнотеоријске идеје које су уграђене у познату есејистичку студију Исидоре Секулић *Његошу књижа дубоке оданости* (1951). При томе су као посебно значајне издвојене мистично-религијске идеје о пјесниковој „свјетлосној природи” (исихазам, таворска свјетлост), а затим и „теорија генија” и „теорија хероја”, као и „теорија уживљавања и интуиције”. У Исидориној књизи о Његошу долазе до изражаја и добри митско-архетипски

и културолошки увиди: од Вука Караџића и његовог разумијевања српске културе, преко Дучићевих митско-пјесничких слика, па све до Нортропа Фраја са којим је дијелила увјерења о блискости књижевности и мита. У огледу Лидије Томић анализирани су двије књиге Милована Ђиласа: *Леџенда о Њеџоцу* (1952) и *Њеџоци: ђесник, владар, владика* (1988). При томе је указано на чињеницу да је Ђиласова анализа најважнија три Његошева спјева: *Луче микрокозма* (1845), *Горскоџ вијенца* (1847) и *Лажноџ цара Шћейана Малоџ* (1851) резултат изврсне контемплације, али и веома промишљених историјских, друштвених и поетских сазнања.

2.2. У другој скупини огледа, који су обухватили књижевноисторијске интерпретације Његошевог дјела, Радомир В. Ивановић је анализирао допринос Милосава Бабовића развоју његошологије на примјеру двије његове књиге: *Њеџоци и сљедбеници* (1993) и *Поеџика Горскоџ вијенца* (1997). Ненад Николић је анализирао студију Павла Поповића *О Горском вијенцу* (1900¹, 1923²), при чему је указао на чињеницу да је занемаривање метафизичке димензије овог Његошевог дјела довело до „раслојавања монографије” и постојања наглашене неусаглашености појединих поглавља, као и одсуства адекватног закључка. Душко Певуља је анализирао књигу Миодрага Поповића *Боник цџиџиџски* (1984), при чему је указао на чињеницу да је анализа три различита облика поетског исказа (љубавног, космичког и херојског) била утемељена на добром познавању биографских и историјских чинилаца, генезе умјетничког сазријевања, те естетичко-филозофских претпоставки Његошевог дјела. Горан Максимовић је анализирао студију Јована Деретића *Комџозициџа Горскоџ вијенца* (1969), при чему је указано на особености Деретићевог књижевноисторијског метода у којем долази до креативне синтезе контекстуалног и текстуалног приступа. Уочљиво је то у самом дефинисању појма композиције, преко истраживања генезе дјела и повезаности са другим текстовима, прије свега са *Лучом микрокозма*, до тумачења структуралних чинилаца (однос дијелова и цјелине, прозна саопштења аутора, дијалози, монолози, систем ликова и сл.), као и жанровске типологије дјела. У закључку је указано на потпуну оправданост главне Деретићеве истраживачке тезе да се умјетничка природа *Горскоџ вијенца* не може тумачити „нормама традиционалне поетике”, већ на основу критеријума и норми изведених из оригиналне његошевске поетике и самог магистралног текста дјела. Душко Бабић је анализирао књигу Мила Ломпара *Њеџошево ђесниџиџво* (2010), при чему је нагласио да је овом књигом Ломпар заокружио своје вишедеценијско бављење Његошевим дјелом, што се види у претходним књигама *Њеџоци и модерна* (1998) и *О ђираџичком ђеснику* (2010). Бабић наглашава да је у књизи *Њеџошево ђесниџиџво* Ломпар обухватио скоро цјелокупан пјесников опус, а ослањајући се на идеју Лајбницевог монадологије (на коју су раније указали Драган Недељковић и Јован Деретић), као сржне одреднице за разумијевање Његошевог односа човјека и космоса, изградио је свој „мето-

долошки пандан” који му је омогућио да прати „унутрашњи саморазвој Његошевог дела” (стр. 113).

2.3. Трећу скупину чине текстови посвећени страној рецепцији и интерпретацији компаративних студија о Његошевом дјелу. Љиљана Пешикан Љуштановић представила је студије њемачког слависте Алојза Шмауса посвећене Његошевом дјелу, а писане у дужем раздобљу (1927–1964) и на крају обједињене у књизи *Студије о Његошу* (2000). Ради се о студијама које су два најзначајнија Његошева спјева *Лучу микрокозма* и *Горски вијенац* вишеструко контекстуализовале у националној, али и европској и свјетској књижевности (Данте, Милтон и сл.). Борис Лазић у огледу посвећеном француском слависти Мишелу Обену, који је своја истраживања о Његошу на крају објединио у књизи *Његош и историја у његовом делу* (1989), указује на добре политичко-историјске, књижевноисторијске и компаративне увиде, који су овог аутора сврстали у ред најбољих тумача Његошевог дјела. Радојка Вукчевић је анализирала књигу *Сабља и њесна* (1995) британског слависте Едварда Дениса Гоја, која је српској јавности представљена заслугом академика Светозара Кољевића. У анализираној књизи посебна пажња била је усмјерена на читање *Горског вијенца*, али и кратких пјесама и других Његошевих текстова, у кључу англосаксонске „нове критике”. Вукчевићева након пажљиве анализе закључује да је британски слависта имао добар увид у српску рецепцију Његошевог дјела (П. Поповић, И. Секулић, М. Ћилас, М. Поповић, Ј. Деретић), да је препознао у *Горском вијенцу* умјетничку снагу која Његоша чини великим пјесником, те да је то довољан разлог да *Сабљу и њесну* оцијенимо као изузетан дипринос освјетљавању његошевске поетике из једног посебног читалачког угла. Војислав Јелић се позабавио интерпретацијом познате компаративне студије Мирона Флашара *Његош и антика* (1997), при чему је посебно издвојио „мотив природе која се снабдева оружјем” (стр. 273), што је Флашар довео у везу са бројним античким узорима, а посебно Анакреонтом и Цицероном.

2.4. Четврту скупину чине текстови посвећени интерпретацији филозофско-теолошких расправа о Његошевом дјелу. Илија Марић анализирао је познату студију Бранислава Петронијевића *Филозофија у Горском вијенцу* (1908), при чему је указао на суштинска питања која су важна за разумијевање Његошеве философије, како на пјеснички начин одговорити на филозофске идеје о постојању Бога, бесмртности душе, философији природе, песимизму и сл. Микоња Кнежевић је анализирао расправу Николаја Велимировића *Религија Његошева* (1911), при чему је указао на изразиту субјективност и посебности теолошке херменеутике, те превасходни циљ Велимировића да понуди „слику душе Његошеве” и да „оваплоти Његошеву душу у себи” (стр. 61). Анализирајући однос између историје идеја и тумачења Његошевог дјела, Мило Ломпар је представио расправе Анице Савић Ребац о Његошу.

Посебно оне које су посвећене генези спјева *Луча микроkozма*, као и односу мистицизма и еротског у пјесми „Ноћ скупља вијека”. При томе је Ломпар указао на „предности њеног разумевања Његошевих песничких слика у односу на друга тумачења песниковог дела”, али и на одређена ограничења која су била „условљена њеном методологијом и аутентичном духовном позицијом” (стр. 181). Посебно су упоређени односи између гностицизма и хришћанства, као и укрштање структурално-типолошког са хронолошко-историјским методом, али је указано и на недостатке тог тумачења због „занемаривања присуства елемената спекулативне мистике”, као и неуказивања „на присуство култско-афективне мистике” (стр. 189–190). У огледу Драга Перовића урађена је анализа расправа Слободана Томовића посвећених Његошевој *Лучи микроkozма*. При томе је посебно издвојена књига *Његошева Луча* (1971), као и њој комплементарна књига *Његошева филозофија природе* (1975), у којима је на продубљен начин сагледана панкосмичка етичка филозофија пјесникова. Перовић наглашава да је Томовић настојао да Његошево дјело „разумије у пречишћеној философској потенцији”, због чега је остављао у другом плану оно што је „пренесено као библијско и црквено учење и искуство” (стр. 271), те да је тек у каснијем дјелу *Христос – моја истина*, Томовић сагледао настанак *Луче микроkozма* као Његошево „озарење Божијом енергијом”.

3. Осврт на селективну библиографију књига о Његошу (1851–2017), коју је сачинила Слађана Субашић, упућује нас на бројне важне књиге, студије и расправе написане о Његошевом дјелу. Многе од њих су анализирани, а неке су само поменуте у огледима који су уврштени у представљени *Његошев зборник Мајнице српске*, што нам само казује да је рецепција Његошевог дјела велика и отворена дјелатност која нам отвара врата за организацију бројних нових научних скупова и издања посвећених овом аспекту истраживања Његошевог дјела. Само укратко помињемо неке од истраживача чије би књиге могле да завриједе поновна читања и тумачења (Павел Аполонович Ровински, Милан Решетар, Љубомир Стојановић, Лазар Томановић, Лазо М. Костић, Димитрије Л. Машановић, Жарко Видовић, Живко Ђурковић, Димитрије Калезић, Амфилохије Радовић, Јован Стриковић и др.). Вриједило би у перспективи усмјерити пажњу и на текстолошки приступ и сагледати најважнија међу бројним издањима и коментарима Његошевих дјела. Утолико прије што је у новије вријеме Његошево дјело изложено бројним клеветам, злоупотребама и учитавањима, као и фалсификованим издањима која долазе из екстремистичких бошњачких кругова или из редова острашћених милогорских креатора политичког инжењеринга промјене националне свијести српског народа на простору Црне Горе, Старе Херцеговине и Боке Которске.

На крају нашег сажетог приказа уврштених огледа можемо закључити да је трећа књига *Његошевог зборника Мајнице српске* на репрезентативан

начин представила најважније студије које су написане о Његошевом дјелу и пјесниковој личности код нас и у славистичким круговима у иностранству, те да је Његошев одбор Матице српске отворио једну велику истраживачку област која ће нам помоћи да боље упознамо Његошево дјело и да га знањем покушамо одбранили од незнања, злоупотреба и фалсификата.

МАТИЦА СРПСКА

Његошев одбор

Ф. М. Вилмов

ЊЕГОШЕВ ДАН У МАТИЦИ СРПСКОЈ

Матица српска
Нови Сад, 14. новембар 2019.

ЊЕГОШ У МАТИЦИ СРПСКОЈ

1834.

У *Летопису* објављен приказ књиге *Пустињак цетински*; то је први текст о Његошевом књижевном раду.

1837.

Његош у *Летопису* објавио *Нелажни знак памети праху народољупца*, песму посвећену Лукијану Мушицком.

1838.

Његош у *Летопису* објавио алегоријску прозу *Сан на Божић*.

1845.

Његош се учланио у Матицу српску.

2004.

Библиотека Матице српске отворила Његошеву собу с поклон-збирком Владимира Отовића; реч је о највећој приватној збирци Његошевих дела, литературе о њему и других ствари.

2005.

Покренута иницијатива за оснивање Његошевог одбора; предлог су поднели академик Миро Вуксановић, академик Радомир В. Ивановић и проф. др Мило Ломпар.

2006.

Матица српска основала Његошев одбор.

2007.

Његошев одбор одлучио да сваке треће године приређује научни скуп (први 2009) и покрене *Његошев зборник Матице српске* (сваке треће године од 2010).

2009.

Први научни скуп „Дело Петра II Петровића Његоша“.

2010.

Његошев зборник Матице српске, бр. 1.

2013.

Низом програма обележена двестогодишњица Његошевог рођења.

2015.

Његошев зборник Матице српске, бр. 2.

2017.

Други научни скуп „Књиге о Његошу“.

2018.

Његошев зборник Матице српске, бр. 3.

2019.

Његошев дан у Матици српској
Трећи научни скуп „Језик у Његошевим делима“.

ЊЕГОШЕВ ОДБОР МАТИЦЕ СРПСКЕ

Председник

Архиепископ цетињски, митрополит црногорско-приморски
Амфилохије (Радовић)

Потпредседници

Академик Матија Бећковић Академик Миро Вуксановић

Секретар

Академик Јасмина Грковић-Мејдор

Чланови

Епископ бачки Иринеј (Буловић)

Академик Миомир Дашић

Проф. др Јован Делић, дописни члан САНУ

Академик Љубомир Зуковић

Проф. др Горан Максимовић

Проф. др Мато Пижурица

Академик Предраг Пипер

Проф. др Драган Станић

Академик Владо Стругар

Др Срђа Трифковић

Драмски уметник Гојко Шантић

Проф. др Богољуб Шијаковић

Стручни сарадник Његошевог одбора

Јулка Ђукић

Одбор научног скупа

ЈЕЗИК У ЊЕГОШЕВИМ ДЕЛИМА

Академик Миро Вуксановић
Академик Јасмина Грковић-Мејџор
Проф. др Мато Пижурица

Уређивачки одбор

Његошевог зборника Матице српске

Главни и одговорни уредник

Академик Миро Вуксановић

Чланови

Академик Јасмина Грковић-Мејџор
Проф. др Јован Делић, дописни члан САНУ
Проф. др Горан Максимовић
Проф. др Мато Пижурица
Проф. др Драган Станић
Проф. др Богољуб Шијаковић

Стручни сарадник

Јулка Ђукић

ПРОГРАМ

четвртак, 14. новембар, 11 часова
Свечана сала Матице српске

Свечано отварање Његошевог дана у Матици српској

Проф. др Драган Станић, председник Матице српске
Архиепископ цетињски,
Митрополит црногорско-приморски Амфилохије (Радовић)
Епископ Бачки Иринеј (Буловић)

11:30 Приказ *Његошевог зборника Матице српске*, бр. 3

Председавају
Академик Миро Вуксановић Академик Јасмина Грковић-Мејдор

Говори
Проф. др Горан Максимовић

12:00 Језик у Његошевим делима
(научни скуп)

Треба нам свака Његошева реч
Академик Миро Вуксановић

Језик обичајнога права у Његошевим делима
Академик Јасмина Грковић-Мејдор

Именовање ликова у Горском вијенцу
(лингвокултуролошки аспект)
Проф. др Јелица Стојановић

Текстолошки аспекти проучавања Његошевих дјела
(основна, критичка и акценатска издања)
Проф. др Радмило Маројевић

ГОРСКІЙ ВІЕНАЦЪ

ИСТОРИЧЕСКО СОБЫТІЕ

ПРИ

СВРШЕТКУ XVII ВІКА.

СОЧИНЕНІЕ

**П. П. Н.
ВЛАДЫКЕ ЦРНОГОСКОГА**

У БЕЧУ,

СЛОВИМА Ч. О. О. МЕХИТАРИСТА.

1847.

Његош и славеносрпска традиција
Проф. др Александар Милановић

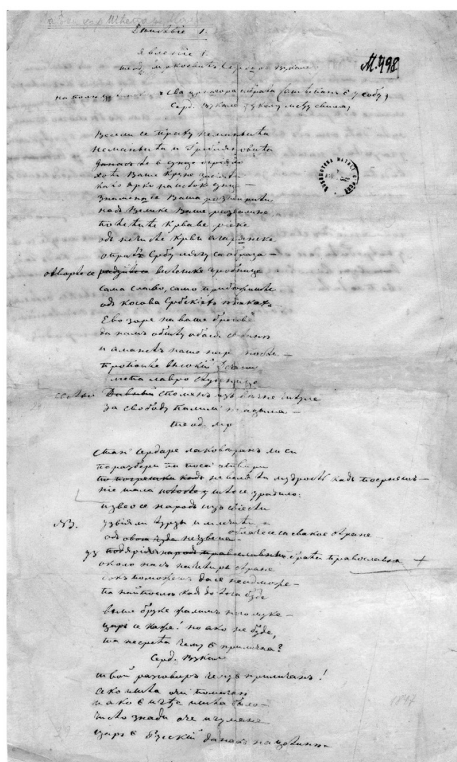
Елементи славеносрпског у језику Његошевих писама
Проф. др Исидора Бјелаковић

Његошев идиолект са аспекта фразеологије
Проф. др Ана Пејановић

*Језик Његошевих дела у релацијама према средњокатунским
и љешанским говорима и Вушовићевој монографији*
Проф. др Мато Пижурица

*Неке морфолошке и синтаксичке црте
Његошевог завичајног говора*
Проф. др Миодраг Јовановић

Прва страница Његошевог
Лажног цара Шћепана Малог
која се налази у Матици српској
(ROMS M.498)

Саопштења на скупу трају до 15 минута, а дискусија до 5 минута.

Учесници на почетку скупа предају свој рад припремљен за објављивање.

За учеснике скупа и чланове Његошевог одбора обезбеђен је превоз од Београда до Новог Сада (и назад).

Сва обавештења даје Јулка Ђукић
(021/66-22-726 i e-mail: jdjukic@maticasrpska.org.rs).

ЊЕГОШЕВ ДАН У МАТИЦИ СРПСКОЈ
(фотографије са отварања; снимио Бранко Лучић)

ЊЕГОШЕВ ОДБОР МАТИЦЕ СРПСКЕ
Његошев зборник Матице српске
излази сваке треће године почев од 2010.

Издавач
МАТИЦА СРПСКА
Матице српске 1, Нови Сад

За издавача
проф. др Драган Станић, председник Матице српске

Стручни сарадник Његошевог одбора
Јулка Ђукић

Технички уредник
Вукица Туцаков

Припрема
Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа
Сајнос, Нови Сад

Тираж
500

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
061.22(497.113 Novi Sad)(082)
821.163.41

ЊЕГОШЕВ зборник Матице српске / главни и одговор-
ни уредник Миро Вуксановић. – 2010, књ. 1– . – Нови Сад :
Матица српска. – 24 cm

Сваке треће године.

ISSN 1821-4843

COBISS.SR-ID 249785863